

Belorussian Review * Weißruthenische Rundschau * Revue Biélorussienne

БЕЛАРУСКІ ЗБОРНІК

U. of ILL. LIBRARY

SEP 3 1976

CHICAGO CIRCL

КНИГА 7

Institute for the Study
of the USSR

Institut zur Erforschung
der UdSSR

Institut d'études
sur l'URSS

МІЎНХЭН
1957

ІНСТЫТУТ ДЛЯ Вывучэння СССР

Institute for the Study of the USSR - Institut zur Erforschung der UdSSR

Institut d'études sur l'URSS

БЕЛАРУСКІ ЗБОРНІК

КНІГА

7

М Ю Н Х Э Н

1957

Перадрук артыкулаў і матэрыялаў із Зборніка дазваляецца
з умовай паданьня крыніцы.

Працы, што выдае Інстытут, зьяўляюцца вольным выражэньнем
аўтарскіх паглядаў і вывадаў, якія не абавязкава маюць супадаць
з паглядамі й вывадамі Выдавецкай Калегіі.

Рэдагуе Выдавецкая Калегія Навуковай Рады Інстытуту

Herausgeber: Institut zur Erforschung der UdSSR, e.V.
München 22, Mannhardstr. 6, Germany. Verantwortlicher Redakteur:
Dr. Stanisław Stankievič, München 22, Mannhardstr. 6/I.

BELORUSSIAN REVIEW
of the
Institute for the Study of the USSR

WEISSRUTHENISCHE RUNDSCHAU
des
Instituts zur Erforschung der UdSSR

REVUE BIELORUSSIENNE
de
l'Institut d'études sur l'URSS

MÜNCHEN

1957

А л е с ь Б е р а з ь н я к

УБІТЫМ ШЛЯХАМ САЦЫЯЛІСТЫЧНАГА РЭАЛІЗМУ

/Агляд часопісу "Полымя" за 1956 г./

Да канца 1931 г. у БССР выдаваліся тры вялікія літаратурна-мастацкія часопісы: "Узвышша", "Полымя" і "Маладняк", як ворганы трох літаратурных арганізацый. Блізу да канца 20-ых гадоў літаратурнае жыццё на Беларусі яшчэ ня было ўнятае ў партыйныя абцугі. Даволі вольныя дыскусіі пары НЭП-у з часткавым палітычным лібэралізмам былі бадай вызначальным творчым абуджальнікам літаратурнага жыцця, за якім напачатку адно наглядала й толькі пад канец перыяду наважыла загадна ў яго ўмяшацца партыйная лінія.

Канцы параўнальна вольнай, як на савецкія ўмовы, творчасці прыйшлі разам зь пяцігодкамі ды калектывізацыяй, якія вымагалі суворай дзяржаўнай кантролі й да чалавечай сьведамасці - яна мела быць мусам ськіраваная ў вадзінае рэчышча. Ушчалася няўцішнае змаганьне з усім тым, што гэтак ці інакш не адпавядала новаму партыйнаму курсу. Тады й разгарэўся на Беларусі няспынны тэрарыстычны пераслед г.зв. нацыянал-дэмакратызму, абвешчанага контррэвалюцыйнай буржуазнай пlynняй. Удар быў ськіраваны найперш супраць пісьменьнікаў. Ахвярамі сталі не адно пісьменьнікі выразна апазыцыйныя, але й тыя, што здаваліся рэжыму неасабліва пэўнымі. Літаратурнае жыццё дзеля зручнейшага апанаваньня ім было загнанае ўва ўніфікаваную арганізацыю пад назовам Саюзу савецкіх пісьменьнікаў БССР, як адзінага філіялу, чаго раней ня было, гэткай-жа ўсесаюзнай пісьменьніцкай арганіза-

чыі зь непашушчальнай партыйна-палітычнай кантроляй.

Ад пачатку 1932 г., калі паўстаў арганізацыйны камітэт для падрыхтовы ўтварэння Саюзу пісьменьнікаў, замест трох часопісаў пачаў выходзіць адзін - "Полымя Рэвалюцыі". Не бярэм на ўвагу кароткатрывалых "Беларусі калгаснай" /1932 г. №№1-8/ ды "Закліку" /1933 г. №№1-4/, паўсталала спецыяльна для ўжыццяўлення ладне папулярызаванага ў той час лёзунгу закліку ўдарнікаў у літаратуру. Такім чынам, пачатак "разгорнутага сацыялістычнага будаўніцтва" для пісьменьнікаў нацыянальнай рэспублікі, афіцыйна называнай "заходнім фарпостам сацыялізму", - азнаймаваўся абцінам магчымасцяў друкавацца да адной траціны.

Па вайне таксама выходзіць адзін большы пэрыядычны беларускі часопіс, гэтым разам названы "Полымям", відаць, дзеля пераенасыці аднайменнага, партыйна кантраляванага, даўнейшага часопісу, бо на тытульнай бачыне стаіць 34-ы год выдання. У паваянным літаратурна-грамадскім месячніку "Беларусь", які мае стыль і фармат расейскага дэкадніка "Огонек" ды які як-бы заступіў колішнюю "Чырвоную Беларусь", што пачала выходзіць ад лістапада 1929 г. і запынілася ў канцы 1933 г., - для мастацкай літаратуры адводзіцца абмежаваны лік бачынак, на якіх друкуюцца вершы, невялікія апавяданьні й п'ескі-аднаактоўкі. Ё ўжо зусім чэзлае месца для мастацкіх твораў даецца ў невялікіх прапагандовых месячніках - камсамольскай "Маладосьці" й даўнейшай "Работніцы й калгасьніцы Беларусі". У дзіцячым сьціплым месячніку "Бярозка" ды ў гумарыстычным шытку на 8 бачынак "Вожык" на ўзор расейскага "Крокодила", з прычыны іхнай спэцыфічнасьці, бяруць удзел адно лічаны аўтары. Да гэтага можна яшчэ далучыць газэту "ЛіМ" /Літаратура й Мастацтва/, у якой адно часамі друкуюцца вершы й яшчэ радзей апавяданьні. Абмежанасьць пэрыядыкі будзе выглядаць яшчэ большай, калі ўзяць на ўвагу асабліва характэрную для савецкіх умоваў акалічнасьць, што ў друк трапляюць адно ідэялягічна вытрыманыя й палітычна актуальныя рэчы.

Асобна трэба адзначыць двухмесячнік у расейскай мове "Советская Отчизна" блізу аднолькавы памерам і тыражом з "Полымям", які таксама выходзіць, як орган саюзу пісьменьнікаў БССР. Раней падобнага часопісу ня было, адно, час ад часу выходзілі паасобныя альманахі, у якіх друкаваліся творы мясцовых не беларус-

кіх аўтараў. Выданьне гэткага перыядычнага часопісу абумоўлена не патрэбамі расейскіх аўтараў, бо іх ёсьць адно лічаныя адзінкі. Рэдкалегія часопісу ўкамплектаваная беларускімі пісьменьнікамі за вылучэньнем аднаго расейскага аўтара на становішчы адказнага сакратара. У часопісу друкуюцца блізу толькі пераклады ўжо апублікаваных твораў беларускіх аўтараў. Выданьне такога часопісу, відаць, абумоўлена імкненьнем задаволіць расейскага чытача, лік якога ўсё больш расьце, як вынік абсаджваньня кіроўных становішчаў у БССР Расейцамі. Часопіс выконвае выразную русыфікацыйную ролю і ў дачыненьні да беларускага чытача і ў дачыненьні да самых беларускіх пісьменьнікаў, якія гэткім спосабам паступова наварочваюцца да расейскага тэксту сваіх твораў, каб з часам, магчыма, перавесці іх на пісаньне ў расейскай мове, што застаецца канцальнай мэтай аднамоўнай "камуністычнай" грамады.

У дачыненьні да падсавецкіх літаратараў нельга, скажам, ставіць такіх пытаньняў, як - чым живуць пісьменьнікі ці што хвалюе іхнае творчае сумленьне, бо гэткія пытаньні маюць за сваю перадумову індывідуальную творчую неабмежанасьць і свабоду, чаго якраз у найбольшай ступені й пазбаўленьня пісьменьнікі нацыянальных рэспублік. Вось чаму пытаньні маюць быць сфармуляваныя гэтак: што сяньня вымагаецца ад беларускай савецкай літаратуры, над якімі абавязкавымі тэмамі працуюць пісьменьнікі й, нарэшце, ці дасягнула да беларускіх літаратараў г.зв. палітычная адлега, якая нібы адчулася ў жыцьці падсавецкіх народаў па Сталінавай сьмерці ў нятрывала-бязнай партыйнай лініі супраць культу асобы?

Адказам на гэтыя пытаньні й будзе агляд мастацкай часткі літаратурна-грамадзкага месячніка "Полымя" за леташні год. Бальшыня асобных выдаўняў літаратурных тэкстаў наагул не трапляе на Захад з БССР, а тое, што даходзіць - заўсёды зь вялікім спазьненьнем. Вось чаму давялося рабіць агляд беларускай савецкай літаратуры за 1956 год адно на падставе "Полымя", у якім друкуюцца найбольш вартыя ўвагі хоць-бы з таго-ж афіцыйнага гледзішча й таму ў гэтым сэнсье найбольш характэрныя творы што да тэндэнцыі самай літаратуры. Выкарыстаньне й асобных выдаўняў магло-б адно колькасна папоўніць агульны абраз, але прынцыпова ін-

шага да яго не дадало-б.

Маюць цікавасць звычайныя голяя лічбы, якія мо найлепш ставяць на месца заўсёды вытыканую творчую актыўнасць беларускіх пісьменьнікаў нібы выкліканую нацыянальнай палітыкай бальшавікоў. За год у часопісе надрукавана: два раманы й другая частка трэйцяга, дзве пьесы, тры апавесці й першая частка чацвёртай, дванаццаць апавяданняў і адзінаццаць нарысаў. Бяз нарысаў /блізу ўсе напісаныя ў стылі ардынарных газетных допісаў/ за год у часопісу надрукавана ўсяго 21 пражэктная рэч 17 аўтараў. За гэты-ж час зьмешчана 130 беларускіх вершаў і чатыры большыя вершаваныя рэчы.ды пераклады з Гайнэ й І.Франка /угодкавыя даты/, з ангельскай, польскай, баўгарскай і расейскай моваў. Агульны малюнак якасна не ўзбагаціцца, калі дадаць апавяданьні й вершы зь невялікіх месячнікаў.

Тэматыка прозы й вершаў вызначаецца лініяй афіцыйна вымагаючага. Першае месца ў пражэктных творах належыць калгаснай тэматыцы. Чароднай ідзе таксама блізу вылучна вытворчая гарадская тэматыка. У межах гэтых тэматычных лініяў стаіць тэма сям'і. Застаецца палітычна акцэнтаванай тэма "дружбы народаў". У вершах гвалтоўная перавага належыць г.зв. грамадзянскай паэзіі. Мастацкіх твораў на гістарычную, тым больш нацыянальна-гістарычную тэматыку няма. Што да артыкулаў, прысьвечаных гісторыка-літаратурным пытанням, дык мусім зацэміць, што сяньня шмат якія з гэтых пытанняў ужо не трактуюцца ў яшчэ нядаўным спрэс негатыўным пляне, як праявы нацыянальна рэакцыйнай. Усё мінулае раней адкідалася й гэта прывяло да нежаданага становішча культуры савецкай без гістарычнай цягласьці, што зьявілася нечаканым аргументам да пераследванага пагляду пра наноснасьць, чужароднасьць і гэтай культуры й самога бальшавіцкага рэжыму на Беларусі. Вось дзеля зьліквідаваньня згаданага разрыву й наданьня савецкай літаратуры нейкай нібы нацыянальнай пераемнасьці й выкліканая згаданая пераацэна, якая мае й іншую асабліва акцэнтаваную тэндэнцыю - давесці ня толькі гістарычную залежнасьць беларускай культуры ад расейскай, але й сьведамае імкненьне беларускіх дзеячоў да яе, пазытыўнасьць для беларусаў іхнага мусовага далучэньня да расейскай дзяржавы, незважаючы навет на прызначаньне гэтаму прыводжаных савецкімі аўтарамі вимоўных гістарыч-

ных фактаў, як, прыкладам, афіцыйная забарона беларускага друку, якая трывала аж да рэвалюцыі 1905 г.

Савецкая літаратура, ператвораная ў залежную ад партыйнай палітыкі зьяву, становіць ці найлепшае люстра якраз самой палітыкі. Тыя ці іншыя ходы ў палітыцы заўсёды даюць сябе адчуваць і ў літаратуры, дапасавальна да якіх мантуюцца літаратурныя творы. І чым бліжэй да перыфэрыі - тым пачварней даецца гэта ў знакі.

Генэральнай тэмай апошняга часу літаратуры ў БССР стаў афіцыйна фармуляваны лёзунг змаганьня за "вышэйшы гаспадарскі ўзровень калгасаў". Уласьне кажучы, гэта даўнейшая, пэрманэнтная тэма, якая раней называлася проста гаспадарскім умацаваньнем калгасаў. Якраз ейная пэрманэнтнасьць хіба найлепш даводзіць, што аж дасяньня сялянства калгасаў ня хоча прымаць, таму іх і трэба няспынна "ўзмацэньваць".

Сыгналам для пісьменьнікаў, як і заўсёды, зьявіўся афіцыйны акт. Прамова Хрушчова пра катастрофальны стан калгаснай сельскай гаспадаркі й адпаведная пастанова пленуму ЦК КПСС пра захады да ейнага палепшаньня - вось зыходны й канцовы пункт усіх літаратурных твораў пра калгасы.

Але, вершы, апавяданьні, раманы, п'есы й нарысы зьявіліся "апэратыўным" удзелам пісьменьнікаў у зрэалізаваньні партыйнага загаду. Але афіцыйныя акты, закрануўшы развал калгаснай гаспадаркі, ужо гэтым самым стварылі нейкую адтуліну, празь якую пачала прабівацца ў творы, няхай нясьмела, часьціна жыцьцёвай праўды. На спрэс ружовым даўнейшым малюнку калгаснага жыцьця зьявіліся характэрныя плямы. "Салаўіны бераг", як назваў свой нарыс паэт А.Бялевіч, на якім і людзі й птушкі сьпяваюць на адной ноце, пачаў траціць сваю ідылічнасьць. Зьявіліся згадкі пра пакрыўджаных і незадаволеных людзей. Замест заўсёднага чалавечага ўзору ў вобразе партыйнага кіраўніка ў гэтае часіннае прыпадманьне заслоны перад чытачом паўсталі зусім адменныя персанажы на партыйна гаспадарскіх пасадах - зладзеі, п'яніцы, нядбайнікі, эгаістычна-карысьлівыя, распусьнікі й дзяржыморды-дыктатары, вольныя любіць і караць людзей на собскі густ.

На калгасную тэматыку ў ейным новым выглядзе напісаныя: аповесьць М.Пасьлядовіча "З табою побач" /надрукаваная першая

частка/, п'еса К.Губарэвіча "На крутым павароце", раман І.Шамякіна "Крыніцы", колькі апавяданняў ды інш. Усе гэтыя рэчы напісаныя ў кірунку ачышчэння калгасаў ад благіх кіраўнікоў і навароту калгаснікаў да дружнай працы пры новым кіраўніку. Гэты наварот і з'яўляецца для пісьменьнікаў асновай, на якой мантуюцца падабенствы чалавечых канфліктаў. Як правіла, матыў канфлікту - нежаданьне працаваць калгаснікаў. Якраз гэты матыў і ўносіць элементы праўды ў твор.

Блізу ўва ўсіх творах парушаецца ружова-гарманійны калгасны пейзаж, які меў сьветчыць пра гаспадарскі парадак і заможнасьць жыцця. Пасьлядовіч - вельмі асьцярожны пісьменьнік, але ён уводзіць у вапавесьць раней мінаныя дэталі - недагледжаныя хлявы, неабгароджаныя сядзібы калгаснікаў, якія параўноўваюцца з чалавекам "у мяцеліцу ці лівень бяз шапкі", кінутыя на зіму пад голым небам машыны, убогі выгляд бруднай калгаснай канцылярыі. Ён вельмі важнае - прыземкаватыя з саламянымі стрэхамі хаты калгаснікаў, на фоне якіх вылучаюцца "прасторныя й высокія" дамы калгаснага начальства. Пісьменьнік заўважае й раней недазволёных бачыць персанажаў: невука й няўмеку старшыню раённага выканаўчага камітэту ці дыктатара першага сакратара райкому партыі, з такім вымоўным зваротам да нявыканальнікаў ягоных загадаў: "Ты што-ж, у Госпада Бога, крышыш дзяржаўныя пляны?" А рангай ніжэй - гэтае начальства выглядае яшчэ пачварней у васобах абкрадальнікаў людскога добра старшыняў калгасаў, для якіх радывыя калгаснікі адно "дурныя Манькі". Але штодзённае бытаваньне калгаснікаў аўтар дыпляматычна мінае. Ягоны калгаснік пра сваё жыццё кажа коратка: "Жыву ня горш як іншыя. Ёсьць бульба, малако..."

Рэалістычныя замалёўкі, нібы сьпісаныя з натуры, што апанавала маладым аўтарам, ёсьць у вапавяданьні "Вясновыя праталіны" Навуменкі. З апавяданьня чытач даведваецца пра страшэнную зруйнаванасьць і зьбяднеласьць гаспадаркі, пра заняўдбаных, зьнявераных і абыхавых да калгасу сялянаў, бо "як ні рабі, а з прорвы ня вылезеш".

Вось сцэнка ў калгасным кароўніку, у якім стаіць галодная жывёла. Новы старшыня, каб дапамагчы калгаснікам, кідае: "На дзядзьку спадзяваліся? Гаспадары калгасу!.." - выклікаючы гэткі ад-

каз кагаснай даяркі:

"Гаспадары калгасу, кажаш? - з гурту рванулася нізкая, з пабітым воспаю тварам даярка Сынклета Крывіцкая. - А ну, падзівіся на гаспадыню калгасу, старшынька!..." Яна ўзяла рукі ў бокі і ... матнула нагой. Стары, разьлезлы галёш сарваўся з Сынклецінай нагі і ляснуўся аб сыцяну... - Палюбуйся, новы старшыня, якую сыпяцоўку выслужыла Сынклета Крывіцкая за два гады на фэрме. Колькі даў-бы ты за гэтую сыпяцоўку ў кірмашовы дзень? Ну, гавары!.. З абшарпанай, падвязанай хусткай Сынклецінай фуфайкі шэрымі камякамі лезла вата, на нагах у жанчыны быў цяпер адзін толькі вялікі галёш. - Чагош ты маучыш, старшыня? - наступала Сынклета. - Ці, можа, першы раз мяне ўбачыў такую прыгожую ды харошую? Дык як ты думаеш, добра мне плаваць па гразі ў такім абутку? Крычаць дык ты, мабыць, умееш, пачулі ўжо, дзякуй Богу, а дзе бачыць трэба, дык табе й вочы засланіла".

У вапавяданьні стары калгасьнік каза новаму старшыні; які прыйшоў загадваць на працу: "Мне жыць трэба, а калгас пакуль што мяне ня вельмі забяспечыў ... Не агітуй мяне... Многа, брат, я чуў прыгожых слоў і абяцанак. Пабыў-бы ты ў маёй скуры, то, мабыць, засьпяваў-бы іначай". Характэрна, што гэтак сяляне гаварылі і ў 30-ых гадох. Чверцьвяковае жыцьцёвае дазнаньне не зьняло іхнага адмоўнага стаўленьня да савецкіх калгасаў.

Дзея п'есы К.Губарэвіча "На крутым павароце" таксама адбываецца ў калгасе, дзе людзі пра сваё жыцьцё кажуць - "мадзеем яшчэ сяк-так". У васнове канфлікту ляжыць той-жа "працадзень нішчымны", як каза пра заробкі калгасьнікаў навет былая партызанка. У Губарэвічавым калгасе аж дзэвесьце "абібокаў і гультаяў - і пажылыя й моладзь, якіх мае перамагчы новы старшыня. У п'есе ёсьць праўдзівыя дэталі, але не яны становяць галоўнае. Афіцыйнае перамаганьне канфлікту ператвараецца ў афіцыйную рыторыку, у якую, мабыць, ня верыць і аўтар, як чалавек назіральны. Камічна й хвальшыва гучыць заключны акорд п'есы, калі аўтар выпраўляе нібы пераўзгадаваных калгасьнікаў пад музыку выбіраць бульбу. Пад гэтую-ж музыку новы старшыня дэклamuе жонцы:

"Чуеш, як ідуць на працу? Вось ён самы круты й цяжкі паварот! Гэта ня толькі яны йдуць, ідзе іх сумленьне..." Да дэклamuцы далучаецца й сакратар райкому партыі зварачаючыся да старшыні калгасу: "Прымай, Лагута, каманду й вядзі ў бой. Накапаем горы бульбы, а ўвечары напачэмае, селядца з гарэлкай дастанем і закоцім бал на ўсю губэрню... /Да

Лагутавай жонкі/ Хадзем, Ксана Кірылаўна /бярэ яе пад руку/. Вы будзеце ў кошыкі збіраць, а я іх у бурты цягаць буду! А ну, расступецца, людзі добрыя! Дайце дарогу будучым героям сацыялістычнай працы".

Гэткім плякатам завяршаецца п'еса, у ходзе якой шчасліва вырашаецца, як ейная психалагічная прыправа, і канфлікт у сям'і прыезджага старшыні праз традыцыйнае выкарыстаньне наваротнай ролі партыйнага сакратара ў дачыненні да Лагутавай жонкі.

Ніводзін пісьменьнік ня пераступае мяжы дазволенага ў пакасе адмоўнага ў калгасным жыцці і асабліва ў настроях людзей. Вось агульны выхадны пункт: усё благое - толькі благі эпізод, "ухабы на дарозе", а ня тыповае, як праява савецкай калгаснай сістэмы. Кажны аўтар, пішучы пра благі калгас, пасьпешліва дадае ці ў сваіх рэмарках ці праз гутаркі персанажаў, што блага адно ў гэтым калгасе і толькі сяньня "Зара" ці "Сьвітаньне" часава зацьмелі, што побач, як гаворыць Губарэвічава калгасьніца: "людзі важны год мільёнамі варочаюць" і гэтым ужо сьцьвярджаецца, што калгас наагул рэч добрая. Нараканьні калгаснікаў падаюцца, як зьява мясцовая, а не агульная, ды ськіроўваюцца супраць блатых нізавых кіраўнікоў, як адзіных вінавайцаў. У гэтым рэч згадак пра адмоўных кіраўнікоў, на якіх адцягваецца ўдар, што меў быць ськіраваны на самую сыстэму. Таму й выйсьце вельмі лёгкае: даволі заступіць благога кіраўніка дбайным, каб людзі, па кароткім супраціве, паверыўшы яму, пайшлі на "круты пералом". Гэтая падмена агульнага прыватным абумоўлівае ня толькі плыткісьць і часавасьць канфліктаў, але й хвальш іхнага вырашэньня, ператвараючы працу пісьменьніка ў беспраблемную аднадзёнку-агітку да чароднага партыйнага мерапрыемства. Характэрна, што для найбольш вострага слоўнага выяўленьня незадаволенасьці калгасам пісьменьнікі нэйчасьцей паслугуюцца жаночымі персанажамі. І ў гэтым жыццёвая праўда, бо што скажа жанчына, інакш расцэньвалася-б, было-б небясьпечным для мужчыны.

Тое, што пісьменьнікі пачалі ўжываць апрача ружовай хьарбы й іншыя колеры, што пачалі будаваць свае творы на падабенствах канфлікту - уносіць адно ледзь улоўны павеў жыццёвай праўды, ды можа здавацца адзнакай навіны адно ў параўнаньні з спрэс ружовай літаратурай зь бесканфліктнымі схэмамі пары жданаўшчыны, як праявы жорсткага Сталінавага паваеннага курсу стрункага

раўнаньня ўсяго мастацтва дзеля выгнаньня зь не ясялякіх спадзявальных ілюзыяў. Вызначальным зьяўляецца якраз тое, што цэнявыя бакі савецкай рэчаіснасьці ні ў водным творы ня маюць навет сьлядоў нейкага мастацкага абагульненьня, яны твораць адно сваеасаблівае дачаснае атачэньне для дзейнасьці станоўчага героя. Вось чаму нельга гаварыць пра нейкія зьмены характару самой літаратуры, пра дазвол на праўду. Зьявіліся адно дэталі, пакліканьня часам, якія ўстаўляюцца ў прывычаеныя аднаколery сацыялістычнага рэалізму.

Празаік Шамякін упершыню выступіў у друку ў 1945 г. Сяньня ён належыць да афіцыйна паважаных у БССР. Ягоны раман пра партызаншчыну "Глыбокая плынь" быў адзначаны сталінскай прэміяй. Характэрная асаблівасьць гэтага найбольш плоднага аўтара ў тым, што ён заўсёды адзін зь першых падае водгалас на розныя партыйныя дырэктывы, ня вельмі турбуючыся пра мастацкую выразнасьць і моўную чысьціню свайго пісьма. Гэткі й ягоны раман "Крыніцы"

- спроба паказаць пастановы таго-ж верасьнёўскага пленуму ЦК, казаў той, у прапагандовым дзеянні, як "павышэньне ўзроўні партыйнага кіраўніцтва сельскай гаспадаркай". Гэта й абумовіла ўвесь характар раману, расстанову пэрсанажаў аж да імкненьня атоесаміць партыйную лінію з крыніцамі народнага жыцьця, берагчы чысьціню якіх заклікае юнакоў стары настаўнік перад сваёй сьмерцю.

Пра раман можна цалком сказаць словамі аднаго ягонага пэрсанажу: "Як мала... жыцьця і як многа прاپісных ісьцін, афіцыйнасьці й непатрэбнай параднасьці". І запраўды. Пэрсанажы раману адно й занятыя тым, каб пры кожнай нагодзе выказаць сваё захапленне партыйнай пастановай, якая адпаведна апошняй палітычнай модзе воклічна называецца - "Вось яна калектыўная мудрасьць партыі", ужыцьцяўленьне якой, нарэшце, ашчасьлівіць людзей, хоць і шчасьце вельмі-ж сьціплае, але гэткае характэрнае - "цяпер з хлебам будзем", як кажа адна калгасьніца. Важна зацэміць, што на будзённым пытаньні хлеба й элементарнага чалавечага дабрабыту зыходзяцца ўсе творы на калгасную тэматыку.

Сваім пасланцом на вёску Шамякін навет дае прозьвішчы паводля адведзенаму ім прызначэньню, як Лемяшэвіч ці Валатовіч: яны маюць пераараць запушчанае, выцягнуць загразлае. Жывога чалаве-

ка заступіла старанна выпісаная схэма партыйнага рэзанэра, які гаворыць штампамі з блякноту прапагандыстага, прыкладам - "высокае званьне камуністага", ці "які гэта высокі й пачэсны пост - партыйны кіраўнік", або "вы кіраўнік, прадстаўляеце партыю, стаіце на варце яе вышэйшых маральных прынцыпаў" ды інш. У гэткім стылі казённага маралізаваньня гавораць усе пэрсанажы, якія зьявіліся ў рамане не як выяўленьне мастацкай задумы, а дзеля тэндэнцыйнай ілюстрацыі заўсёды аднолькавай газэтнай формулы, якой паслугуецца й аўтар як галоўнай тэзай да раману, калі піша: "зьявіліся рашэньні партыі, якія ўскалыхнулі ўсю краіну, выклікалі вялікі патрыятычны рух". Ці не таму й раман напісаны ў зацьмелым газэтным стылі. Навет моладзь, выпускнікі сярэдняй школы - "гэтыя разумныя й дасьціпныя юнакі й дзяўчаты", як атэстуете іх аўтар, ня прыносяць асьвяжальнага подыху ў раман, бо й яны дыхаюць тэй-жа атмасфэрай павучальнасьці й палітыканства.

Не ажуўляе раману й аўтарава спроба "разьвянчаць" носьбіта культу собскае асобы ў вобразе першага сакратара райкому партыі хоць гэта мела-б выглядаць навіной, бо ягоны літаратурны пэрсанаж аж да Сталінавай сьмерці быў недакраначьным што да адмоўнай характарыстыкі, як узор чалавечага думаньня й паводзінаў.

На прыкладзе Шамякінава партыйнага сакратара Бародкі выяўляецца ўся ўмоўнасьць разьвенчаньня, якое робіцца ў поўнай згодзе зь няўпершыню тактычным праклямаваньнем партыйнага дэмакратызму, паводля якога толькі канстатуецца, як благое адхіленьне ад г.зв. бальшавіка якраз тыповыя ягоныя рысы, бо Бародка дыктатар, што хоча бачыць сябе адно ў ролі "першай асобы" ў сэнсе "закон і ўлада", помсьлівы да падначаленых і баязьлівец перад большым партыйным чынам, ад якога залежыць ягоны лёс. Шамякін, каб ня паў цень на партыю, бяз удачы спрабуе паказаць Бародку-дыктатара па-за партыйным атачэньнем, як глебы, на якой выростаюць гэтакія людзі, убіраючыя ў сябе дух партыі.

Датрыманьне афіцыйнай вэрсіі выяўляецца і ў вабмежанасьці самога "разьвенчаньня" адно слоўным плянам, без раскрыцьця жыцьцёвага сэнсу прыводжанай людзкой мянушкі Бародкі-валадара - "гром раёну". Бо-ж калі гром - дык ня толькі грывеў ды "сам даваў прыкурваць", але й пярун біў ды былі ахвяры. Такого запраўднага разьвенчваньня, а яно міжвольна закранула-б і партыю, у

рамане няма. Спрабуючы ськінуць з хадулulёў валадарнай велічнасьці яшчэ ўчора незачэпную асобу, аўтар гэта робіць боязна, із спачуваньнем, якое пераходзіць у захапленьне "разьвенчваным", што выяўляецца ў падчыркваньні й ягонага розуму, і нявичэрпнай энэргічнасьці ды прост паэтычнай дасьціпнасьці прамоўцы. Разжа-лаваўшы Бародку зь першага сакратара, аўтар пакідае яго ў партыі, навет пашкадаваў на чытачовых вачох даць яму ніжэйшы чын ды адпусьціў з раёну. Напэўна Бародка "перабудуецца" ды зноў усплыве наўзверх у моц самага рэжыму й таму ён мае рацыю, калі на адрыв сваіх крытыкаў кажа: "Чорт вазьмі, вы яшчэ ўбачыце, на што здольны Бародка!" У аўтаравых симпатых да Бародкі ёсьць і суб'ектыўныя прычыны: яшчэ нядаўна ў іншым рамане падобнага сакратара, які таксама пачуваўся неабмежаным гаспадаром раёну, калгасьнікі, нібы таго Сталіна, называлі сваім бацькам і заступнікам.

У Шамякінавым імкненьні паказаць заганныя Бародкавы рысы, як пазапартыйны выпадак, выяўляецца ўжо адзначанае стаўленьне савецкіх аўтараў да паказу адмоўнага, як узбочнай і чужароднай у савецкай рэчаіснасьці выпадкавасьці, якая адно канстатуецца бяз паказу ейных жыцьцёвых карэньняў, бо сама савецкая рэчаіснасьць разумеецца за суцэльную чысьціню, на якой могуць зьяўляцца часамі "неспароджаныя" ёю розныя "перажыткі".

Шамякін ня любіць глыбіннага жыцьцёвага разнагалосу, асабліва ў народных пластох, старанна мінаючы паказ усяго таго, што магло-б парушыць ці кінуць цень на загадзя прынятую тэзу. Да сыху пісьменьніка далятае посьвіст ветру ў дэюравым калгасным кароўніку, але ён мінае гэты посьвіст у штодзённым жыцьці працавіка-калгасніка ды неяк між іншага праз аднаго пэрсанажа заўважае - "а пшанічка дрэнь". Галоўныя героі раману - гэта кіраўнікі, а ня тыя, хто мае хлеб дабываць. Ёхныя слоўныя дыскусіі якраз і становяць афіцыйны бок жыцьця ды лёгка здымаюцца, пераахварбоўваюцца пры зьяўленьні новай партыйнай інструкцыі. Вось чаму ў рамане ўсё надзіва лёгка зуладжваецца.

Гэткі-ж ілюстрацыйны да прынятай тэзы й раман П. Броўкі "Калі зьліваюцца рэкі", калгасная тэматыка якога ў вапошнім ейным выглядзе ўплятаецца ў тэму "дружбы савецкіх народаў". Броўка быў ведамы ў БССР як паэта, шлях якога ўвесь час ішоў пры пар-

тыйнай лініі, якая й вызначыла рытарычна-гімнавы характар яго-
ных вершаў і паэм. Ад 1948 г. Броўка займае афіцыйнае становіш-
ча - старшыня пісьменніцкай арганізацыі.

Броўка застаўся і ў прозе гэткім, якім быў і ў паэзіі. Ра-
ман стаіць у прывычным для Броўкі-паэты празьмерным да нястраў-
насьці апалітыкаваньні тэмы аж да драбніц. У рамане ня выявілі-
ся новыя пісьменніцкія рысы, бо ён не зьявіўся вынікам творчай
патрэбы й таму ня стаў падзеяй навет у аўтаравым жыцьці, запы-
ніўшыся на мяжы звычайнага дакуманту пра суб'ектыўны намер-жа-
даньне аўтара, якому мінула за 50 год і якраз надыйшло 30-годзь-
дзе літаратурнае працы, - паказаць сваю творчую сьпеласьць, якой
нібы пад сілу й разгорнутае эпічнае палатно.

У расплывістым, сюжэтна вялым пісьме Броўку кіравала не мас-
тацкае, а палітычнае заданьне: усё добра, што добра для паліты-
кі.

Палітыка вымагае ад людзей быць палітычна сьведымі ў ейным
разуменьні - гэтым надзяляе Броўка ўсіх сваіх калгасьнікаў - і
Беларусаў, і Лятувісаў, і Латышоў, якія наважылі пабудаваць су-
польную гідрастанцыю ды назвалі яе "Дружба народаў". Аўтар аба-
вязкава дадае - "у гонар нацыянальнай палітыкі партыі", датры-
моўваючы ў рамане атоесамленьне гэтай палітыкі з народным імк-
неньнем.

Палітыка вымагае ўвільнаў працы ад людзей, як іхнага "сацыя-
лістычнага абавязку" - і Броўка ўсіх сваіх пэрсанажаў, ад дзя-
цей да старых, надорвае й нястомнасьцяй і "ўздывам" у працы,
хоць часта й не пад сілу яна, у імя нібы асьвядомленага суполь-
нага дабра.

Палітыка жадае бачыць патрэбную ёй зуладную гаспадарскую
дбайнасьць людзей - і Броўка малюе гэткімі сваіх калгасьнікаў
ды іхных кіраўнікоў.

Палітыка вымагае пільнасьці - і Броўка, перанёсшы дзею ра-
мана на захад Беларусі, "асвоены" рэжымам адно па апошняй вай-
не, уводзіць у раман даўня знаёмыя пэрсанажы кулака, відаць
апошняга, і купленых на даляры "заморскай дзяржавы" дывэрсан-
таў з плякатнай мянушкай бандытаў-рабаўнікоў, якія мелі ўзар-
ваць гідрастанцыю ды шкодзіць у калгасах.

І, нарэшце, палітыка вымагае свайго ўслаўленьня, як крыні-

цы народнага шчасця - і Броўкавы персанажы празьмерна шчодрыя на ўслаўленне, якое часта набывае характар саладжавых сантыментаў, ськіраваных, як і належыцца, аж да маскоўскага крамля, убачыць які мараць, як пра найбольшае шчасце, усе гэтыя людзі, абцяжараныя аўтаравай казённай дагматыкай.

Вось у гэткі спосаб і прымушае аўтар дзеіць персанажаў раману, якія выступаюць адно пад рознымі прозьвішчамі й на розных пасадах, але не як індывідуальна выяўленыя ўдзельнікі жыцця.

Броўка выкарыстоўвае ўсё, каб надаць раману палітычнае ўсёсказаньне. Вось чаму ў сваю "дружбу народаў" ён уплятае й апошнюю партыйную пастанову пра "ўздым" калгасаў і навет ня мінае бяз часу завялай хрушчоўскай кукурузы, на замілаваным дапілнваньні ўзыходаў якой /у рамане кукурузы жывёла яшчэ ня есьць/ наварочвае да гаспадарскай дбайнасьці былога калгаснага старшыню-п'яніцу.

Гэтае ўсё дзеля палітыкі прыводзіць аўтара да ўтраты звычайнага адчуваньня меры, што й выпірае ў імкненьні ў кожным руху сваіх персанажаў бачыць выказ "дружбы народаў", якой супрацьставіцца мінулае, калі "дзяды хадзілі ў калы" ды за якую дзякуецца партыі, бо яна людзей "парадніла ўсіх наvekі". Кіраваныя позай дружбы людзі абдымаюцца й цалуюцца, называюць адзін аднаго друг-сябра-брат, да іхнай працы, жартаў, сьмеху дадаецца "дружна", "па-сяброўску". Аўтар кідае ў лёдавую ваду дзяўчыну Лятувіску, каб былі забіяка беларускі хлапец выявіў сваю пераўзгадаванасьць, ратуючы дзяўчыну ад тапельства, а стары дзед мог сказаць: "Такі за дружбу і ў ваду і ў вагонь". Пабіўся пад п'яную руку Беларус зь Лятувісам, і гэта расцэньваецца не як блгі ўчынак наагул, а блгі таму, што ён - і тут разгортваецца другая мараль з камсамольскім сходам - "кладзе цень на... дружбу", на "дружную сям'ю... для будоўлі... сваёй будучыні" ды што гэтую бытавую дробязь аж "заморскія паны" "ня мінуць падхапіць - паглядзеце, якая ў іх дружба". Дзеля прапагандовай дружбы аўтар ладзіць міжнацыянальныя жанімствы. Нясьціханая гаворка пра дружбу пераходзіць у вадэвільную чульлівасьць у часе пуску гідрастанцыі.

Над савецкімі літаратурнымі творамі, як дзяржаўнай прадук-

цыяй, пануе ня толькі стандарт паводзінаў і характарыстыкі пэрсанажаў, але й стандартны склад саміх пэрсанажаў, найбольш адпаведны для жаданага вырашэння пастаўленага ў творы задання. Накш кажучы, пісьменьнік ідзе не ад жыцця да стварэння мастацкай рэчы, а ад накінутай афіцыйнай тэндэнцыі, да якой падганяецца жыццё, ператвараючыся гэтак з катэгорыі рэальнага ў катэгорыю ўяўнага. Адно гэтым можна вытлумачыць, прыкладам, абавязковае бытаванне ў творах розных аўтараў такога пэрсанажу, як стары дзед з вылучнай для яго ідэялагічнай нагрузкай, што ператварае яго ў хадзячую прапагандовую схему няўрымслівага бадруна на тэй ці іншай жыццёвай дэялянцы ды ў найбольшага савецкага патрыёта наагул дзеля сьцьвярджэння жаданае еднасці народу з рэжымам. Гэтым другарадным пэрсанажам, ужо сам век якога гаворыць пра ягонае вялікае жыццёвае дазнанне,жны аўтар паслугуецца аднолькава – як аўтарытэтам для пэрсанажаў маладзейшых ды як дапамогаю для наварачання іх да вымаганай суладнай дзейнасці. Дзяды ўсюды выступаюць адно ў станоўчай характарыстыцы. У Губарэвічавай п'есе 70-гадовы дзед выконвае ролю неадхільнага калгаснага дбайніка. Для дапамогі партыйным пасланцам на вёску прыстаўляе дзеда-настаўніка Шамякін, надаючы яму й носьбіцтва рэкламаванага ў рамане г.зв. савецкага патрыятызму, які мае выяўляцца ў няспыннай працы аж да скону ды нібы паклікае знядужэлага ў глыбокім веку чалавека вярнуцца да школьнае працы, бо, як ён кажа ў навуку маладзейшым: "пад канец жыцця я пераконваюся: каб жыць... чалавек павінен працаваць да апошняга ўздыху". Між іншага, даволі выразны камэнтар да "шчаслівай старасці".

Відаць, жадаючы ўзмацніць уяўную адданасць народу да рэжыму, Броўка ўвёў у свой раман аж трох прапагандовых культурных дзядоў. Яны ня толькі апавядаюць пра мінулае, каб, як гаворыцца ў нарысе Інгульскага "Бацяцічы" – "мацней сучаснае... любіць", ня толькі павучаюць-узгадоўваюць маладзейшых, але яшчэ й працуюць на ўзор для маладзейшых. Адзін з гэтых ідэялагічных дзядоў – партыйны калгасны кіраўнік, другі – паводля палітграматы падаецца ў ролі сувязі й дапамогі работніцкай класу сялянству. Але найбольшы нонсэнс становіць трэйці дзед, якому мінула за 80 год. Ён і хадатай за калгаснікаў перад урадам, і ад раньня да цямна працуе з гэблем у руках у калгаснай сталярні, і аж за поўнач

па фізічнай працы чытае кніжкі і вядзе дзёньнік ды на ўзвышаных хвальшывых нотах прамаўляе: "— Эх, да чаго-ж добра на сьвеце жыць".

Цэнтральны вобраз раману малады мясцовы інжынер Алесь, мінаючы ягоную службовую функцыю начальніка будаўніцтва, нагадвае літаратурных пэрсанажаў камсамольцаў-актывістых пачатку 20-ых гадоў. Ягоная роля, як і тады, азначаецца літаратурна ведамымі словамі: "колькі патрэбна яшчэ работы, каб вирваць пазапрауднаму зь цемры гэты куток", галоўна з-пад уплыву рэлігіі. Ды й спосаб "вырываньня зь цемры" застаўся той-жа: "Усё трэба пусьціць у вадну плынь. І гутаркі, і кніжкі, і лекцыі, і спэтаклі". Ужо ў стылі 30-ых гадоў дадаецца рэпрэсыяваньне кулака й вынішчэньне дыворсантаў, ведама-ж, як праява Алесевай пільнасьці. Пад узьдзеяннем традыцыйнай бутафорыі завяршаецца пераўзгадаваньне сям'і Лятувіса ў ідылічнай сцэне абдыманьня з пацалункамі беларускага й латыскага дзядоў пры адпаведным ідэялягічным афармленьні сьантымэнтальных гэтаў: "вось дзе мае Літоўцы, вось дзе мае сваякі". Цяпер ужо безь перашкоднае пашлюбаваньне інжынэра-Беларуса абавязкава зь вясковай лятувіскай дзяўчынай падаецца, як перамога над цемрай. Не надае цікавасьці раману навет лінія інтымных дачыненняў ягоных галоўных пэрсанажаў — гэткай шэрая яна на ўсім працягу ды блізу бязмоўная.

Броўкаў раман — ускрайні полюс неўраўнаважананага правінцыяльнага палітыканства, ахвярай якога сталі ўсе пэрсанажы — галасьнікі неабцяжараных ні цікавасьцяй зьместу, ні дасьціпнасьцяй, ні навет падабенствам на арыгінальнасьць формы аўтаравых выказваньняў — літаратурных паўтораў.

У тэй-жа тэматычнай лініі, што й Броўкаў раман, стаіць апавяданьне Брыля "Сірочы хлеб" з жыцьця Заходняй Беларусі пад польскай акупацыяй. Рэалістычнасьць апавяданьня парушаецца непатрэбнай савецызаванай тэмай. Нацыянальны момэнт, як выражэньне чалавечага пратэсту супраць акупацыі, застаўся блізу на ўзроўні зьявы этнаграфічна-пабытовай ды пераключаецца, адпаведна савецкім вимогам, на савецка-клясавую лінію. Ягоны нарыс "Вачыма друга" пра сустрэчы-ўражаньні ў часе беларускае дэкады ў Польшчы ў лістападзе 1955 г. і нарыс І. Мележа "Вакол Эўропы" напісаныя з дачыманьнем традыцыйнай ськіраванасьці пісьма савецкіх пада-

рожнікаў: усё найлепшае ў сьвеце імкнецца, пазірае на "міралюбы" савецкі ўсход, у довад чаго й прыводзяцца ідылічныя сяброўскія сустрэчы зь людзьмі краінаў аутаравых вандровак.

І сяньня застаецца ў моцы даўнейшае патрабаваньне што да характарыстыкі й жыцьцёвага прызначэньня цэнтральнага станюўчага пэрсанажа савецкай літаратуры. Вось чаму мы сустракаем даўнага знаёмага. Ён калі й не герой, дык абавязкава вылучаны над людзкой масай, для якога перамаганьне перашкодаў у канцовым выніку азначае ўжыццяўленьне ягонай правадырскай ролі ў дачыненьні да навакольнага яму атачэньня. Час прынёс адно некаторыя новыя дэталі ў ягоную біяграфію.

Сяньня гэты пэрсанаж, калі ён старэйшы векам - былы жаўнер апошняй вайны ці ўдзельнік антынямецкага партызанскага супраціву, а калі маладзейшы - дык нашчадак загінуўшых у часе нямецкае акупацыі бацькоў і адпаведна веку - камуністы або камсамалец. Згаданая біяграфічная рыса абавязкавая ў тым сэнсе, што ад яе ды празь яе пачынаецца гаворка пра месца гэтага пэрсанажа ў жыцьці, як сьведамага й адданага работніка савецкай грамады.

У цэнтры ўсіх твораў на сучасную калгасную тэматыку стаіць партыйны кіраўнік зь ліку "трыццацёхтысячнікаў", зьяўленьне якога выклікаў прагалашаны лёзунг "крутсга уздыму" сельскай гаспадаркі. Адпаведна ўмоўна-новаму тактычна-палітычнаму павеву яму найперш прыпісваецца павага да дэмакратызму й калектыўнага кіраваньня, што выяўляецца нібы ў прыслухоўваньні да парадаў і патрэбаў даручаных яму нізоў. Да гэтага дадаюцца даўнейшыя вылучныя арганізацыйныя здольнасьці, наважнасьць ды ініцыятыва, гаспадарлівасьць, нястомнасьць і самаадданасьць у працы. Новы пэрсанаж любіць папісвацца й адпаведнымі народнымі прымаўкамі, прыкладам - "хто рана ўстае - таму Бог дае" ці адпаведна часу іх перайначывае - "хто позна ходзіць, той сам сабе ня шкодзіць" - бо больш працуе.

Гэты слаўлены пэрсанаж, пра якога пішуць вершы, апавяданьні, нарысы, які ходзіць па бачынках раманаў, якога паказваюць у тэатрах, уласьне кажучы, ня новы ні ў літаратуры, ні ў жыцьці. Ён мае свайго папярэдніка ў васобе "дваццацёхтысячніка" з 30-ых гадоў, таксама партыйнага пасланца на вёску. Ёхныя функцыі падобныя. Як і тады, гэтак і сяньня вёска называецца "пярэднім фрон-

там" /П.Броўка - "Калі зьліваюцца рэкі"/ ці "пярэдняя лінія" партыйнага наступу, а сам партыйны вылучэнец у стылі прынятай пазы гонару й бязмоўна-непярэчлівай паслухмянасці любіць называць сябе "салдатам партыі" /М.Гроднеў - "Адна гісторыя"/.

"Дваццацёхтысячнік" пасылаўся для "гаспадарскага ўмацавання калгасу", меў зламаць супраціў сялянства да калектывізацыі, быў носбітам тэрору асабліва ў дачыненні да г.зв. кулакоў і падкулачнікаў у іхнай заўсёднай ролі шкоднікаў і гэткім спосабам "умацоўваў" калгас. "Трыццацёхтысячнік" пасылаецца на вёску, як зазначае блізу кожнага аўтар, - "ставіць на ногі" створаны чверць веку таму калгас праз зламаныя няхай пасунага, але супраціву даўна скалектывізаванага сялянства, які выяўляецца ў нежаданыя працаваць на калгас - дзяржаву. І тут час унёс вонкавыя карэктывы. Клясава-варожыя персанажы зніклі з атачэння галоўнага героя ў творах тэматычна звязаных з даўнымі савецкімі тэрыторыямі, відаць, як вынік абвешчанага "сацыялістычнага грамадства" без варожых клясаў. Іхнае месца заступілі людзі аж да моладзі ўлучна, хоць і ўстадаваная яны ўжо ў павоенным "сацыялізме", зь мянушкамі нядбайнікаў, гультаёў і надзіва пашыраных п'яніцаў. Даўнейшай палітычнай эцэны няўдачаў у калгасах, як праявы шкодніцтва, няма: блага, бо блягі кіраўнік, які нібы падбіваў людзей ад шчырай працы.

Як і ў 30-ых гадох, таксама й цяпер названы персанаж прыйшоў у літаратуру гатовым штампам - ён аднолькавы ў розных аўтараў, у творах розных літаратурных жанраў, у чым якраз і выяўляецца дадзены пісьменьнікам партыйны заказ. Персанаж-штамп з гэткімі-ж штампаванымі сітуацыямі робіць страшэнна аднолькавымі ўсе творы на калгасную тэматыку.

Сяньняшні літаратурны герой, як правіла, - чалавек з вышэйшай асветай, які з адказнага становішча ў горадзе ці адразу па заканчэнні навучання едзе настала на вёску, дзе нарадзіўся ці доўгі час працаваў або партызаніў і таму добра абазнаны зь людзьмі. Дзеля ідэялізацыі "трыццацёхтысячніка", лк партыйна адданага чалавека, кожны аўтар уважае за патрэбнае асабліва вылучыць, як нешта самаахвотнае нібы добраахвотнае адмаўленьне ад лепшага гарадскога дабрабыту й выбар ім абавязкава найгоршага калгасу, які пры новым кіраўніку неўзабаве пачынае крочыць да

свайго прапагандовага ўзору калгасу-мільянэра. На гэтым пакуль-што й абрываецца лёс згаданага персанажа. Вакол ужыццяўленьня вызначанага яму заданьня робяцца спробы ствараць канфлікты ці то ў сям'і паміж мужам і жонкай, якой, як жанчыне, дазваляецца аўтарам ня прымаць зь лёгкаім сэрцам горшага за гарадзкое вясковага аселішча, ці то паміж партыйным пасланцом і зьняверанымі ў калгасе сялянамі, ці то паміж ім і носьбітамі бюракратызму або г.зв. культу собскай асобы, да якога прычасныя ўсе вінаватыя ў благім стане калгасаў кіраўнікі.

Партыйнае атачэньне - абавязкавы тыповы дадатак да цэнтральнага персанажа, безь якога ён ня можа дзеіць, бо, як павучае ў Хадкевічавым нарысе "Асьвейскія запіскі" напрактыкаваны калгасны старшыня новага прыбыша: адзін нічога ня зробіш - "калі не дапамогуць партыйныя й камсамольская арганізацыі". Між іншага, гэта вельмі добра гаворыць пра няыходную адпорнасьць сялянскага стаўленьня да калгасаў. Партыйнае атачэньне разам з цэнтральным персанажам, - галоўны прэс, з-пад якога выходзяць жаданыя чалавечыя сілуэты.

Пры галоўным героі блізу заўсёды бытуе менш распрацаваны, але вылучна важны персанаж у васобе вышэйшага партыйнага функцыянера, які ўводзіцца ў дзею, як вырашальная падмога й разам партыйная санкцыя, да якой апэлюецца ў творы. Вось чаму абавязкава перамагае станючы герой, характарыстыка якога вызначаецца не ягонымі чалавечымі рысамі, а стварэньнем іх паводля апошняй партыйнай пастановы.

Стаўленьне да гэтага героя, як да носьбіта перамогі, вызначае ход усёй апавядальнасьці ды ейную ідэялягічную закругленасьць заўсёдную шчасьліва-пераможную канцоўку твору, пры набліжэньні да якой канфлікты маюць быць разьвязаныя, перашкоды зьнікаюць, людзі, у жыцці якіх былі зьвіхі, пад узьдзеяньнем партыйнай лініі выпраўляюцца ды ў гэткі спосаб ствараецца жаданая прапагандовая супольнасьць, што мае быць нібы жывым сьветчаньнем дзеістасьці "калектыўнага кіраўніцтва", як гарантаваць поўнай удачы ўсёй справы.

Абавязкавая тэндэнцыйная дагаворанасьць аж да драбніцаў, непакіданьне ў творы нічога няяснага вымагаецца кончай патрэбаю стандартнага ўзгадаваньня чытача бяз собскага думаньня, якое мо-

жа быць і небяспечным. Чытач мае спажыць ужо гатовую "духовую страву", зрыхтаваную паводля загадзя выпісанага агульнага рэцэпту, у чым і выяўляецца неадступнае партыйнае пілнаваньне дзяржаваю людзкой грамады.

Калі адкінуць усялякія прапагандовыя ўпрыгожаньні ад галоўнага персанажа, дык застанеца адзіная праўдзіва вызначальная ягоная рыса - ён мусіць быць добрым практыкам на адведзенай яму дзялянцы з загадзя вызначанаю ня ім мэтаю. Практика, вытворчасьць паглынае ўсяго чалавека й чым паўней, тым лепш для выканаўцы партыйнага заданьня. Адгэтуль нараджаецца ў літаратуры аднабокая адзяржаўленая істота-робат, прасякнутая духам вузкага ўтылітарызму, у сьвятле якога найвышэйшым зьяўляецца выкананьне вытворчых функцыяў. Гэтым духам прасякнута і ўся літаратура, у якой усё іншае бытуе, як дапаможнае. Літаратурныя персанажы маюць выяўляцца ў стандартных гаворках на вытворчыя ці партыйна-ўзгадаваўчыя тэмы, застаючыся бязь індывідуальнага думаньня й паводзінаў, бо прастора іхнае дзеі мае загадзя начыркнутыя лініі для хады ды тэзы жаданых гавораў. У гэтую аднаплянаваць укладаюцца ўсе творы савецкай літаратуры.

Датрыманьне ідэялёгічнай вытрыманасьці вымагае ад пісьменьніка спэцыфічнай кантролі над сваім пісьмом, робіць сваеасабліва рацыяналістычным стыль пісьма зь пераклучэньнем мастацкага паказу на дэкларацыйнасьць, рыторыку, канстатацыю - называньне зьявы замест раскрыцьця ейнага індывідуальнага разьвіцьця. Падзеяца жаданае, а не бярэцца існае. Гэта абумоўлівае схэматызм персанажаў, схэматызм сюжэту, сухасьць апавядальнасьці, на якую ажно навальваецца нарысавасьць із частым пераходам у стыль газэтнага допісу. У творах блізу няма таго, чаго ня прыймаеш, як і ў жыцьці, але ня можаш назваць яго няпраўдай. Ня прыймаеш, бо надумана, не пераконвае, ня ўзрушае й не таму, што няма ідэялёгічнай супольнасьці паміж аўтарам і чытачом, бо яна непатрэбная, а таму, што ня жывое, прэпараванае з дапамогаю ідэялягічных наркотыкаў і таму адкідаецца само. Датрыманьне стрункай ідэялягічнай вытрыманасьці пазбаўляе твор разнастайнасьці асацыяцыяў ды рознасьці ягонай чытацкай успрымальнасьці. Савецкі твор можна прыняць у афіцыйна-аўтаравым разуменьні або адкінуць - трэйцяга няма, што абумоўлівае й кароткатрываласьць жыцьця

твору навет у тым асяродзьдзі, для якога ён пішацца.

Згаданы агульны прынцып пісьма вычэрпвае й стыль твораў на гарадзкую тэматыку адно з папраўкамі прафэсійна-тэрытарыяльнага характару. І тут на першы плян выступае не перажытае, а лепш ці горш перадуманае.

Сярод твораў на гарадзкую тэматыку на першым месцы стаіць раман у дзвюх частках новага аўтара У.Карпава "За годам год" пра будаўніцтва зьнішчанай у часе апошняй вайны сталіцы Беларусі Менску.

У сваёй аснове й гэты раман мае, як абавязкавае, прапагандовую ўстаноўку да насвятленьня тэмы будаўніцтва гораду, як выяву клопатаў партыі пра людзей, а не як звычайную патрэбу. На чале ўсяго, як і належыцца, стаяць партыйныя кіраўнікі-ўзгадавальнікі аж да самога сакратара ЦК зь ягоным прыгоньніцкім, нібы падказаным студэнткай - "працаваць так, каб забывалася, што цяжка".

З раману, які абцяжараны афіцыйнай праявай жыцця, чытач ня вельмі шмат даведаецца пра штодзённае бытаваньне людзей руінаў паваеннага Менску. Відаць, гэта не магло быць аб'ектам твору, пры якім можна было-б міжвольна збочыць ад вымаганага разьмеркаваньня сьвятла й ценяў. Але характар самой тэмы дазволіў карыстацца не адно ружовай хварбай, праўда, у вельмі зьнікомых дозах. Вось чаму перад вачыма чытача адно мільгане зьнясіленая жанчына ў пошуках хлеба, даляціць гнеўны голас чалавека з сутарэння, мільгануць рабаўнікі-бяспрытульнікі ў ночнай цемры, конны разьезд міліцыі на вуліцы праверыць дакуманты, згадаецца чарга ля харчовых магазынаў і адданьне пад суд сыноў з залатой моладзі, якія "махлявалі, кралі, агіднічалі, каб пажыць у смак, каб быць ... шчасьлівымі за кошт другіх", бо ім "усё дазволена, бо бацькі займаюць высокія адказныя пасады". Таксама, як ледзь улоўная дэталёўка, адзначаецца, што на будаўніцтве гораду пры тачках з цэглай і пяском працуюць назвожаныя зь вёсак дзяўчаты-падлеткі, якія, відаць, кінутыя на волю лёсу, бо неўзабаве становяцца заўчаснымі бязмужнімі парадзіхамі, пра якіх адна старая жанчына кажа: "Самі дзеці... бяз крывінікі ў твары. Аж сэрца баліць... А ўцехі той ня так ужо каб і лішне... Ну й нявечаць сябе..."

У Карпавым рамане навет пры ўсёй ягонай тэндэнцыйнасці, пачынаючы ад спецыфічна савецкага экскурсу ў гісторыю Менску й канчаючы згадкай пра "дабрадзеіства" да Беларусі высокай партыйнай асобы з ЦК КПСС, менш лёгкай бяздумнасці, як у іншых аўтараў. Вось чаму ў рамане пры ўсёй ягонай параднасці часамі трапляюцца й праўдзівыя замалёўкі, прабіваюцца згадкі жывых ня гэткіх прасталінейных і самазадаволеных людзей, прынамсі хоць на пачатку чытачовага знаёмства зь імі.

Якраз у гэткія момэнты можна й даведацца, што ня ўсё патрэбнае чалавеку дае савецкая рэчаіснасць: ёсць знаёмыя, але няма адданных сяброў ні на працы ні дома; ёсць людзі, але няма прыгажосці чалавечых дачыненняў; было змаганне супраць Немцаў і чалавек, відаць, цешыў сябе няспраўджанымі па вайне надзеямі; былі высокія гаворкі пра сацыялістычную сведамасць, а ў чалавека засталася пераконанне, падмацаванае жыццёвым дзеньнем і бацькаўскімі традыцыямі, што найперш трэба самому дбаць пра сябе, пра собскі сталы кут, каб пэўна атайбавацца ў жыцці; засталіся й па вайне ды навет дасягнулі высокіх службовых ступеняў цынікі й кар'ерыстыя.

Але начыркнуўшы паасобныя жывыя рысы некаторых персанажаў, аўтар запяняе іхнае натуральнае развіццё на самым пачатку ды скіроўвае людзей на шлях афіцыйнай гармоніі.

З дапамогаю сакратара гаркому партыі ды ведамай у літаратуры "сведамай" жонкі, якая бяжыць да гэтага сакратара па афіцыйнае ўздзеянне на свайго мужа, — нібы пераўзгадоўваецца ды падводзіцца пад шылду сацыялістычнага чалавека закончаны ў сваім наважным індывідуалізме й уласьніцтве знатны муляр Урбановіч. Робіцца добрым работнікам ды нібы вызваляецца аджыццёвай крыўды неспакойны й адкрыты Алешка, відаць, тыповы для паваеннай моладзі ды найбольш яскравы ў рамане й сваім трыманнем і сваімі няпрыхаванымі выказваннямі — пратэстам супраць аддаўна трывалай задушлівай рэчаіснасці: "Жыць... хочацца ... ды наваліліся злыя людзі й не даюць... Абрэдла... І дзённыя нарады, і графікі, і рапартычкі. Ідзі яно к Богу! Кажны дзень адно й тое ж", ад чаго "і хлопцы навет быццам пагасьлі" — а жадае чалавек вельмі сціпла, каб "ня тузалі й каб паменшала занадта разумных".

Дарма, што нібы цвёрда ходзіць па жыцці нядаўная студэнтка Валя. Па-свойму яна блізкая да Алешкі, бо і яна ня мае жаданай ёй поўні жыцця. Вельмі характэрна, што гэтай дапытлівай ды маладзяна-жыццярадаснай дзяўчыне, хоць і живе яна ў афіцыйным сацыялізме - "заўсёды здавалася, што запраўднае, поўнае шчасьце толькі наперадзе", што "архітэктар наагул шчаслівейшы за многіх", бо "ён у заўтрашнім дні". Але аўтар не разгортвае гэтай рысы характару, нібы баючыся залішне шырокага процістаўлення сяньняшняму заўтрашняга ды супакойвае чалавека традыцыйнай зманьлівасцю: "Дарога да шчасця... таксама ўжо шчасьце. Тут самае важнае, каб яно маячыла перад табой", - як павучае Валю адказны супрацоўнік рэдакцыі газеты.

І нарэшце, аўтараў улюбенец - галоўны архітэктар Юркевіч, які мае "ахоўваць такую няпэўную рэч, як прыгажосць". Юркевіч живе марай прыгожага гораду, аўтар нібы нават імкнецца падчыркнуць у ім рысу незалежнай собскай творчай думкі, якой здаецца, што найбольш "небяспечныя людзі, якія, як шпакі сьпяваюць з чужога голасу". Пачатная сытуацыя ў рамане вяла да няўцеклага канфлікту Юркевіча з партыйным кіраўніцтвам, як канфлікту творчай асобы з носьбітамі партыйнага утылітарызму. Але насъпяваны небяспечны канфлікт аўтар зьняў, прынёшы ў вахвяру й вобраз архітэктара, лінія паводзінаў якога прыведзена ў гармонію з партыйнымі вымогамі ды ськіраваная вылучна ў канфліктны сутык бязбознага для аўтара змаганьня Юркевіча зь бяздарным архітэктарам, але ўвішным кіраўніком рэспубліканскай архітэктурнай управы Понтусам. Перамагае Юркевіч, але дзеля праясьнення далягляду, каб лішне ня думалася, аўтар вядзе свае контр-пэрсанажы ў кабінэт сакратара ЦК партыі, у якім і завяршаецца пашлюбаваньне Юркевічавых паглядаў з афіцыйнай лініяй, ператвараючы Юркевіча ў таго-ж чалавека-шпака, якога яшчэ ён нядаўна ганьбіў. Нічым няпрыхаваная аўтарава тэндэнцыя насць выяўляецца ў падчыркваньні гэтай лініі Юркевічавых паводзінаў, як зьяднаньне чалавека з жыццём празь вызваленьне ад уяўных абстракцыяў пра архітэктару-мастацтва, што якраз і ўмагаецца ад станоўчага пэрсанажа. Відаць, гэтым-жа "з'яднаньнем з жыццём", як афіцыйнай лініяй, абумоўлена й тое, што нацыянальнай праблематыкі для Юркевіча, як творчай асобы, зусім няма.

Як найчасьцей і здараецца ў савецкіх аўтараў, жыццёвая праўда трапляе ў творы разам з адмоўнымі персанажамі, у паказе якіх пісьменьнік трымае сябе больш вольна ад вымаганах патрабаванняў і таму яны ўдаюцца выразнейшымі. У процілежнасць Юркевічу непараўнальна лепш удаўся вобраз Понтуса, як адмоўнага персанажа на высокім службовым становішчы. Понтус цікавы якраз тым, што ў ім няпрыкрыта выяўляюцца характэрныя рысы кіроўнага пласту савецкай грамады, хоць гэта аўтарам і адмаўляецца. Понтус узгадаваны гэтым асяродзедзем, з удачамі йдзе праз жыццё, кіруючыся типовымі прынцыпамі гэтага асяродзедзя, сярод якіх на першае месца выступае ўсёвызначальнае - а як "думаюць там, наверху", таксама гэткае-ж характэрнае, узгадаванае "палітычнай пільнасьцяй" - "недавяраць чалавеку значна лягчэй, чым давяраць яму, абвінавачваць бясспечней, чым апраўдаць", да якога далучаецца ня менш тыповае для вонкава прстойных, а ў душы кар'ерыстых-злосьнікаў - "знайсці свой хітэйшы ход і ўсё будзе ў парадку", бо "няма бязгрэшных на гэтай грэшнай зямлі".

Нельга прайсці міма асаблівай увагі ў рамане да каханьня й сям'і з акцэнтацыяй на вылучную важнасць іх для поўні й пэўнасьці чалавечага бытаваньня. Асаблівая ўвага да згаданых пытанняў наагул характэрная зьява ў сьняняшняй савецкай літаратуры. Відаць, вайна й прынесены ёй розрух спарадзілі неўпарадкаванасьць чалавечых дачыненняў і гэтым падарвалі асновы сям'і. Адно патрэбы ўмацаваць, зрабіць трывалай сям'ю, пра што ня могуць ня думаць і "наверху", абумовіла вылучную ўвагу пісьменьнікаў да згаданых пытанняў. Ведама-ж, каханьне й сям'я, пачуцьцё бацькоўства, якія сьняня часта ідэялізуюцца навет з налётам саладжавай сентымантальнасьці, не самамэта, а выстаўляецца як важнейшы осяродак для больш спраўнага выкананьня людзьмі іхных працоўных функцыяў. Але побач з гэтым, нельга не заўважыць, што сьняня ўжо ня ставіцца знак роўнасьці паміж адчуваньнем духовай поўні й працоўнымі функцыямі, хоць яны й застаюцца важнейшым чалавечым прызначэньнем. Добрая работніца, навет пасавецку сьведомая, але бязмужняя, у Губарэвічавай п'есе скардзіцца - "Што казаць аб маім жыцці... няма яго ў мяне".

Аказалася, што чалавеку мала адно працаваць, - ён патрабуе й каханьня, інтымнай супольнасьці, што робіць прыгажэйшым чала-

вечае бытаваньне. Вось чаму Карпаў архітэктар Юркевіч адкрывае даўна ведамыя рэчы, ахварбоўваючы іх навет у сваеасаблівае рыцарства: "Сьвет зьбяднеў-бы, калі-б пагасла ясная зорка Вэнэра... Няма сумленьня, што й жыць стала-б цяжэй, калі-б пагасла яна... Каханьне - ужо само па сабе шчасьце. Бедны той чалавек, які не кахае або кахае без трапятаньня, без гатовасьці пайсьці на ўсё, навет на самаадданыя цяжэйшыя выпрабаваньні". Іншыя аўтары называюць каханьне зусім падаўнейшаму - вечнай тэмай. Але ідэальным для савецкіх аўтараў зьяўляецца інкубацыйнае каханьне безь яго-нага неадступнага спадарожніка зайздасьці, якая хоць і неадольная нязьменна называецца дзеля паказнага маралізаваньня праяваў зганьбаванага пачуцьця собскасьці. Жаданая гарманійная еднасьць каханьня без зайздасьці з грамадзкім абавязкам чалавека, як вызначальнай катэгорыяй, дасягаецца адно праз паслугаваньне палітграматай, прыкладам, чаго можа быць хвальшывая аповесьць Я.Рама-новіча "Галіна Званцова" з тэатральнага жыцьця.

З твораў на гарадзкую вытворчую тэматыку варта адзначыць п'есу І.Мележа "Пакуль маладыя" не як мастацкі твор, а як узор цалком залежнага пісьма ад чароднай партыйнай дарэктывы пра перавод тэхнічнай інтэлігенцыі з канцылярыяў на вытворчасць. П'еса, навет прынятая Беларускаім Дзяржаўным Акадэмічным тэатрам імя Янкі Купалы, ня выходзіць за рамкі згаданага цыркуляру, папулярызуючы жаргоннай мовай, як аднадзёнка, нескладаную думку пра тое, што толькі праца на вытворчасці жывіць талент, а канцылярыя яго глушыць.

Таксама ўрадавы дыкрэт зьявіўся тэматычнаю крыніцаю пра былых супрацоўнікаў нямецкіх акупантаў, якія па адбыцці пакараньня ці па амнэстыі зварачаюцца на бацькаўшчыну. На гэтую тэму напісана апавяданьне Р.Сабаленкі "Апошні сьлед", яна ўскосна зьдранаецца і ў рамане Карпава. Агульным для ўсіх аўтараў зьяўляецца тое, што былыя "вінавайцы" накіраваныя на гібенне, застаюцца бяз пэўнага прыстанішча й цьвёрдага пункту апоры ў савецкім жыцьці, іх сыцігае "мінулае пракляцьце" й ім "ужо не ўзьляецца".

Як зазначалася твораў на гістарычна-нацыянальную тэматыку ў "Полымі" няма. Хіба да іх можна залічыць спробу З.Бандарынай напісаць мастацкую біяграфію пары дзіцячых і юнацкіх гадоў памерлага ў 1942 г., зганьбаванага ў 30-ых гадох, як носьбіта контр-

рэвалюцыйнага беларускага нацыяналізму, а пасля адноўленага ў годнасьці народнага паэты, - Янкі Купалы. Абмежаваная ў часе пара паэтавага жыцця дазволіла аўтару не карыстацца абавязковым палітыканствам і таму нарыс напісаны натуральнай мовай.

Вершаваныя рэчы, надрукаваныя ў "Полымі", блізу вычэрпваюцца з.зв. грамадзянскай паэзіяй на палітычныя й вытворча-пабытовыя тэмы, як вершы-паўторы пра партыю й рэвалюцыю, мір, пільнасьць, славу "савецкай радзімы", пра шчасьце й цаліну. Палітычная дыдактыка й рыторыка застаюцца галоўнымі адзнакамі рыфмаванага пісьма. І для вершаў бярэцца не сама па сабе цікавая ці важная зьява, а такая, на якой ды празь якую можна штосьці давесці, нечага навучыць, паказаць чытачу, з гледзішча савецкага, як на жыццёвы ўзор ці вартае ганьбы. Лірычную ўсхваляванасьць заступае разважальнасьць і сухое разумаваньне. Гэткія вершы не зьяўляюцца вынікам духовага ўзрушаньня, якое не дае супакою чалавеку, а адно вонкавым выяўленьнем вымаганах водгукаў на календарныя даты або тыя ці іншыя актуальныя тэмы. Адгэтуль і страшэнная часавая абмежанасьць рыфмаванай рыторыкі, як непераадольнай позы-падробкі пад паэзію. Упартасьць нешта даводзіць, нешта гукліва выстаўляць якраз і руйнуе сьвет мастацтва, ператварае яго ў палітычны кірмаш, на якім прапануюцца за абавязкавы асартымэнт узгадавальныя аднадзёнкі, якімі чытач заклікаецца да бадзёрага крочаньня нібы па найлепшым з жыццяў, але застаецца бяз інтымнай лучнасьці з тым, хто заклікае.

Ад вершаў-паўтораў, ужо ня кажучы пра маладзейшых паэтаў, якія звычайна пачынаюць зь іх, ня могуць усьцерагчыся й паэты з шматгадовай літаратурнай практыкай. Прыкладам могуць быць вершы ведамага М.Танка. Ён, як і ўсе іншыя паэты, трымаючыся афіцыйнай тэматычнай лініі, няўцекла зьбіваецца на таўталёгію ў рытарычна-дэкларацыйным ейным выглядзе. У трох нумарох часопісу надрукавана 29 Танкавых вершаў. Яны пакідаюць уражаньне, што паэту нібы нічога няма сказаць, што сяньня ў яго няма пэўнае свае лірычнае тэмы, бо прынятая афіцыйнасьць забівае праяву собскага голасу.

Танка, відаць, турбуе ягоны шлях, як паэты. У часопісе ён надрукаваў аж тры вершы пра тое, якой мае быць ягоная паэзія. Паэтаў тупік якраз у тым, што ён нібы сам сябе пераконвае ў выз-

наньні запраўднасьці паэзіі ў ейнай партыйнай атакавальнасьці, якая мае грывець "набатам... у вырашальны час над сьветам". Паэту здаецца, што ўсе ягоныя няўдачы ідуць ад таго, што для гэткай паэзіі ён "ня шукаў слоў неабходных, гераічных у барацьне, у шуме траў, пад дахамі цэхаў фабрычных". Жаданых гэткіх слоў савецкая паэзія не знайшла й да сьняня, бо іх для яе, як палітычнай тэндэнцыйнасьці, не нарадзіла само жыцьцё, бо кірунак паэзіі хвальшывы. Інтымнае ўяўленьне паэзіі, як "кроў, што пульсуе па жылах" ад пераклучэньня на рытарычны "набат" - няўцекла забіваецца й марна гіне пад ціскам таўталягічнай дэклімацыйнасьці. Фанкава "самакрытыка" - адно самападман.

Для паэты П.Панчанкі характэрна канкрэтная, навет пабытовая тэма. Але й вершы гэтага здольнага аўтара ня выходзяць за межы палітычнай дыдактыкі, ён зусім сьведама прымае й апраўдвае такое абмежаньне: "можа, зь вершам маім параіцца пажадае чья душа?" Кожны верш і становіць гэтую парадую, ганьбуючы ці ўзьвялічваючы трапіўшыя ў кола паэтавага зроку зьявы. Апрача гэтага, выяўленьню творчай індывідуальнасьці Панчанкі перашкаджае празьмерная арыентацыя на Маякоўскага, як на паэтычны ўзор, ад якога ідзе й чужародная газэтная празаізацыя вершаванага радка з акцэнтам на прамую інтанацыю, чыста маякоўская слоўная гіпэрбаля, як вонкавы гэст дзеля вонкавага ўражаньня, тэматычна-назоўнае перайманьне вершу, часамі навет мэханічны перанос у свой верш вырашэньняў тэмы, што пакідае ўражаньне прыкрага паўтору з чужога голасу, прыкладам чаго можа быць верш пра вынаходніка, якога апырэдзіў нязнаны іншы, з гэткім абьякава-штучным растварэньнем чалавечага "я" ў "сочтемся славою, ведь мы свои же люди".

Ад таго, што Сталін зьнік зь літаратуры, - яна нічога ня утраціла й нічога не набыла: ягонае месца заступлена культам Леніна й партыі ў тым жа лексычна абагоўленым афармленьні. Гэткія вершы ёсьць і ў "Полымі". Да іх трэба дадаць і вершаваную няўдольнасьць, пратэнцыйна названую "драматычнай паэмай", пад назовай ведамага бальшавіцкага лёзунгу "Уся ўлада саветам" сьняня нябожчыка, а пры жыцьці палітычнага наглядчыка за пісьменьнікам М.Клімковіча. Спрабуючы ілюстраваць згаданы лёзунг пары 1917 г. тэрытарыяльна беларускім матар'ялам, аўтар не абыходзіцца бяз шаржу на тагачасны беларускі рух. Шарж, як адзінае стаў-

леньне да нацыянальнага антыбальшавіцкага руху трывае аддаўна ў савецкай літаратуры, зьяўляецца характэрным і сьняня. Сэнс Клімковічавай "паэмы" выяўляецца ў гэткім прымітыве запазычаным з плякатаў 20-ых гадоў: "Ура! Няхай жывуць саветы! Жыве хай Ленін! Сьмерць буржуям!"

Паэма А.Зарыцкага "Таварыш Саша" напісаная паводля прынятага стандарту для ўсёперамагальнага героя-парызана. Тыповым, расхварбаваным на адзін колер плякатам на тэму "заможнага й радаснага" калгаснага жыцця зьяўляюцца й "Дажынкi ў Каласоўцы" М.Калачынскага. Тут ёсць усё патрэбнае для калгаснай ідыліі: і добры старшнін, і "людзі ў згодзе супольнай" завіхаюцца ў працы, і "значны дзядзька-ураджай" із стагамі збажыны, і "важкі працадзень", і няўрымсьлівы весялун-паштар, і каханьне працавітай ды багатай, бо аж "трашчыць камода - сорок там блузак і спадніц" - камбайнэркі з гэткім-жа старанным работнікам аўтазаводу. Да багацьця аўтар дадае й культуру: радыё, кіно, бібліятэку, якую й тут наведваюць "знатныя" дзяды, патрабуючы кніжку "для розуму і для душы". У Каласоўцы жывуць ня толькі майстры працы, але й майстры сьпеваў пра свой слаўны калгас на чале зь няўрымсьлівым дзедам, ўзнагароджаным патэфонам. Што й казаць, як у таго "дядюшкі Якова тавару всякого". Партыйны заказ выкананы больш, чым спраўна. Свайму заказчыку аўтар прысьвяціў і адмысловую скокавую дрындушку:

"Пасьля пленума ў Маскве
Песьні вольна коцяцца:
Шчасьце ў кожным доме плыве --
Паміраць ня хочацца."

Другую групу вершаў становіць лірыка, якая пакуль-што выяўляецца ў ідэялягічна бязкрыўднай тэматыцы каханьня й прыроды. Гэтыя вершы, у якіх лірычнае "я" прабуе размаўляць з чытачом без палітычнага ўмэбляваньня часу й прасторы, бытуюць на становішчы нейкіх другарадных, друкуюцца на апошнім месцы, як бедны падсусед вершаў "актуальных". Але ўжо само зьяўленьне лірыкі сьветчыць пра ейную жыццёвую патрэбу. Хоць часткава дый напэўна-ж накоратка, як дзеля прэдыху, але адступілі перад чытачом, які староніцца ад зрыфмаванай палітыкі.

У лепшых лірычных вершах рыторыка ды неадступная пры ёй дыдактыка адыходзяць перад паэтызацыяй пачуцьця як такога, бяз

палітычнай нагрузкі, вызваленага з залежаньня ад ліку заробленых працадзён, калі можна было кахаць адно стараннага работніка.

Дарма што лірычныя вершы робяць уражаньне блізу пачатнага дакрананьня да сьвету інтымных чалавечых перажываньняў, характэрна тое, што яны ў параўнаньні зь вершамі "грамадзянскімі" мастацка больш выразныя, навет з адзнакамі паэтычнай індывідуальнасьці. Найлепшым прыкладам могуць быць лірычныя вершы К.Кірэенкі - гэтага "прынцыповага" няпрыймальніка чалавечага смутку ў вершах "актуальных". У лірычных вершах ён і на смутак пагаджаецца хоць-бы ў каханьні, бо зь няўцешным смуткам само жыцьцё бывае прыгажэйшае. Ідучы ў сьвет непасрэдных перажываньняў, паэта нібы ўпяршыню заўважае бытаваньне ў жыцьці раней нябачанага хараства. прырода выклікае гэткае прызнаньне:

"Краса навакол - я ня бачыў нідзе
Такой у блуканьні сваім."

Вызваленьне ад палітычнага скову, няхай і часіннае, сваіх здольнасьцяў нараджае мо нечаканы для Кірэенкі паэтычны ўзор "Яшчэ адзін дзень", атулены мяккім лірычным роздумам з натуральнай непаўучальнай канцоўкай - "і ціха пагас". Навет афіцыйная тэма шчасьлівага жыцьця пачынае асэнсоўвацца ў пляне асабістага інтымнага пачуцьця.

Запамінаюцца лірычныя вершы С.Дзергая, у якіх шмат непасрэднасьці, гэтак натуральна й добра спалучанай з гульлівым гумарам. Зьвяртаюць увагу ляканічныя, але выразныя пэйзажныя абразкі ўпяршыню выступіўшага ў канцы мінулага году Ю.Сьвірко ды няхай простыя, але натуральныя вершы С.Гаўрусёва.

Асобна стаяць вершы рэабілітаваных паэтаў. У сувязі з часткавай рэабілітацыйнай акцыяй стала пэўна ведамым, што бальшыня рэпрэсываных беларускіх літаратараў загінула, сьветчаньнем чаго зьяўляецца пакліканьне адмысловых камісіяў для зьбіраньня й падрыхтовы для пасьмертнага выданьня твораў рэабілітаваных пісьменьнікаў. Да літаратурнае працы вярнуліся адно лічаныя асобы. У "Полымі" па дваццацігадовай мусовай пярэрве зьявіліся вершы А.Звонака, М.Хведаровіча, толькі пачаўшага пісаць перад выгнаньнем С.Гражоўскага, невялікае апавяданьне Я.Скрыгана. Ю.Гаўрук, якога надрукаваны невялічкі верш, больш ведамы як перакладчык з заходня-эўрапэйскай літаратуры. Што да Язэпа Пушчы, са-

нэт якога прысвечаны А. Міцкевічу, дык пакуль нічога пэўнага няведама, бо ягонае імя нідзе больш ня сустракалася ды й няведама таксама, калі ды дзе напісаны згаданы санэт.

У вершах першых трох згаданых аўтараў выступае паўночная тэматыка, як часьціна іхнай аўтабіяграфіі. Характэрна, што цяжар выгнаньніцкага жыцьцёвага дазнаньня хіба найбольш выяўляецца ў пейзажных вобразах, як рэальным бытаваньні лірычнага "я", ды адно ў гэткіх аўтабіяграфічных абрысках-згадках, як рудакоп, пракладальнік таежных трасаў, будаўнік, рыбак, удзельнік наступу "на мярзотай цьвярдні". Але мінулага, як піша Звонак, "суровая памяць ня можа ня помніць". Ды ў савецкіх умовах гэтая памяць ня можа й раскрыцца ўва ўсім суворым зьвінаваньні. Вось чаму ўсе аўтары згадваюць пра сваё мінулае адно ў пляне занадта агульным. Звонак піша, што ён "сябраваў зь вятрамі, ваяваў із сыпёкай, і дажджы касця мой змывалі сьлед". Хведаровіч згадвае пра "хвалі жыцьцёвых разьёшаных рэк", а Грахоўскі пра навальніцу, якая "прайшла, але нас не зламала". Усе гэтыя "навалы", "хвалі каламутныя" ды "навальніцы" - нязвычайныя для лірычнага "я" ў сьняняшняй савецкай літаратуры, але яны нічога пэўнага не гавораць і пра ягонае ўчарашняе выгнаньніцкае бытаваньне. Выразна пісаць пра выгнаньне навет рэабілітаваньня ня могуць, хоць яно з афіцыйнага гледзішча мае быць незаслужаным тэрорам нібы толькі пары культу асобы, а ня рэжыму, як такога. Неабазнаны чытач, адно вычуваючы адменную ад сьняняшняй савецкай паэзіі настраёвасьць вершу гэтых аўтараў можа здагадацца, што зь імі нешта было здарылася. Недагаворанасьць у вершах зьяўляецца вымаганым дырэктыўным завуляваньнем выгнанства, што пацвярджаецца спрэснаднальковымі зацемкамі пра творчасць рэабілітаваных, якія зьявіліся ў друку. Прыкладам, у рэцэнзіі пра зборнік апавяданьняў Я. Скрыгана ў часопісу "Беларусь" гаворыцца пра аўтарава мінулае неазначальным словам: "пісьменьнік доўгі час знаходзіўся за межамі Беларусі". У зацемцы пра С. Баранавых, які загінуў у 1942-ім годзе, газэта "Літаратура й Мастацтва" ўжывае сказы "нядоўга працягвалася пісьменьніцкая дзейнасьць" ці "да апошняга дня свайго жыцьця" - і ні слова, дзе ды чаму абарваўся гэты апошні дзень. Праўленьне пісьменьніцкай арганізацыі БССР у прывітаньні з нагоды 50-тых угодкаў народзінаў Звонака такса-

ма ўжывае агульны выраз: "нялёгкім быў ваш жыццёвы шлях", але калі ды чаму - ніякай згадкі.

Апрача недагаворанасці ў рэабілітаваных аўтараў выступае яшчэ адна вымаганая й таму супольная рыса - спецыфічны савецкі рэтуш для надання агульнаму малюнку ідэялагічна вытрыманага выгляду. З рэтушам у вершы ўрываюцца хвальшывыя ноты ды ў памяць з эпітэтам суворая гвалтоўна ўмантоўваецца гэткая рэч, як "пачэсная вахта" у працы выгнаньніка, а да чалавека прыстаўляецца вымагане "савецкі", які, як у Звонака, навет ганарыцца тым - "што ў першы падмурак... першыя цэгліны клаў". Рэтуш не адно завуалёўвае праўду, але й ператварае нявольнікаў Запаляр'я ў вадданных рэжыму людзей.

Але ня ў гэтым эмацыянальны цэнтр вершаў. Не зважаючы на вымаганы рэтуш, цяжар мінулага шукае й патрабуе выйсця ды надае няпрывычны для сяньня характар вершу. У памяці Звонака паўстае й "ростань без праводзін", і "доўгі шлях на ўсход", што "ня матчынай ласкай, а жорсткай рукою мяне маладосьць па жыццё правяла". Глыбокі роздум уваходзіць у Звонакаў верш, як ягоны натуральны элемент ды перад пачуцьцём адступаюць словы-рэтушы, як вонкавы мус-няпраўда.

Падобная настраёвасць выяўляецца і ў Хведаровічавых вершах, у якіх гаворыцца пра ростань і адзіноту, пра жаданьне чалавечай адданасці, пра сяброўства, як самае надзейнае й наймацнейшае падтрыманьне чалавечай супольнасці і перад жыццёвымі "каламутнымі хвалямі" і ў "злой разлуцы". Пра чалавечую ўзаемную спагадлівасць самотных падарожнікаў у завейных сібірскіх абшарах піша Грахоўскі.

Усё гэта чыста лірычныя вершы, у якіх туга, мроя па далёкіх родных прасторах і сваіх людзях становіць найбольшае ўзрушэньне настраёвасці асабліва Звонакавых вершаў. Пачуцьцё нацыянальнага заставалася нязгаслым у вымушанай жыццёвай падарожжы. Яно й знаходзіць сваё натуральнае выйсьце ў момэнт сустрэчы з Бацькаўшчынай у вітальным да яе - Беларусі звароце: "Радзіма! Радзіма! Зямля маіх продкаў":

"Для Цябе аднае я душы падарунак зьбярог,
Перайшоўшы праз рэк перакаты і ростань дарог.

.....

Я паўсьвету прайшоў па няходжаных дальніх краях,
Лепш Цябе не знайшоў, дарагая Айчына мая".

Ведаючы бальшавіцкую палітычную практыку, можна з пэўнасьцяй сьцьвярджаць, што дазвол і на часткавую рэфлексію й на акцэнтаваны нацыянальны матыў - зьява часавая, дазволена на свой выяў адно ў першы, сустрэчны, прывітальны момэнт з Бацькаўшчынай. Туга па Бацькаўшчыне й прывітальны зварот да яе напэўна будуць трансфармаваны ў савецкі патрыятызм. Вонкава аптымістычныя ноты, як у Звонака - "загоена ўсё, што навалай паранена", або ў Хведаровіча - "сярод сваіх сяброў стаю з душою чыстаю і - зноў у пуць гатоў" - нішто іншае, як прыняцьце адзінамагчымага для паэты ў савецкіх умовах шляху, які й да выгнаньня ня быў прынцыпова іншым і таму ўлучэньне гэтых паэтаў у тыпова савецкую паэзію будзе арганічным працягам іхнага давыгнаньніцкага вершапісаньня. Вялікая тэма пра адабраныя 20 гадоў жыцьця, якая патрабуе праўдзіва-мужнага слова, - не для савецкай дагаджальнай літаратуры.

Гаворачы пра сьняняшнюю савецкую беларускую літаратуру, нельга мінаць вылучна-важнага пытаньня мовы. Лепшае ўражаньне што да чысьціні мовы пакідаюць творы тых старэйшых аўтараў, якія ўважаюць за патрэбнае арыентавацца на народную мову. Але гэта блізу адзінкі й таму не яны робяць моўнае надвор'е.

Слоўнік бальшыні пісьменьнікаў запяняецца на абмежаным ліку найбольш папулярных словаў. Моўная беднасьць ці не найлепшае выяўленьне духовай шэрані літаратурных пэрсанажаў. Казёншчына запанавала ня толькі над думкаю, але й над гаворкаю людзей.

Моўная ўбогасьць набывае навет пачварныя формы ў паваенных аўтараў, якія пераносяць у літаратуру набыткі свайго благога ўзгадаваньня на газэтным, бязьмерна аканцылярыным і зрусыфікаваным жаргоне, што жывіцца благімі мэханічнымі перакладамі з расейскага пры дапамозе кішанёвага слоўніка. Апрача лексычных ці фразыялёгічна-перакладных русыцызмаў пашыраецца й раней нязнаная рэч, як устаўкі ў беларускі тэкст неперакладзеных расейскіх песенных тэкстаў.

Адзнакай добрага тону ў літаратуры, як паўвеку таму ў гадзкога зрусыфікаванага чыноўніка, сьняня стала замест беларускай расейская форма звароту да чалавека па "имени и отчеству". Гэткімі зваротамі паслугуюцца абсалютна ўсе літаратурныя пэрсонажы. Выходзіць камічна, калі сьсівелая вясковая бабулька ці

дзед, якія зроду гэтак не гаварылі й не гавораць, пачынаюць вялічаць сямнаццацігадовага юнака Арцёмам Паўлавічам, а той ім адказвае гэтак-жа. Запраўды, карыкатурная пашана, сюсюканьне й панібратства замест добрага тону. Мяркуючы з таго, што гэтакі зварот да чалавека набыў у літаратуры права вылучнасьці - ён афіцыйна накінуты, гэтак-жа, як уведзена й абавязкавая перадача на пісьме ўсіх собскіх імёнаў-назоваў, незалежна ад іхнага паходжаньня, у расейскай транскрыпцыі.

Сянняя ў БССР запанавала цяжкая абьякавасьць да слова. Блізу ўсе пісьменьнікі, нібы той пісар валасны, здраньцьвелі й карыстаюцца з дня на дзень заношанымі слоўнымі формамі. Ня толькі ня вычуваецца імкненьня да працы над узбагачаньнем мастацка-выяўленчых сяродкаў, - непрабудна сьпіць і само жаданьне да гэтакага імкненьня. Там шмат заклікаюць "уклучыцца ў чарговую кампанію" і маўчаць бітай моўнасьцяй пра найпатрэбнейшае для людзей, што маюць слова за адзіны матар'ял свае працы. Адно пры ўсеагульнай абьякавасьці - і аўтара, і рэдакцыі, і ўсёй пісьменьніцкай арганізацыі могуць зьяўляцца ў друку ня толькі недаапрацаваныя рэчы, але й моўна няўдольныя, хоць і належаць ведамым аўтарам.

Лепшыя ды багатыя здабыткамі яшчэ нядаўныя традыцыі беларускае літаратуры ў ейнай арыентацыі на ўзоры народнае мовы, на ейныя нацыянальныя асаблівасьці, на культуру й нацыянальную чысьціню літаратурнае мовы сянняя ў БССР мусова занядбаная. Аснова разьвіцьця нацыянальнае літаратурнае мовы - мова народная ў сваёй першароднай някранутасьці чужароднымі ўплывамі абвяшчаецца аджылым і незразумелым правінцыялізмам. Да ўсяго гэтага прывяла нязьменная праз увесь час антынацыянальная палітыка бальшавікоў нівэляваньня беларускае літаратурнае мовы на расейскі ўзор, што разам з выгнаньнем зь беларускае літаратуры нацыянальнае праблематыкі паслядоўна й пэўна ськіроўвае яе ў правінцыяльнае адгалінаваньне літаратуры расейскай.

І нарэшце, як-жа ставіцца чытач да даванай яму літаратуры? Няма жаданай гармоніі пісьменьніка г.эв. сацыялістычнай грамады й чытача гэтай-жа грамады, бо ён ставіцца з апатыяй да тэндэнцыйнага чытаньня. Кнігі залежваюцца на складах кнігарняў пры зьніковым тыражы, які абмяжоўваецца колькімі тысячамі паасобнікаў.

У савецкім друку часта з'яўляюцца скаргі на гэтае становішча. Але першапрычыну залежвання кніжак з афіцыйным зместам жадаюць бачыць у няўменні кнігарнікаў гандляваць. Для пракладання шляху кніжцы-прапагандзе да чытача ўжываюцца розныя захады. Да гэтай справы паклікаюцца й пісьменьнікі. Наладжваюцца выезды пісьменьніцкіх брыгадаў у гарады й сельскія мясцовасці, ладзяцца адмысловыя літаратурныя вечарыны, сустрэчы пісьменьнікаў з чытачамі, дні паэзіі або прозы ў клубах ці кнігарнях, у часе якіх прадаюцца кнігі з аўтарскімі надпісамі. Якраз самі работнікі кнігарняў добра тлумачуць, чаму кніга застаецца бяз чытача ды мёртвым грузам ляжыць на складах. Прыкладам, пра зборнікі вершаў кажуць - "няходкія кнігі", бо "мала лірыкі". Вось гэты брак чалавечай душы ў мастацкай літаратуры й ёсць галоўнае. Чытач хоча чуць непасрэдна, а не павучальны голас, адкідае казённую закругленасць, бо хоча сам кваліфікавацца й думаць.

Аджа надзеяў на лепшае ня відаць. Рэдакцыя "Полымя" ў сваёй перажоўцы, прысвечанай XX з'езду КПСС, дзеля трымання пісьменьнікаў у паслухмянасці, ськіроўвае іхную ўвагу на тое, што "творчая дзейнасць у галіне літаратуры й мастацтва павінна быць прасякнутая духам барацьбы за камунізм, усяляць бадзёрасць у сэрцах, цвёрдасць пераконанняў, разьвіваць сацыялістычную сьведамасць і таварыскую дысцыпліну". Гэтыя словы новага партыйнага аўтарытэта Хрушчова, сказаныя ў дакладзе на XX з'ездзе КПСС, з'яўляюцца абавязкавымі й для беларускіх літаратараў, якія, паводля перадоўкі "Полымя", павінны "самааддана змагацца за выкананьне гістарычных рашэнняў XX з'езду партыі." Як відаць з гэтага, літаратары й надалей ня выпрагаюцца з прапагандовага возу.

Гадавік "Полымя" дае падставы сьцьвярджаць, што ўмовы бытавання літаратуры ды ейная службовая роля, як ілюстратара партыйнай палітыкі й прыдатку да яе застаюцца ў даўнейшай моцы. Адзяржаўленьне літаратуры вызначае й ейны характар, пры якім пытаньні чыста творчыя стаяць на апошнім месцы. Партыйная лінія трымае літаратуру ў сыятых рамах тэндэнцыйна-напалітызаванага псеўда-рэалізму.

Адлега, маразяная й часінная, выявілася ня ў зьмене характару самой літаратуры. Рэгабілітавана частка літаратараў. Фар-

мальна крыху пашырыўся абсяг што да часткавай адмоўнай характарыстыкі партыйных функцыянераў і ў сувязі з гэтым паказ-канстатацыя ў маленькіх дозах праўды - адмоўнага пры датрыманьні бездакорнасьці партыйнай лініі, у сьвятле чаго адмоўнае трактуецца, як выпадкавае. Ё нарэшце, дазвол у паэзіі на бытаваньне, як чагосьці малаважнага, чыстай лірыкі.

Ды й гэтыя праявы ўмоўнай адлежнасьці, як літаратурных дэталей, адно часовыя й ня маюць перспектываў на сваё разростаньне, пра што найлепш сьветчыць сігнальны артыкул пад злавесным загалоўкам - "За ідэйную чыстату /пабеларуску - чысьціню - Я.М./ нашых літаратурных пазыцыяў", зьмешчаны 12 студзеня 1957 г. у воргане ЦК КПБ "Зьвязьдзе", у якім пагрозьліва гаворыцца пра "бязпрынцыповае крытыканства паасобных літаратараў", а да лірычных вершаў прысьцёбваецца пагардлівая мянушка - "матылёвая паэзія". Артыкул заклікае пісьменьнікаў не пакідаць "грамадзянскай, публіцыстычнай лініі" ў літаратуры ды вымагае "яшчэ шырэй разгарнуць рашучую барацьбу супраць буржуазных ідэй". З гэтых фармулёвак, цалком узятых із пастрашлівага арсэналу сталінавае пэры, выразна выглядае, "што дзень наступны" ім - савецкім пісьменьнікам, рыхтуе, Згаданыя праявы "адлежнасьці" зьяўляюцца агульнымі для ўсяго СССР. Для нацыянальнае рэспублікі, як БССР, калі разумець адлегу як нейкі палітычны лібэралізм, яна мусіла-б азначаць пэўны дазвол для выяўленьня ў літаратуры спэцыфічных нацыянальных момэнтаў, як праявы нацыянальнага бытаваньня народу ці-то сяньня ці-то ў мінулым. Але якраз над гэтым, самым істотным, пануе ў непаслабнай моцы заўсёднае бальшавіцкае табу. Нацыянальнае ў запраўдным ягонім разуменьні застаецца на становішчы нелегальнага, недазволеннага, яно, калі й закранаецца, дык трактуецца ў дусе г.зв. савецкага патрыятызму - усе рэкі плывуць у Маскву. У гэтым кірунку перарабляецца й гісторыя народу.

У дачыненьні да беларускае літаратуры, як і да іншых не расейскіх літаратураў, праз доўгія гады неадступна праводзіўся курс на ейную дэнацыяналізацыю. Сяньня нацыянальная тэматыка заступлена тэматыкай тэрытарыяльнай з рэгіянальнымі, прасторавымі, а не нацыянальна-самабытнымі адзнакамі. Гэта змушае гаварыць пра беларускую літаратуру ў сяньняшняй БССР адно як пра савецкую літаратуру ў беларускай мове. Пакуль-што мова засталася адзінай ад-

знакай ейнага бонкава-нацыянальнага аблічча.

Партыйныя нормы што да літаратуры, відаць, яшчэ больш неадступна дотрымваюцца ў БССР, як і ў кожнай залежнай нацыянальнай рэспубліцы. А гэта азначае мацнейшы ціск на пісьменьніка, непапушчальную кантроль ягонай працы. Ня выпадкова нават у пару "адлігі" ў БССР, як і ў іншых нацыянальных рэспубліках, не з'явіўся літаратурны твор, які-б чым-небудзь выходзіў за дагматыку сацыялістычнага рэалізму ды гэтым меў выклікаць нейкую дыскусію. Здарылася гэтак не таму, што сярод нацыянальных пісьменьнікаў няма здольных людзей, а якраз таму, што да іх, як да "малодшых братоў" з правінцыі не папускаюць ні на часіну партыйнае кантролі, каб людзі ня збочылі да заўсёды магчымых нацыянальных ухілаў. Ды памятна й практыка гэтага збочвання з тэарэтычным яго перасьледам. Вось чаму й беларускія пісьменьнікі ідуць традыцыйнай хадой бяз адхіленьня - традыцыйным і ўбітым шляхам сацыялістычнага рэалізму.

П а в а л У р б а н

СУЧАСНЫЯ ПАЛІТЫЧНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ Ў САВЕЦКАЙ
ГІСТАРЫЧНАЙ НАВУЦЫ

Многа хто уважае, што дырэктывы XX з'езду КПСС прынеслі якіясьці грунтоўныя зьмены ў савецкай гістарычнай навуцы ў сэнсе ейнае лібэралізацыі. Такі пагляд зьяўляецца памылковым. У запраўднасьці савецкая гістарычная навука, як і раней астаецца падпарадкаванай інтарэсам этапавай палітыкі партыі. Яна толькі прыстасавалася да вымогаў дня. Таму, гаворачы аб зьменах у гэтай навуцы, мы можам разглядаць іх як новыя палітычныя тэндэнцыі, прыстасаваньня да новай палітычнай тактыкі Савецкага Саюзу.

Новыя палітычныя тэндэнцыі ў савецкай гістарычнай навуцы, што былі канчаткова сфармуляваныя на XX зьездзе КПСС, паўсталі шмат раней. Яны сталі зарысоўвацца асабліва пасля сустрэчы савецкіх гісторыкаў з прадстаўнікамі гістарычнай навукі Захаду на ІО Міжнародным кангрэсе, што адбыўся ў Рыме ў верасьні 1955 году. Яны паўсталі на фоне зьменаў у вонкавай і часткава нутранай палітыцы партыі, у сувязі з новавысунутымі прынцыпамі "мірнага" суіснаваньня дзяржаваў з рознымі сацыяльнымі сыстэмамі. У сувязі з гэтым наступae перагляд паасобных лініяў савецкай ідэялёгіі, у тым ліку і паасобных ідэялягічных плыняў савецкай гістарычнай навукі. Такім чынам паявілася ідэя навуковага супрацоўніцтва савецкіх гісторыкаў зь гісторыкамі вольнага сьвету, ідэя самакрытыкаваньня і намаганьня перагледзіць некаторыя пазыцыі савецкай гістарыяграфіі, зьвязаныя з насьвятленьнем гісторыі савецкага комплексу, гісторыі партыі, а таксама з насьвятленьнем нацыяналь-

нага пытання, на каторае даўжэйшы час не звярталася ніякай увагі. Дырэктывы XX з'езду КПСС і ягонага падрыхтоўчага перыяду толькі ўдакладнілі раней узьніклыя тэндэнцыі.

Удакладненні гэтыя заключаліся ў тым, што цяпер савецкія ідэялёгі больш канкрэтна паставілі пытаньне навуковых сувязяў з Захадам, больш канкрэтна загаварылі пра патрэбу перагледзець паасобныя прынцыпы савецкай гістарычнай навукі. Прыкладам, яны пачалі адкідаць імкненьні ізаляваць савецкую гістарычную навуку ад навуковай спадчыны мінулага, ад сьветавай гістарычнай навукі. У гэтых адносінах савецкія ідэялёгі навет пачалі выказваць зусім рэчовыя заўвагі, як прыкладам:

"Адной з найбольш важных мэтадалягічных вымогаў, пастаўленых перад марксістаўскім дасьледаваньнем, зьяўляецца разгляд усіх зьяваў у іхнай узаемнай сувязі і абумоўленасьці. Гэта азначае ў прыватнасьці, што гістарычная навука кожнай асобнай краіны ці групы краінаў ня можа разглядацца, як штосьці ізаляванае, самавыстарчальнае, але павінна вывучацца і асьвятляцца, як непадзельная складовая частка сьветавай гістарычнай навукі". I

Такім чынам ставіцца пад сумлеў ранейшая канцэпцыя аб "савецкім патрыятызьме", які вызначаўся выдзяленьнем савецкай гістарычнай навукі з сусьветнае гістарычнае навукі, адмаўленьнем нежаданага навуковага дасягненьня і уплыву заходняэўрапейскіх ідэяў на разьвіцьцё расейскай грамадзкай думкі, шуканьня зусім сумлеўных гістарычных прадпасылак, якія ў той ці іншы спосаб маглі-б апраўдаць існаваньне савецкай імперыі. Характэрна, што цяпер падымаецца пытаньне рэабілітацыі "бязродных касмапалітаў", што быццам-бы перакрыўлялі гісторыю расейскага народу пры дапамозе сваіх канцэпцыяў "культурных запазычваньняў і фільяцыі ідэяў"², а пайменна М.Пакроўскага і ягоных як-бы пасьлядоўнікаў Н.Рубінштэйна і О.Вайнштэйна³. Праўда, гэтая рэабілітацыя ішла разам із шматлікімі агаворкамі ў вапраўданьне ідэялізаванае гісторыі Расеі, аднак яна ўсё-такі была значным крокам наперад пры тых сьрогіх абмежаванасьцях савецкай гістарычнай навукі. Таксама паявілася тэндэнцыя асудзіць наўмысеныя і непраўдзівыя дачыненні савецкай гістарычнай навукі да навуковае спадчыны як расейскіх "буржуазных" гісторыкаў С.Салаўёва, В.Ключэўскага, Д.Пятрушэўскага, так і да спадчыны заходніх гісторыкаў і тэарэтыкаў - Ф.Дальтона, Ж.Лефэўра, Б.Крочэ і другіх⁴. Гэта прыводзіць да

асуджэння канцэпцыяў, што разглядалі дамарксістоўскі перыяд у навуцы, як данавуковы і лічылі псеўданавуковай усю "буржуазную" навуку і ейную спадчыну⁵.

Адначасова падпадаюць асуджэнню і другія становішчы савецкай гістарычнай навукі, як, прыкладам, канцэпцыі аб гістарычным развіцці ўсходніх славянаў, "сталінскія" ўстаноўкі ў насвятленьні гісторыі партыі і савецкага грамадства. Як вядома, у савецкай гістарыяграфіі былі тэндэнцыі адпихнуць пачатак гаспадарствавых запачаткаваньняў у ўсходніх славянаў як найдалей у прошласць, каб паказаць гэтым старадаўнасьць іхнай гаспадарствавай традыцыі. Бязумоўна, гэтыя тэндэнцыі былі абумоўлены імкненьнем прывіць думку народам аб традыцыйнай магутнасьці гаспадарствавага комплексу, званага Савецкім Саюзам, пераканаць гэтыя народы аб выключнай ягонай ролі ў сусьветным гістарычным працэсе. Уважалася, прыкладам, справай даведзенай і бездыскуснай існаваньне ў VI-VIII стагодзьдзях на тэрыторыі ўсходняй Эўропы цэнтралізаванага гаспадарства Антаў, якое быццам было папярэднікам Кіеўскага гаспадарства, таксама сцэнтралізаванага і сваёй магутнасьцяй роўнага другім імперыям таго часу. Адмаўляўся таксама ўсякі ўплыў Бізантыі на культурнае і гаспадарствавае развіццё ўсходніх славянаў. З гэтымі канцэпцыямі зьвязаная таксама новая антынарманская тэорыя паўстаньня Кіеўскай Русі. Яна, між іншым, і ў далейшым астаецца адзінай праўдзівай тэорыяй. Аднак праблема перагляду першых канцэпцыяў паўстала яшчэ ў канцы 1955 году. Яна была паднятая на зборцы гісторыкаў Масквы і Ленінграду ў сувязі з абгаварваньнем прыгатаванага да друку 3-га тому "Сусьветнай гісторыі". Апублікаваньня пасля XX зьезду КАСС паведамленьні паказваюць, што ранейшыя нічым не абгрунтаваньня канцэпцыі былі моцна скрытыкаваньня і асуджаныя⁶.

У пытаннях насвятленьня гісторыі партыі і савецкага грамадства, а таксама ў іншых ідэялягічных пытаннях савецкай гістарычнай навукі, савецкія ідэялёгі выказваліся больш станоўча і канкрэтна на самым пярэдадні XX зьезду КПСС, пайменна на канфэрэнцыі чытачоў часопісу "Вопросы истории", якая адбылася ў Маскве 25-28 студзеня 1956 году. Гэтая канфэрэнцыя была скліканая зь ініцыятывы партыі і працягала пад дэвізам змаганьня з адхіленьнямі ад марксістоўска-ленінскіх прынцыпаў у насвятлень-

ні гісторії. Такім чынам высунутыя на ёй прынцыпы трэба ўжо лічыць партыйнымі дырэктывамі.

З галоўным дакладам на канфэрэнцыі выступала акадэмік А. Панкратава - гэты палітычны палітрук у савецкай гістарычнай навуцы. Схарактарызаваўшы савецкую гістарычную навуку, як навуку, каторая вызначаецца сваім "дагматызмам і начытніцтвам, вульгарызацыяй, кан'юктуршчынай, імкненнем палепшыць або пагоршыць гісторыю"⁷, акадэмік Панкратава заклікала гісторыкаў скончыць з падобнымі з'явішчамі, заклікала "разгарнуць яшчэ больш змаганьне за баявы творчы марксізм"⁸. Выступалі падчас дыскусіі над дакладам і іншыя савецкія гісторыкі. Яны, карыстаючыся тэрміналёгіяй акадэміка Панкратавай, таксама звярнулі ўвагу на няяўную ідэялізацыю гісторыі партыі і Расеі, на хвальшаваньне гісторыі нерасейскіх народаў СССР, на нігілістычныя дачыненьні савецкай гістарычнай навуцы да навуковай спадчыны заходніх гісторыкаў. Аднак яны не адважыліся выступіць за межы эластычнай формулы "змаганьня з адхіленьнямі ад марксістаўска-ленінскіх прынцыпаў насвятляньня гісторыі". Што азначае гэтая формула, мы можам бачыць з перасьцярогі акадэміка Панкратавай. Яна перасьцерагала на канфэрэнцыі:

"Пытаньні савецкай гістарычнай навуцы - гэта пытаньні нашай камуністычнай ідэялёгіі... Разьвязаньне прынцыповых патаньняў, якія тут высюваліся, зусім не азначае якогась перавароту ў навуцы".⁹

Падобна выславілася акадэмік Панкратава падчас свайго выступленьня на XX зьездзе КПСС. Канкрэтызуючы рэчы, тут яна звярнула ўсю адказнасьць за хібы савецкай гістарычнай навуцы на нізкапаклонства гісторыкаў перад асобай Сталіна і недастатковае апанаваньне імі марксістаўска-ленінскай навуцы. Такім чынам, Сталін стаўся ахвярным казлом, а савецкія гісторыкі, якія ў часы Сталіна былі ня толькі "ідэйнымі марксістамі", але і "запраўднымі навукоўцамі", раптам аказаліся недастаткова ўзгадаванымі ў духу марксыстаўскай навуцы. Аднак, нам здаецца, што хібнасьць савецкай гістарычнай навуцы залежыць ад зусім незалежных ад гісторыкаў прычынаў. Яна хаваецца ў бездапаможнасьці савецкіх гісторыкаў, якія змушаныя рабіць - ды і робяць - тое, што ад іх патрабуе партыя. Згодна акадэміка Панкратавай, на даным этапе іх "партыя вучыць, што навука разьвіваецца шляхам сва-

боднага выменьвання паглядаў..."¹⁰. Аб такой бездапаможнасьці савецкіх гісторыкаў найлепш гаворыць сама савецкая самакрытыка, сьцьвярджаючы падобныя факты:

"І7 гадоў, - адзначаецца ў артыкуле "XX зьезд КПСС і задача дасьледваньня гісторыі партыі", - у васьно-ве прапаганды гісторыка-партыйных ведаў ляжаў "Кароткі курс гісторыі УКП/б/"... У "Кароткім курсе" праўдзіва гаварылася, што марксізм ня збор дагматаў, не катэхізіс, але жывое вучэньне, якое ўвесь час разьвіваецца. Аднак кажнае становішча самога "Кароткага курсу" было ператворана ў мёртвую догму. Да папулярнага падручніка "падтасоўваліся" навуковыя кнігі, брашуры, артыкулы, дысэртацыі... Гісторыкі партыі перасталі займацца зьбіраньнем і абагульненьнем новых фактаў. Значаньне архіўных матэрыялаў, як гістарычных крыніцаў, было паддадзена сумлеву, ды і большасьць гэтых дакументаў аказалася недаступнай для дасьледнікаў... Пошукі і крытыка новых крыніцаў лічыліся непатрэбнымі і нават забавоннымі".¹¹

Няма ніякіх прызнакаў, якія прадбачвалі-б зьмену, хоць шмат і гаворыцца пра "творчае гарэньне", - пра патрэбу "скончыць з начытніцтвам і дагматызмам", пра патрэбу "стварыць навуковыя працы"¹². Гэтыя заклікі заўсёды ставяцца разам зь іншымі патрабаваньнямі, як "трэба пасьпяваць за важнейшымі ўказаньнямі партыі"¹³, стварыць навуковыя працы, "паслугоўваючыся ленінскім вучэньнем і ленінскім мэтадам"¹⁴. Таксама партыя папярэдзіла савецкіх гісторыкаў, каб яны ня здумалі "кідацца з крайнасьці ў крайнасьць"¹⁵ і найменш думаць пра дэсталінізацыю, бо і Сталін быў "віднейшым прапагандыстым ленінскіх ідэяў і дастойным дзеячом у будаўніцтве сацыялізму ў СССР"¹⁶.

Перад зьездам, падчас зьезду і асабліва пасля яго шмат увагі было зьвернута савецкай гістарычнай і прапагандовай літаратурай на нацыянальнае пытаньне. Гэта ня прыпадкова, бо нацыянальнае пытаньне вызначыла прыроду новай савецкай палітыкі і ідэялёгіі. Такія прыныцы, як прыход да сацыялізму мірным шляхам, пабудова сацыялізму з улікам нацыянальных асаблівасьцяў, мірнае суіснаваньне краінаў з рознымі сацыяльнымі сыстэмамі, і абвешчаны паход супраць каляніялізму - неразлучныя з нацыянальным пытаньнем, праўдзівей - з выкарыстаньнем яго пры шуканьні новых шляхоў для савецкай экспансіі.

XX зьезд КПСС пастанавіў "разьвязаць" гэтую праблему наступным шляхам:

"У сваёй нацыянальнай палітыцы партыя выходзіла і выходзіць з указаньняў вялікага Леніна аб тым, што толькі вялікая уважнасьць да інтарэсаў розных нацыяў ліквідуе ўзаемны недавер..."¹⁷.

"... сацыялізм ня толькі ня ліквідуе нацыянальных розьніцаў і асаблівасьцяў, але, наадварот, забяспечвае ўсебаковы развой і расьцьвет эканомікі й культуры ўсіх нацыяў і народнасьцяў. Партыя павінна і ў далейшым самым уважным чынам улічваць гэтыя асаблівасьці ўва ўсёй сваёй практычнай рабоце".¹⁸

Такім чынам партыя быццам-бы наважылася парваць з ранейшымі прынцыпамі "жыватворнага савецкага патрыятызму", які быў аснованы на патрыятызьме расейскім, а так-жа парваць з канцэпцыяй "савецкай сацыялістычнай культуры, створанай на аснове найбагацейшай культуры расейскага народу"¹⁹. Прычынасьць гэтых зьменаў мы знойдзем у справаздачным дакладзе М.Хрушчова, што быў прачытаны на XX зьездзе КПСС. Кранаючы ў ім пытаньне гэтага савецкага патрыятызму, ён зазначаў:

"Падобнае разьвязаньне пытаньняў /гісторыі - П.У./ абражае нацыянальныя пачуцьці людзей, а таму не садзейнічае ўмацаваньню супрацоўніцтва між сацыялістычнымі нацыямі, разьвіцьцю міжнароднай салідарнасьці працоўных усіх краінаў".²⁰

Выходзячы з гэтых выразна абумоўленых указаньняў М.Хрушчова, акадэмік Панкратава з свайго боку прыкінула слова, павучаючы савецкіх гісторыкаў як у далейшым яны павінны насвятляць гісторыю народаў СССР. Яна папярэдзіла:

"Неабходна уважліва адносіцца да прагрэсіўных зьяваў у гісторыі вялікіх і малых народаў і працягваць змаганьне на два фронты - супраць вялікадзяржаўнага шавінізму і мясцовага нацыяналізму, бо гэта два бакі адной і той-жа мэдалі".²¹

Гэтыя новыя ўстаноўкі далі магчымасьць шматлікім гісторыкам асудзіць царскую каляніяльную палітыку, што лічылася яшчэ нядаўна навет дабрадзейнай для падбітых Расеяй народаў. Яны абудзілі таксама шматлікія спрэчкі над папярэднімі працамі зь гісторыі народаў Савецкага Саюзу, краінаў "народнай дэмакратыі" і народаў Усходу, напісаных, як ведама, з пункту гледжаньня апраўданьня расейскага імперыялізму, і спрычыніліся адначасова да частковай рэабілітацыі нацыянальна-вызвольных рухаў у сыстэме царскай Расеі, якія лічыліся раней рэакцыйным зьявішчам.

У дачыненьнях да народаў некамуністычнага Усходу партыя ў

нацыянальным пытаньні пайшла шмат далей. Яна паднесла ім асобныя канцэпцыі аб нацыянальна-вызвольных рухах і разьвіцьці нацыянальнай эканомікі. Усім ведамая савецкая тэза /ў каляніяльным пытаньні/ аб агульнай тэндэнцыі загіваўня капіталізму і аб пралетарыяце і камуністычнай партыі, як "адзіных арыгінальных змагароў нацыянальна-вызвольных рухаў". Здабыцьцё-ж нацыянальнай незалежнасьці іншымі шляхамі лічылася апартуністычнай змовай нацыянальнай буржуазіі з чужаземным імперыялізмам, чужаземнай агентурай, што таргавала быццам інтарэсамі сваіх народаў. Аднак гэта ня стала на шляху новай савецкай тэзе, якая прадугледжвае цяпер магчымасьць здабыцьця нацыянальнай незалежнасьці нават мірным шляхам і пад кіраўніцтвам нацыянальнай буржуазіі, што можа ўсё-такі "на асобных этапах антыімперыялістычнага змаганьня адлюстроўваць інтарэсы бальшыні народу"²².

Гэтыя зьмены ў вацэнваньні ролі нацыянальнай буржуазіі /хоць-бы і ўсходніх краінаў/ выклікалі таксама перагляд другой тэзы аб "усеагульнай тэндэнцыі загіваўня капіталізму". Пытаньні, ведама, цесна зьвязаныя міжсобку, і было-б нелягічна з боку партыі пакідаць апошняе ў сваёй ранейшай інтэрпрэтацыі. Калі пытаньне перагляду першай /аб нацыянальных змагароў - пралетарыяце і камуністычнай партыі/ тэзы было паднятае на XX зьездзе КПСС А.Мікаеянам²³ і О.Крусінскім²⁴, дык другое было закранута ў дакладзе М.Хрушчова. Апошні, прапагуючы "безінтарэсоўную" савецкую палітыку ў дачыненьні да народаў некамуністычнага Ўсходу, зачытаваў зь Леніна наступную фразу:

"... агульная тэндэнцыя загіваўня капіталізму ня выключае тэхнічнага прагрэсу і ўдому вытворчасьці ў той ці іншы пэрыяд".²⁵

Удакладняючы гэтае асьветчаньне М.Хрушчова, часопіс "Советское Востоковедение" з свайго боку даў наступнае паясьненьне да гэтых савецкіх прыстасаваньняў:

"Неразуменьне характару супярэчнасьцяў між сіламі нацыянальнага прагрэсу і сіламі імперыялізму нездарова адбілася і на ацэнцы шэрагу мерапрыемстваў, дасягнутых у краінах Усходу, што сталі на шлях суверэнітэту... Індустрыялізацыя, што пачалася ў гэтых краінах, спрычыняецца да ўмацаваньня нацыянальнай незалежнасьці, абвастрае эканамічную супярэчнасьць між гэтымі краінамі і імперыялізмам, у тым ліку і супярэчнасьці між нацыянальнай буржуазіяй,

з аднаго боку, і чужаземнымі манаполіямі і мясцовай фэадальнай рэакцыяй, з другога".²⁶

Аднак было-б перадчасным цвёрдзіць, што гэтыя новыя, аб'ектыўна праўдзівыя, прынцыпы ёсць запраўды прызнанымі, адлюстроўваюць палітычную безкарыснасць Саветскага Саюзу ў дачыненні да народаў Усходу. Як будзем бачыць з далейшага нарысу, яны, як і іншыя змены ў савецкай ідэалёгіі, акажуча пазбаўленымі лёгікі, будуць у супярэчнасці з канчатковымі мэтамі, з сучаснай савецкай ідэалёгіяй. У кожным выпадку, абвешчаныя тэзаў аб прагрэсыўнай ролі нацыянальнай буржуазіі і дадатны зьяве капіталістычнага развоу ў некамуністычных краінах Усходу было абумоўлена толькі тым, што партыя прыйшла да выснаву, што

"Відную ролю ў сучаснай міжнароднай абстаноўцы закліканы адыйграць пашырэнне і ўмацаванне сяброўскіх дачыненняў і супрацоўніцтва Саветскага Саюзу з краінамі Усходу".²⁷

Тут было-б на месцы адзначыць той факт, што незалежна ад таго, ці былі гэтыя новавысунутыя прынцыпы і ідэалагічныя ўстаноўкі аб'ектыўным адлюстраваннем запраўднай дэмакратызацыі, ці толькі палітычным манэўрам, яны, аднак, былі выкарыстаны асяродкам савецкіх гісторыкаў для падмацавання іхніх імкненняў да свабоды крытыкі, аналізу, запраўднай творчай свабоды. Але яны моцна пералічыліся, атрымаўшы, замест творчай свабоды новую мянушку "нястойкіх, гнілых элементаў", "буржуазных нацыяналістых" ці проста "фашыстых", што надумоўваюцца пры дапамозе сваіх патрабаванняў свабоды думкі і свабоды крытыкі спадчыны сталінізму "рэвізаваць марксізм, падмяніць марксізм буржуазным сьветапаглядам". Гэты сумны вынік савецкай "дэмакратызацыі" гаворыць сам за сябе. Але ня будзем пустаслоўнымі і зьвернемся да фактаў.

Высоўваючы прынцыпы "лібэралізацыі" савецкай гістарычнай навукі, партыя спачатку забяспечылася тонкімі засьцярогамі, як "вернасьці ў дасьледваньнях марксізму-ленінізму", "неслабнага змаганьня з рэакцыйнай буржуазнай ідэалёгіяй і буржуазным нацыяналізмам" ці тэзай: "пытаньні савецкай гістарычнай навукі павінны быць звязанымі з пытаньнямі камуністычнай ідэалёгіі".²⁸ Такім чынам, "абараняючы чысьціну" марксістаўскай ідэалёгіі, партыя забяспечыла гэтым самым за сабой "маральнае" права

паўстрымоўваць гісторыкаў і іх імкненні скарыстаць з другіх абвешчаных прынцыпаў "змаганьня з дагматызмам і начытніцтвам", з "усебаковым і творчым дасьледваньнем гістарычных зьяваў". Аднак для гісторыкаў быў яшчэ пакінуты адзіны магчымы выхад - зьвярнуцца да ўжо асуджанай партыяй спадчыны сталінізму, чым партыя ня толькі асудзіла ўсю савецкую сыстэму, але таксама стварыла выдатныя ўмовы для разьвіцьця ідэялягічнага змаганьня, слаба падпарадкаванага партыйнаму кантролю. Таму гісторыкі й зьвярнуліся да гэтай асуджанай спадчыны сталінізму, выкарыстоўваючы яе, як мэтад і матэрыял для рэчовай крытыкі ня толькі прынцыпу партыйнасьці савецкай гістарычнай навукі, але й для крытыкі савецкай ідэялёгіі наагул. Як ведама, гэты мэтад змаганьня з савецкізмам прывёў у некаторых краінах "народнай дэмакратыі" да раскладу так званага сацыялістычнага ладу ў гэтых краінах.

Бязумоўна, асуджваючы сталінізм, партыя зрабіла вялікую памылку, і гэтага свайго мала абдуманнага кроку яна пачала шкадаваць незадоўга пасля XX зьезду КПСС. Аднак ня было магчымасьці і маральнае абаснаваньне падатца назад, ламаючы змест свае собскае пастановы. Гэта рабілася паступова. Праўда, яна й цяпер, калі ўжо складаюцца вянкi на магілу Сталіна, яшчэ стараецца прытрымоўвацца абвешчанага змаганьня з сталінскай спадчынай, ажыццяўляючы ў той-жа час рэабілітацыю сталінізму ў ягонай арыгінальнай форме.

Рэабілітацыя сталінізму пачалася незадоўга пасля даканапага факту зганьбаваньня Сталіна - з таго часу, калі партыя пачала ўзмацняць змаганьне ўжо ня із спадчынай сталінізму, але із спадчынай партыйнага асуджэньня яго. Яго абвешчаюць ужо тыя нагонкі партыі, што абрушыліся на "гнілыя элемэнтi" - на тых грамадзка-культурных працаўнікоў, якія сваёй крытыкай спадчыны сталінізму зрадзілі партыі і "ёйнай прававернай палітыцы й ідэялёгіі"²⁹. Абвінавачваючы іх у тым, што быццам-бы яны не зразумелі прыроды пастановаў XX зьезду КПСС што да Сталіна і сталінізму і сваім "перакручваньнем" гэтых пастановаў пачалі служыць на руку "імперыялістых, партыя з свайго боку дае ім зразумець, што ёю зганьбаваны Сталін уяўны, бо запраўдна Сталін заўсёды быў і застаецца "адным з наймацнейшых марксістых"³⁰. Хоць апошні памёр, але ягоныя заслугі і роля ў гісторыі СССР павінны перай-

сьці да партыі, "прызнанай аднадушна ўсімі народамі адзіным палітычным кіраўніком, правадыром і настаўнікам"³¹.

Як-бы яно абсурдальна ня выглядала, але Сталін і сталінізм былі рэабілітаваныя ўжо пастановай ЦК КПСС з 30 чэрвеня 1956 году пад назовам "Аб нераадольваньні культу асобы і ягоных вынікаў"³². Перадусім у гэтай пастанове трэба зьвярнуць увагу на фразу: "асуджэньне культу асобы было неабходным у інтарэсах будаўніцтва камунізму". Вынікае такім чынам, што Сталін і наагул сталінізм былі асуджаныя не за крымінальныя праступкі Сталіна і не таму, што сталінізм быў апартуністычнай ідэялёгіяй, але таму, што гэты акт быў прадиктаваны дадзеным этапам і што сталінізм можа быць адноўлены ў любы час, калі гэтага будзе патрабаваць наступны этап у камуністычным будаўніцтве. З другога боку, гаворачы аб злачынствах Сталіна, што быццам парушалі даволі неабазначаную "сацыялістычную" законнасьць, партыя і тут супрацьстаўляе іх з рэзультатамі сацыялістычнага будаўніцтва, якое нібы "вымагала зялезнай дысцыпліны, вялікай асьцярожнасьці, суровай цэнтралізацыі кіраўніцтва". Таму ў тых абставінах, г.зн. у часе "будаўніцтва" сацыялізму, Сталін зь ягонымі здольнасьцямі быў патрэбны. Ягоныя паступкі трэба лічыць апраўданымі, нямінучымі. У гэтым змаганьні за сацыялізм Сталін таксама ня быў адзінокім. Яго падтрымоўвалі партыя і народ:

"Знаходзячыся на становішчы генэральнага сакратара ЦК партыі, - гаворыцца ў пастанове, - Сталін разам зь іншымі кіраўнічымі дзеячамі актыўна змагаўся за ажыццяўленьне Ленінскіх запаветаў. Ён быў адданы марксізму-ленінізму, як тэарэтык і буйны арганізатар ачольваў змаганьне партыі супраць трацкістых, прыхільных апартунізму, буржуазных нацыяналістых, супраць пошукаў капіталістычнага акружэньня. У гэтай палітычнай і ідэйнай барацьбе Сталін здабыў вялікі аўтарытэт і папулярнасьць".³³

У такім выпадку ці толькі не памылілася партыя асуджаючы Сталіна, выступіўшы гэтым самым і супраць собскай упэўненасьці, і супраць народу, і супраць прынцыпаў марксістоўска-ленінскага вучэньня?

З гэтага заблуджэньня вывелі партыю здарэньні ў Польшчы і Вугоршчыне. Яны яе упэўнілі ў ейных памылках і ўзноў накіравалі на шлях аўтэнтчнага сталінізму. У гэтым крутым павароце партыя палічыла патрэбным ня толькі забясьпечыцца сталінскімі

тэзамі, але і ягонымі метадамі фізічнага знішчэння сваіх праціўнікаў. Пра апошнія найлепш сьветчыць крывакая расправа з вугорскай рэвалюцыяй. Калі-ж мова йдзе аб сталінскіх тэзах, дык тут партыя палічыла патрэбным вярнуць грамадзянства да толькі што адкінутай тэзы, якая абвешчала, што ў меру прыбліжэння да сацыялізму клясавае змаганьне ня будзе прыцішацца, але ўсё болей і болей абвайстрацца, і якая дала Сталіну "маральнае" права знішчыць нязлічоную колькасць так званых ворагаў сацыялізму. Як ведама, гэтая ўстаноўка Сталіна, - ды ці толькі ягоная!, - была адкінутая пастановай ЦК КПСС "Аб пераадаленьні культу асобы і ягоных рэзультатаў", абумоўліваючы гэта тым, што быццам-бы яна аджыла свой век і не падыходзіць да Савецкага Саюзу, дзе ўжо пабудаваны сацыялізм і няма больш прычынаў да ўзьнікненьня клясавага й ідэйнага змаганьня.

Адначасова зьмяняюцца таксама дачыненні партыі да высунутага ёю-ж прынцыпу на XX зьездзе КПСС, які прадбачваў пераход да сацыялізму мірным шляхам, праз парлямэнт і з улікам нацыянальных асаблівасьцяў таго ці іншага народу.

Ведама, гэтыя раптоўныя зьмены былі выкліканыя ў першую чаргу здарэньнямі ў Польшчы і Вугоршчыне. Аднак яны маюць таксама сувязь з агульнымі цяжкасьцямі партыі на ідэялягічным фроньце. Такім чынам, у супярэчнасьці з прынцыпамі "дэмакратызацыі", партыя высоўвае цяпер другія, фактычна перадзьездаўскія:

"Практыка барацьбы за сацыялізм поўнасьцяй запарэчыла апартуністычным установам аб пераходзе да сацыялізму на аснове "гармоніі клясавых інтарэсаў" і поўным прымірэнні эксплятаваных і эксплятатарскіх клясаў, якія быццам выключаюць клясавую барацьбу".³⁴

Таму ў краінах "народнай дэмакратыі", дзе яшчэ ёсьць эксплятатарскія клясы,

"... далейшае разьвіцьцё на шляху да сацыялізму ня можа ажыцьцяўляцца без часова абвойстранай клясавай барацьбы".³⁵

У гэтым змаганьні за сацыялізм камуністыя краінаў "народнай дэмакратыі" павінны зьвярнуцца да дасьветчання пабудовы сацыялізму ў Савецкім Саюзе, дзе вялося безкампрамісвае змаганьне у усякімі "вышукамі ворагаў", што імкнуліся падарваць гэтае будаўніцтва. У гэтых дачыненнях:

"Вывучэнне і творчае прымяненне працоўнымі краінаў народнай дэмакратыі савецкага дасветчання палегчыць ім развязаць заданьняў пабудовы сацыялізму".³⁶

У савецкіх абставінах, хоць тут сацыялізм ужо і пабудаваны, таксама ня трэба забываць аб працягваньні клясавай барацьбы пры сацыялізьме:

"Ня можна, аднак, рабіць выснаву, што ў савецкім грамадстве ў дадзены час няма ўжо ніякіх праяваў клясавай барацьбы. Гэта можа прывесці толькі да раззбраеньня савецкіх людзей і да прытупленьня насцьцярожанасьці. У нашу краіну ўсё яшчэ прасочваецца варожая агентура з краінаў капіталізму, яна знаходзіць часамі сабе памочнікаў у васобе паасобных адшчапенцаў з савецкіх людзей. Супраць ворагаў сацыялістычнага рэжыму наша барацьба, як і раней, павінна быць неадкладнай і бязьлітаснай".³⁷

Як бачым, на азначаных этапах сталінская формула аб абваі-стрэньні клясавага змаганьня на шляху да сацыялізму ўсё-такі мае сваю сілу, ды ня толькі ў краінах "народнай дэмакратыі"! Праўда, у вапраўданьні гэтага становішча партыя карыстаецца цяпер ленінскімі тэзамі, аднак гэта не зьмяняе сутнасьці справы. Як і Сталін, Ленін таксама трымаўся тае думкі, што

"знішчэньне клясаў - справа доўгай, цяжкай, непаддатнай клясавай барацьбы, якая пасьля адхіленьня ўлады капіталістых, пасьля разбурэньня буржуазнага гаспадарства, пасьля ўстанаўленьня дыктатуры пралетарыату ня зьнікае..., але толькі мяняе свае формы, становячыся ў многіх дачыненнях яшчэ больш суровай".³⁸

Ня трэба даказваць, што партыя перачыркнула таксама абвешчаную на XX зьездзе КПСС тэзу, што прадбачвала пабудову сацыялізму з улікам нацыянальных асаблівасьцяў, з улікам нацыянальных інтарэсаў таго ці іншага народу. Вимоўным прыкладам гэтага зьяўляецца ліквідацыя ўраду Ёмрэ Надзя ў Вугоршчыне і расправа з вугорскімі працоўнымі на вуліцах Будапэшту. Таксама характэрным паказьнікам у гэтых дачыненнях зьяўляюцца савецкія напады на Югаславію і Польшчу, якія абвінавачваюцца ў імкненьнях раздзяліць сацыялістычны блёк, у прапагаваньні "хвальшывых ідэяў нацыянальнага камунізму", або якогась надуманага "людзкага сацыялізму".³⁹

У гэтым апраўданьні сталінізму партыя, ня глядзячы на сваю выразную непасьлядоўнасьць, пачала нават адмаўляць наяўнасьць разыходжаньняў паміж сталінізмам і марксізмам-ленінізмам:

"...Сталін не стварыў нейкага свайго асобнага вучэння, -- заяўляе партыя. Ён быў паслядоўнікам Маркса й Леніна. Міжнародны камуністычны рух кіраваўся і кіруецца вялікімі прынцыпамі марксізму-ленінізму. Што-ж тычыцца Сталіна, дык ён, ня гледзячы на паасобныя адхіленьні і памылкі, можна й непахісна абараняў справу камунізму, быў віднейшым марксістым-ленінцам. І няўжо не зразумела, што, нападаючы на "сталінізм", ворагі камунізму сьведама "муцяць вяду", вядуць паход супраць асноваў марксізму-ленінізму, супраць асноваў савецкага рэжыму, супраць пралетарскага інтэрнацыяналізму".40

Такім чынам Сталін і сталінізм ізноў занялі прызнанае й заслужанае месца ў савецкай ідэялёгіі, сталі яе неразлучнай часткай. Гэтым прызнаньнем адноўлена таксама грамадзянства сталінізму ў савецкай гістарычнай навуцы, ці, згодна дадзенай яму характарыстыкі акадэмікам Панкратавай, адноўлена грамадзянства дагматызму і начытніцтва, вульгарызацыі й кан'юктуршчыны, тэндэнцыяў прыкрашваць або хвальшаваць гісторыю. За зварот гэтага права грамадзянства змаганьне партыі ішло паралельна з рэабілітацыяй Сталіна. Яно пачалося з папярэджаньня:

"... неабходна войстрае і бязьлітаснае змаганьне супраць гнілых элемэнтаў, якія пад знакам барацьбы з культам асобы, пад знакам творчага падыходу да тэорыі, паімкнуліся зрабіць рэвізію марксізму, падмяніць марксізм буржуазным сьветапаглядам".41

Выходзячы з гэтых настаўленьняў, партыйная прэса пачынае весьці адкрыты наступ на савецкіх гісторыкаў, якія патрабавалі ажыццяўленьня прынцыпу "творчага ўздыму", высунатага таксама на XX зьездзе КПСС. Адным з такіх першых адкрытых наступаў на савецкіх гісторыкаў можа служыць ліпеньскае выступленьне часопісу "Партыйная жизнь", накіраванае супраць цэнтральнага воргану савецкай гістарычнай навукі "Вопросы истории". Гэтае выступленьне тым больш характэрнае, што яно было ськіраванае галоўным чынам супраць рэдактарскіх, а разам і дырэктыўных, артыкулаў "Аб вивучэньні гісторыі гістарычнай навукі" і "XX зьезд КПСС і праблемы дасьледваньня гісторыі партыі", што былі апублікаваныя ў 1-ым і 2-ім нумарах часопісу. Як ужо ўспаміналася, у першым з гэтых артыкулаў была выказаная думка пра неабходнасьць быць больш аб'ектыўным пры ацэнцы "буржуазнай" гістарычнай літаратуры, пра патрэбу навуковых сувязяў з чужаземнай гістарычнай наукай, а таксама пра патрэбу скончыць нарэшце зь неабаснава-

ними дагматычнымі выхваленнямі перавагі савецкай гістарычнай навукі. У другім артыкуле проста сьцьвярджаўся навуковы застоі ў галіне дасьледваньня гісторыі партыі. Супраць гэтых паглядаў павяла наступ "Партыйная жизнь"⁴². Абвінавачваючы рэдакцыю часопісу "Вопросы истории" ў тым, што яна пакінула адкрытым пытаньне перагляду прынцыпаў савецкай гістарычнай навукі, выказалася дадатна аб навуковым укладзе "буржуазнай" гістарыяграфіі і адважылася скрытыкаваць некаторыя працы савецкіх гісторыкаў, што прысьвячаліся дасьледваньню чужаземнай гістарыяграфіі, "Партыйная жизнь" закідае савецкім гісторыкам, і перадусім рэдакцыі часопісу "Вопросы истории", забыцьцё прынцыпаў партыйнасьці савецкай гістарычнай навукі, а таксама праблемы змаганьня паміж дзьвюма ідэалёгіямі - савецкай марксістаўскай і "буржуазнай" ідэалістычнай. Яна высюзвае пытаньне асаблівага значэньня, а пайменна пытаньне неабходнасьці скончыць з падобнымі зьявамі "бяздовадных" сьцьверджаньняў, бо

"... так заклікаць да пераацэнкі буржуазнай гістарычнай спадчыны, як гэта зроблена ў артыкуле /"Аб вывучэньні гістарычнай навукі - П.У./, азначае, што заблытваць кадры гісторыкаў, студэнтаў, што сеяць непраўдзівое ўяўленьне, быццам-бы ідэйнае змаганьне ў гістарычнай навуцы адыйшло ўжо на задні плян".⁴³

Кранаючыся пытаньняў гісторыі партыі, насветленых у артыкуле "XX зьезд КПСС і праблемы дасьледваньня гісторыі партыі", "Партыйная жизнь" дзівіцца з таго, як гэта магла рэдакцыя часопісу "Вопросы истории" аднесьціся так "нігілістычна" да навуковых здабыткаў апошніх гадоў у галіне дасьледваньня гісторыі партыі, ацаніць лепш працы зь гісторыі партыі зьліквідаваных гісторыкаў, чым сталінскі "Кароткі курс гісторыі ВКП/б/"⁴⁴, ці праводзіць у гісторыю трацкістых, меншавікоў і нацыяналістых, каторыя былі засуджаныя гэтай гісторыяй. Затрымаўшыся таксама на іншых артыкулах, апублікаваных у часопісе "Вопросы истории" і "пазбаўленых савецкай партыйнасьці", "Партыйная жизнь" робіць вывад, што рэдакцыя часопісу не патрапіла накіраваць савецкіх гісторыкаў на "праўдзівы" шлях⁴⁵.

Аказваецца, такім чынам, што савецкія гісторыкі, ў тым ліку й акадэмік Панкратава - галоўны рэдактар часопісу "Вопросы истории" - не зразумелі сутнасьці пастановаў XX зьезду КПСС у спра-

ве гістарычнае навукі. Яны забыліся аб элементарных законах партыйнай дыялектыкі, падмянілі яе "буржуазным аб'ектывізмам". З гэтымі "прыватніцкімі" тэндэнцыямі савецкіх гісторыкаў вядзе змаганьне партыя⁴⁶, якое заканчваецца вымаганьнем абавязковага захоўваньня прынцыпу партыйнасьці савецкай гістарычнай навукі ці ленінскага прынцыпу партыйнасьці, які забавязвае пры дасьледаваньні і ацэнцы гісторыі й гістарычных здарэньняў выходзіць зь інтарэсаў палітыкі, зь інтарэсаў савецкае імперыі⁴⁷. Гэтым вымаганьнем партыя перачыркнула ўсе пастановы XX зьезду КПСС ў справе савецкай гістарычнай навукі, накіраваўшы яе на ранейшы шлях хвальшаваньня гісторыі. Пайменна цяпер партыя выступіла супраць найменшых спробаў больш аб'ектыўнага насьвятленьня гісторыі партыі, гісторыі Савецкага Саюзу і паасобных нерасейскіх ягоных народаў, супраць спробаў адкінуць зусім неабаснаваныя канцэпцыі аб перавазе савецкай гістарычнай навукі, супраць спробаў навязаць навуковую сувязь зь гістарычнай наукай Захаду. Наагул яна забараніла савецкім гісторыкам займацца пытаньнямі гісторыі ў сэнсье навуковым, апалітычным. Цяперашні ейны дэвіз - гэта зрабіць зь гістарычнай навукі абароньніцу савецкай імперыі⁴⁸.

У нацыянальным пытаньні таксама абвешчаны паход супраць праяваў нацыянальных імкненьняў народаў, супраць так званага "буржуазнага нацыяналізму". Цяпер нацыянальную праблему партыя разглядае наступна:

"Буржуазныя нацыяналістыя - зраднікі Радзімы - зьлейшыя ворагі будаўніцтва сацыялізму ў нашай краіне. Яны зьяўляюцца агентурай амэрыканскага нацыяналізму. Нацыяналістыя - гэтых зраднікаў свайму народу - амэрыканская разьведка выкарыстоўвае для сваіх брудных справаў. Таму трэба быць пільнымі і даваць рашучы адпор усякім праявам буржуазнага нацыяналізму".⁴⁹

Каб зразумець сувязь падобных перасьцярогаў зь гістарычнай наукай, трэба мець на ўвазе тую абставіну, што ў савецкай гістарычнай навуцы разуменьне "буржуазнага нацыяналізму" неразлучна павязана з разуменьнем аб'ектыўнага насьвятленьня нацыянальных гісторыкаў. Апошняга і дамагаліся гісторыкі нацыянальных рэспублікаў і краінаў "народнай дэмакратыі". Асудзіўшы "буржуазны нацыяналізм", партыя зварочваецца такім чынам да "савецкага пат-

риятызму" ў гістарычнай навуцы, які разглядаў нацыянальныя імкненні нерасейскіх народаў Савецкага Саюзу, як рэакцыйныя зьявішчы, чужаземную агентуру⁵⁰, які дазваляў хвальшаваць да непазнаньня нацыянальныя гісторыі.

Трэба тут адзначыць, што ў гэтым партыйным наступе на "буржуазны нацыяналізм" няма нічога новага. Яшчэ высюжваючы прынцып "уважлівых адносінаў да інтарэсаў усіх народаў" ці прынцып "уважлівых адносінаў да прагрэсывных зьявішчаў у гісторыі вялікіх і малых народаў", партыя пакінула за сабой права праводжаньня "неаслабленай барацьбы з праявамі буржуазнага нацыяналізму". У меру магчымасьцяў яна заўсёды прытрымоўвалася гэтага прынцыпу і папярэдніх установак савецкай гістарычнай навукі ў нацыянальным пытаньні. Аб гэтым сьветчаць неаднаразовыя асьветчаньні партыі пра тое, што быццам-бы "нацыянальная праблема даўно і праўдзіва ўжо разьвязаная ў СССР"⁵¹, такія-ж асьветчаньні аб "бясспрэчнай цэннасьці працаў зь гісторыі народаў нацыянальных рэспублікаў", што былі напісаныя ў часы найбольш цёмнай антынавуковай рэакцыі⁵², а таксама той факт, што гэтыя працы ня былі пераапрацаваныя ў сьвятле пастановаў XX зьезду КПСС і што падручнік для сярэдніх школаў "История СССР" - гэты клясычны фальсыфікат гісторыі - захаваўся таксама нязьменены ды яшчэ цэнніца, як вялікае дасягненьне савецкай гістарычнай навукі⁵³. Аднак, скарыстаўшы з прынцыпу "уважлівых адносінаў да інтарэсаў усіх народаў", нацыянальныя імкненні падсавецкіх народаў апярэдзілі партыйную кантролю, выліваючыся ў хвалі незадаваленьня і патрабаваньняў хоць-бы некаторай увагі й аб'ектынасьці да нацыянальных традыцыяў і гісторыі. Гэта выклікала рэакцыю партыі і накіравала яе на новае ўстанаўленьне ярлычка "буржуазнага нацыяналізму, як чужаземнай агентуры", на шлях неадкладнага змаганьня з гэтым зьявішчам.

Узноўлены паход партыі супраць праяваў "буржуазнага нацыяналізму" крануўся ўсіх нацыянальных рэспублікаў, у якіх пачалося перасьледваньне найменшых праяваў абароны нацыянальных інтарэсаў. Гэты антынацыянальны паход партыі ідэнтычны для ўсіх нацыянальных рэспублікаў, а таму, каб схаарактызаваць ягоны вялікі размах, дастаткова будзе зьвярнуцца да цэнтральнай савецкай прэсы або да прэсы адной з рэспублікаў.

Прыкладам на Украіне адкрыты паход партыі супраць праяваў "нацыяналістычных" тэндэнцыяў пачаўся ў канцы мінулага году. Ён пачаўся з асуджэння "імкненняў падкапаць дружбу між народамі". Пайменна гэтым пытаньнем занялася партыйная зборка пісьменьнікаў Кіева, што адбылася 3 сьнежня і на якой за "нацыяналістычныя" ўхілы атрымалі наганяй шматлікія пісьменьнікі, а адзін зь іх быў нават выключаны з партыі⁵⁴.

У БССР, таксама як і ў іншых рэспубліках, гэтае пытаньне барацьбы з "нацыяналістычнымі" тэндэнцыямі падымалася падчас падобных збораў партыйных актываў, але паказным папярэджаньнем быў артыкул гісторыкаў Л. Абэцэдарскага і А. Сідарэнкі, які зьявіўся ў воргане камуністычнай партыі Беларусі "Зьвязьдзе" за 12 студзеня бягучага году пад загалоўкам "За ідэйную чыстату нашых літаратурных пазыцыяў". У гэтым артыкуле ў вострай форме абгаварваліся імкненьні беларускіх літаратараў і гісторыкаў пераглядзець папярэднія ўстаноўкі савецкай гістарыяграфіі ў пытаньнях культуры й гісторыі беларускага народу, а таксама іхнія патрабаваньні забясьпечыць ахову гістарычных помнікаў, якія безадказна нішчыліся дасюль, патрабаваньні зьварнуць законнае права беларускай мове і літаратуры, вярнуць законнае месца ў гісторыі беларускім пісьменьнікам і літаратурным арганізацыям, якія раней былі выкінутыя з гэтай гісторыі, як "нацыяналістыя" і "нацыяналістычныя". Пасьля гэтага выступленьня партыйных нявольнікаў Масквы сталі паяўляцца ў друку шэраг іншых абвінавачаньняў, як, прыкладам, літаратурнага крытыка Д. Палітыкі⁵⁵, накіраваных на скампрамітаваньне беларускай інтэлігенцыі і іхніх нацыянальных імкненняў, а таксама адразу-ж наступіла зьмена рэдактарскай калегіі "Літаратуры і Мастацтва", воргану беларускіх пісьменьнікаў і мастакоў, і гэта толькі таму, што ранейшая рэдкалегія дазваляла часамі выдрукаваць на бачынах газэты артыкулы "нацыяналістычнага" характару.

Аднак найбольш паказальным выяўленьнем разгорнутага паходу партыі супраць нацыянальных імкненняў народаў могуць служыць нядаўнія пленумы саюзаў пісьменьнікаў у нацыянальных рэспубліках. Афіцыйна гэтыя пленумы былі скліканыя з мэтай абгаварэньня прынцыпаў партыйнасьці і соцрэалізму ў савецкай літаратуры і мастацтве, аднак у запраўднасьці яны былі выкарыстаныя, як арэ-

на для змаганьня з праявамі "буржуазнага нацыяналізму"⁵⁶. Гэтыя пленумы сталіся адлюстраваньнем запраўднай, дэскрымінацыйнай нацыянальнай палітыкі партыі, ачарненьнем нацыянальных традыцыяў нерасейскіх народаў, адмаўленьнем іхнай гісторыі. Яны паслужылі таксама арэнай для зганьбаваньня ў другі раз культурнае спадчыны народаў, што знаходзілася ў зародку ейнае рэабілітацыі, для новага асуджэньня нацыянальна-культурных кадраў. На 3-ім Пленуме Саюзу пісьменьнікаў Беларусі, што адбыўся ў Менску 18 і 19 сакавіка сёлета, вуснамі старшыні Саюзу П.Броўкі перасьцерагалася:

"Мы ўсе рады, што сяньня разам з намі працуюць таварышы, творчасць якіх была незаслужана забытая. Вы бачыце, што ў нашым друку пачалі зьяўляцца творы А.Александровіча, А.Звонака, М.Хведаровіча, С.Грахоўскага, С.Шышкевіча, А.Пальчэўскага, Я.Скрыгана, Г.Бязрозкіна, Ю.Гаўрука, што на старонках нашых выданьняў друкуюцца творы М.Чарота, Ц.Гартнага, П.Галавача, Ул.Хадыкі, С.Баранавых, І.Харыка і іншых. Гэта вельмі добра і радасна. Але мы не павінны забывацца і на ідэялягічныя памылкі, што былі зробленыя ў свой час некаторымі зь іх, гаворку аб якіх ніяк ня выкінеш зь гісторыі разьвіцьця нашай літаратуры".⁵⁷

Бяручы пад увагу абвешчаны партыяй паход супраць праяваў "буржуазна-нацыяналістычных" тэндэнцыяў, падобная перасьцярога даволі шматзначная. Усе пералічаныя П.Броўкам пісьменьнікі й літаратурныя крытыкі якраз і былі засуджаныя й высланыя ў 30-ых гадох як "нацдэмы", беларускія "буржуазныя нацыяналісты". Таму зусім ня будзе новым сустрэцца аднаго дня зь сьпіскам вычэркнутых імёнаў зь гісторыі літаратуры й культуры тых нацыянальных дзеячоў, якія ў меру магчымасьці стараліся абараняць традыцыі, гісторыю й годнасьць сваіх народаў.

Такім чынам "ленінская" нацыянальная палітыка партыі, якая мелася прыпадняць "усебаковы развой і росквіт нацыянальных культураў усіх народаў і народнасьцяў", сталася зьнятай з парадку дня, і пры тым аказалася "антынароднай", сталася ідэйна "чужаземнай агентурай". Тут было-б на месцы паставіць перад сабой адно пытаньне: ці запраўды партыя, не праводзячы ніякай нацыянальнай дыскрымінацыі, змагаецца за вынішчэньне нацыянальнага антаганізму, за выкараненьне нацыянальнай замкнутасьці, за шматнацыянальную сацыялістычную культуру? Калі-б нацыянальная палі-

тыка партыі праводзілася толькі ў гэтым кірунку, у такім выпадку ўсе народы мусілі-б згадзіцца з падобнай палітыкай партыі, сьведамыя таго, што яны ўносяць роўны ўклад у скарбніцу агульналюдзкай, хоць і штучнай, культуры. Аднак гэтага няма. Пераследуючы найменшыя праявы нацыянальнага жыцця і асыпірацыяў нерасейскіх народаў Савецкага Саюзу, партыя ня толькі не змагаецца з праявамі нацыянальнага шавінізму расейскага народу, але падтрымоўвае й разьвівае іх, прымушаючы іншыя народы прыняць, як собскую культуру, культуру расейскага народу. Вось чаму адным з праяваў "нацыяналістычных перажыткаў" у нерасейскіх народаў партыя лічыць "імкненьні прынізіць ролю рускага народу ў барацьбе за вызваленьне і разьвіцьцё іншых народаў"⁵⁸, пры чым у гэтым стараецца "не заўважыць" нацыянальнай дыскрымінацыі, калі яна прабуе даказаць, што

"...законамерным зьяўляецца працэс аб'яднаньня народаў вакол вялікага расейскага народу. Яшчэ Энгельс адзначыў высокія якасьці расейскага народу, як "вялікага і высокаталенавітага народу". Расейскі работнік і селянін гаварыў В.І.Ленін у 1917 годзе, на справе становіцца на чале ўсіх прыгнечаных народнасьцяў. Расейскі народ зьяўляецца той сілай, якая пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі цэментуе дружбу савецкіх народаў, згуртоўвае іх пад сьцягам пралетарскага інтэрнацыяналізму. Сваімі вялікімі справамі, ясным розумам, шчодрым сэрцам і брацкімі адносінамі да іншых народаў расейскі народ заваяваў усеагульную павагу і гарачую ўдзячнасьць усіх народаў СССР і ўсяго прагрэсыўнага чалавецтва".⁵⁹

Для чаго тады, у такім выпадку, абабітыя фразы напамінаньня аб тым, што быццам-бы ў "Савецкім Саюзе няма ні пануючых, ні падняволеных народаў, што ў Савецкім Саюзе ўсе нацыі раўнапраўныя й свабодныя"⁶⁰. Ці ня лепш тады вярнуцца да "гістарычнай" канцэпцыі сталінскай эпохі і сказаць проста, што "расейскі народ выбраны гісторыяй панаваць над сьветам, а таму і савецкая сацыялістычная культура павінна асноўвацца на "багацейшай культуры расейскага народу"?

Ня лепш стаіць справа з пытаньнем "пабудовы сацыялізму, улічваючы нацыянальныя інтарэсы народаў і іхнія нацыянальныя асаблівасьці" і ў краінах "народнай дэмакратыі". Усе ідэі "собскіх шляхоў" да сацыялізму, ідэі "нацыянальных асаблівасьцяў", ідэі адмаўленьня савецкай практыкі "сацыялістычнага" будаўніц-

тва, - таксама аказаліся "хвальшывымі ідэямі нацыянал-апартунізму", і, як такія, яны павінны быць выветраныя з галоваў людзей⁶¹, бо

"...нацыянальны камунізм" - гэта новая спроба рэвізіі марксістоўска-ленінскага вучэння, гэта уда-сканалены буржуаны нацыяналізм, прыкрыты "камуністичнай пялёнкай".⁶²

Мы ўспаміналі пра новыя тэзы ў нацыянальным пытанні, паднесеныя партыяй некамуністычным краінам Усходу. Аднак ці не прэчаць гэтыя тэзы аб "прагрэсывай ролі нацыянальнай буржуазіі ў здабыцці нацыянальнай незалежнасці" і аб "дадатнім з'явішчы капіталістычнага развіцця" ў краінах Усходу агульнаму кірунку савецкай нацыянальнай палітыкі і савецкай ідэялогіі наагул? Як мы бачылі з гэтага агляду, згодна гэтай ідэялогіі нацыянальная буржуазія з'яўляецца злейшым ворагам Савецкага Саюзу, злейшым ворагам "прагрэсу" людства. Згодна савецкае ідэялогіі, "адзіным да канца паслядоўным змагаром за нацыянальнае й сацыяльнае вызваленне" быў і застаецца толькі пралетарыят⁶³. Гэта азначае, што з савецкага пункту гледжання нацыянальнае пытанне далёка яшчэ не развязаанае ў некамуністычных краінах Усходу, хоць гэтыя апошнія з'яўляюцца запраўды незалежнымі. "Канчаткова" яно будзе развязаанае тут толькі пасля гібелі ўлады "буржуазіі", толькі тады, калі пралетарыят і ягоныя камуністычныя партыі стануць "гэгэмонам сытуацыі ў краінах"⁶⁴. Каб-жа дасягнуць гэтай канчатковай мэты, усе "прагрэсывныя" сілы некамуністычных краінаў Усходу павінны ў сваёй барацьбе выходзіць з практыкі "ліквідацыі панавання аб'яднаных сілаў вонкавай і нутранай рэакцыі" ў Кітаі, Вьетнаме і г.д.⁶⁵, з практыкі "развязання нацыянальнага пытання рэвалюцыйным шляхам у Савецкім Саюзе", з практыкі "развою некапіталістычным шляхам усходніх народаў Расіі, якія былі ў прошласці неразвітымі й прыгнечанымі"⁶⁶. Такім чынам гэтыя новыя савецкія тэзы ня маюць пад сабой ніякай рэальнасці і ідэялагічнай падкладкі. Іхнае абвешчанне было абумоўленае ні чым іншым, як палітычнай кан'юктурай Савецкага Саюзу, які прадбачуў у падзеях Усходу добрую глебу для савецкай экспансіі.

Такім чынам усе высунутыя на XX з'ездзе КПСС прынцыпы "дэмакратызацыі" савецкага рэжыму, "лібэралізацыі" савецкай гіста-

рычнай навукі ня мелі ніякай гістарычнай падкладкі. Яны былі высунутыя з палітычных меркаванняў, пакліканыя садзейнічаць аслабленню ідэялагічных і нацыянальных супярэчнасцяў у нутры так званага сацыялістычнага блёку, садзейнічаць усемагчымаму прыбліжэнню Савецкага Саюзу да краінаў Захаду й Усходу, у канчатковым рэзультате - пакліканыя садзейнічаць новым савецкім заваёвам.

Бібліяграфічныя зацёмкі

1. "Вопросы истории", 1956, №1, б.10.
2. "Вопросы истории", 1949, №2, б.6.
3. Там-жа, 1956, №1, б.4,6.
4. Там-жа, б.3-12.
5. Там-жа, б.7-8.
6. Там-жа, 1956, №3, б.202-205.
7. "Вопросы истории", 1956, №2, б.200.
8. Там-жа, б.201.
9. Там-жа, б.213.
10. "Правда", 22.2.1956.
11. "Вопросы истории", 1956, №3, б.5.
12. Там-жа, б.12.
13. "Правда", 22.2.1956.
14. "Вопросы истории", 1956, №3, б.12.
15. Там-жа.
16. Там-жа, б.4.
17. З прамовы М.Хрушчова /"Правда", 15.2.1956./.
18. З Рэзальцыі з'езду /"Правда", 25.2.1956./.
19. "Вопросы истории", 1949, №3, б.152-155.
20. "Правда", 15.2.1956.
21. "Правда", 22.2.1956.
22. "Советское востоковедение", 1956, №1, б.8.
23. "Правда", 18.2.1956.
24. Апошні сказаў: "... нашы гісторыкі і прапагандыстыя маюць усе асновы крытычна вывучаць і перагледзіць таксама некато-

рия іншія нашія виданні, прикладам, ведамыя тэзы УІ кангрэсу Камінтэрну ў справе нацыянальнага пытання. Канкрэтна я маю на ўвазе даную ў гэтых тэзах характарыстыку і ацэнку ролі нацыянальнай буржуазіі каляніяльных і паўкаляніяльных краінаў /"Правда", 20.2.1956./.

25. "Правда", 15.2.1956.

26. "Советское востоковедение", 1956, №1, б.9.

27. З рэзалюцыі XX з'езду КПСС /"Правда", 25.2.1956./.

28. Гл. даклад акадэміка Панкратавай на канфэрэнцыі чытачоў журналу "Вопросы истории" /"Вопросы истории", 1956. №2, б.199-213; прамову Хрушчова і Панкратавай на XX з'ездзе КПСС /"Правда", 15 і 22 лютага 1956 г./; артыкул "XX Съезд КПСС и задачи исследования истории партии" /"Вопросы истории", 1956, №3, б.3-12/; "Вестник Московского университета", 1956, №4, б.5.

29. "Вестник Московского университета", 1956, №4 /Перадавіца/; "Правда", 5.4.1956; "Коммунист", 1956, №5, б.12-13.

30. "Коммунист", 1956, №5, б.14.

31. Там-жа, б.10.

32. "Правда", 2.7.1956.

33. Там-жа.

34. "Партийная жизнь", 1956, №20, б.14.

35. Там-жа, б.43; "Коммунист", 1956, №16, б.5.

36. "Партийная жизнь", 1956, №20, б.42.

37. Там-жа, б.43.

38. "Коммунист", 1956, №16, б.5 /Цытата зь Леніна, Творы, т. 29, б.359/.

39. "Правда", 18.12.1956; "Советская Россия", 3.2.1957.

40. Т.Цімафееў, Аб хвальшывых лёзунгах "нацыянал-камунізму" /"Советская Россия", 3.2.1957./.

41. "Вестник Московского университета", 1956, №4, б.5.

42. Е.Бугаеў, Калі губляецца навуковы падыход, "Партийная жизнь", 1956, №14, б.62-72.

43. Там-жа, б.65.

44. Там-жа, б.66-68.

45. Там-жа, б.72.

46. Гл. "Коммунист", 1956, №18, б.52-67; 1957, №1, б.3-30; "Партийная жизнь", 1957, №3, б.4-5; №6, б.15; "Вестник Академии

наук ССР", 1957, №2, б.36; №3, б.15.

47. Гл. артыкул-дырэктыву: "Строга захоўваць ленінскі прыныцп партыйнасьці ў гістарычнай навуцы", "Коммунист", 1957, №24, б.17-29.

48. Там-жа.

49. З прамовы першага сакратара ЦК КПБ К.Т.Мазурава, сказанай на 3-ім Пленуме Саюзу пісьменьнікаў Беларусі, што адбыўся ў Менску 18 і 19 сакавіка бягучага году /"Літаратура і Мастацтва", 23.3.1957./.

50. Гл. артыкул А.Пікмана "Аб змаганьні каўказкіх горцаў супраць царскіх калянізатараў" /"Вопросы истории", 1956, №3, б. 75-84/, або артыкул С.Якубоўскай "Зь гісторыі Беларускай ССР" /"Известия Академии наук СССР. Сэрыя гісторыі і філязофіі", 1948, т.У, №6, б.542-546./.

51. Гл. артыкулы І.Сьмірнова "Ленінская нацыянальная палітыка камуністычнай партыі" /"Зьвязда", 12.4.1956./; А.Ягорава "Аб нацыянальных асаблівасьцях мастацтва" /"Коммунист", 1956, №9, б.74-91/; або артыкул "Камуністычная партыя - натхніцель і правадыр савецкага народу" /"Правда", 6.7.1956./.

52. Гл. асьветчаньне акадэміка Панкратавай на XX зьездзе КПСС /"Правда", 22.2.1956./ і дырэктара Інстытуту гісторыі Акадэміі навук БССР /"Советская Белоруссия", 6.7.1956./.

53. Радыеперадача Масквы ад 21 лютага 1957 году з нагоды шасьцідзсяцігодзьдзя акадэміка Панкратавай. Манітор №Т-7.

54. "Правда", 4.12.1956.

55. "Літаратурная газета", 14.3.1957.

56. Гл. паведамленьні з пленумаў саюзаў пісьменьнікаў Украіны /"Літаратурная газета", 15.1.1957/, Летувы /"Літаратурная газета", 9.2.1957/, Беларусі /"Літаратура і Мастацтва", 20 і 23 сакавіка 1957./.

57. "Літаратура і Мастацтва", 20.3.1957.

58. Т.Гарбуноў, Магутная жыцьцёвая сіла ленінскай нацыянальнай палітыкі, "Комуніст Беларусі", 1957, №4, б.21.

59. Там-жа, б.14.

60. Там-жа.

61. "Коммунист", 1957, №1, б.15-30.

62. "Коммунист", 1957, №1, б.9; "Советская Россия", 3.2.1957.

/Артыкул: "Аб хвальшывых лёзунгах "нацыянал-камунізму"/; "Правда", 23.4.1957. /Прамова Е.Фурцавай/.

63. "Советское востоковедение", 1956, №1, б.8; "Коммунист", 1957, №1, б.12,17; №4, б.30-45, 55-56.

64. "Советское востоковедение", 1956, №3, б.12; "Коммунист", 1956, №18, б.109.

65. "Советское востоковедение", 1956, №3, б.12; №5, б.7.

66. "Советское востоковедение", 1956, №3, б.5.

М і к о л а К у л і к о в і ч

ВЫКАРЫСТАНЬНЕ МАСТАЦТВА ДЛЯ ПАДНЯЦЦЯ ПРАДУКТЫЎ НАСЫЦІ
КАЛГАСНАЕ ПРАЦЫ

Колькі ўступных заўваг

У нашыя дні, калі ў Савецкім Саюзе, паводля заяваў прэсы, адбываецца "ажыццяўляньне заданьняў, пастаўленых перад сельскай гаспадаркай XX зьездам камуністычнай партыі... на забясьпечаньне хуткага ўздыму земляробства й жывёлагадоўлі"¹, сюды кіруюцца ўсе элемэнты ідэялягічнага фронту, у тым ліку й савецкае мастацтва. І чым больш памылак, зрываў і правалаў нясе з сабой палітыка партыі ў галіне сельскае гаспадаркі, тым больш інтэнсіўнымі робяцца патрабаваньні да ўстановаў і працаўнікоў мастацтва аб актывізацыі, пашырэньні й паглыбленьні іх працы ў дапамогу калгасам і саўгасам. Асабліва паказальнай, у сэнсье націску на мастацкую дзейнасьць у СССР, аказалася хлебнарыхтоўчая кампанія 1956 г., ахарактарызаваная як сваеасаблівы "паход мастацтва на вёску"², значаньне якога выходзіць далёка за межы мастацтва, і ператвараецца ў фактар ня толькі палітычнага, але й эканамічнага характару. Разгляду працэсу сучаснай мастацкай дзейнасьці на вёсцы і прысьвячаецца далёкая праца.

І. Заданьні савецкага мастацтва ў абслугоўваньні сельска-гаспадарскага сэктару

Галоўнае заданьне савецкага мастацтва ў справе абслугоўваньня сельскагаспадарскага сэктару - гэта ператварыць на практыцы сваімі спэцыфічнымі сродкамі "гістарычныя" пастановы XX

партыйнага з'езду ў галіне сельскае гаспадаркі.

"...Быць на першым пляне бітвы за хлеб, сваім удзелам памагаць выконваць і перавыконваць заданьні... садзейнічаць арганізаваньню й разгортваньню сацыялістычнага спаборніцтва за хутчэйшае перавыкананьне пляну хлебнарыхтовак - абавязак працаўнікоў культуры й мастацтва".³

Найбольш наглядна патрабаваньні партыі ў дачыненні да мастацтва выразіліся ў лёзунгах уооркавай кампаніі 1956 г., прыклады якіх тут і прыводзім: "Работнікі культуры! Актыўней дапамагайце працаўнікам палёў зьбіраць багаты ўраджай!"⁴ "Работнікі культуры! Актыўна ўдзельнічайце ў вялікай бітве за ўраджай!"⁵ "Рука ў руку з хлебаробам працуюць... і работнікі культуры!"⁶ і г.д.

У працэсе мастацкай дзейнасьці на вёсцы заданьні працаўнікоў мастацтва ўсё больш набывалі практычны выгляд, бокуль партыя ўжывае, пад заслонай ініцыятывы саміх прадстаўнікоў мастацтва, не патрабавала ад апошніх "закасаўшы рукавы" далучыцца "беспасярэдня да працоўнага працэсу"⁷, г.зн. стаяць пры камбайне, узяць у рукі косы й г.д.

Партыйная савецкая прэса шмат папрацавала над тым, каб убіць у сьведамасьць працаўніка мастацтва, што ягонь актывны ўдзел у працы калгасніка - гэта "ганаровы абавязак" перад народам, партыяй і ўрадам.

"Удачы на палёх, без затратаў і ў кароткі тэрмін сабраны ўраджай, выкананьне й перавыкананьне пляну хлебнарыхтовак, - вось такой меркай будзе вымервацца і ўклад працаўніка культуры ўва ўсенароднае змаганьне".⁸

Узнагародай для дзеяча прафэсійнальнага й самадзейнага мастацтва павінна быць сьведамасьць таго, што "ў заслугах працаўнікоў палёў ёсьць бачная доля працы работніка культуры"⁹.

2. Арганізацыйныя пытаньні мастацкай дзейнасьці на вёсцы

Партыйнае кіраўніцтва звяртае асаблівую ўвагу ўстановаў і працаўнікоў мастацтва на арганізацыю й плянаваньне ўсёй агітацыйна-масавай працы на вёсцы. Плянуюцца і ўлічваюцца ўсё да драбніцы. Кожны мастацкі калектыў, што абслугоўвае вёску, атрымоўвае ад адпаведнага аддзелу Міністэрства Культуры маршруты

й графікі абслугоўвання з дакладным вызначэннем пляцовак выступаў, часу прыезду й выезду, колькасці выступаў. Тут-жа фігуруюць спіскі зацверджанага рэпэртуару. Плян прадугледжвае й фінансавы бок паездкі, якія аплочваюцца асыгнаваннямі міністэрства, калгаснымі датацыямі, даходам з прадажы білетаў.

Міністэрства культуры будзе абслугоўванне вёскі на прыцыпе самааплаты, што асабліва важна для прафэсійных тэатраў і канцэртных арганізацыяў, якія працуюць у ўмовах вострай фінансавай дысцыпліны.

Важнае значэнне мае й пытанне камплектавання калектываў і групаў; гэта датычыць ня толькі кіруючых, але й радавых працаўнікоў. У сілу той палітычнай адказнасці, якую нясе агітацыйна-мастацкая брыгада ды неабходнасці кожнаму быць і выканаўцам і агітатарам, выбар удзельнікаў праводзіцца вельмі асцярожна. Вярнуцца на ўвагу толькі людзі палітычна надзейныя, актыўныя, зь ініцыятывай, узорных паводзінаў і палітычна вырабленыя, якія-б знайшлі выхад з усялякіх нявыгадных і далікатных паложанняў і выяснілі факты так, як гэтага хоча партыйнае кіраўніцтва.

Перад пачаткам працы, у часе яе й пасля заканчэння Міністэрства культуры й ягоныя органы на месцах праводзяць: а/ рэспубліканскія, абласныя, гарадскія й раённыя нарады для выменядасветчання, б/ метадычныя семінары й кансультацыі, в/ інструктаванне, г/агляды групаў і калектываў, д/конкурсы на найлепшую брыгаду, і інш.

З арганізацыйных форм абслугоўвання мастацтвам савецкае вёскі, побач з захаванымі яшчэ спектаклямі тэатраў, канцэртна-эстрадных і цыrkовых выступаў, выкарыстоўваюцца галоўным чынам такія, што найбольш насычаныя агітацыйна-масавай работай. Да іх належаць: перасоўныя аўтаклубы або агітмашыны, "клубы на колах" або агітпавозкі, агітацыйна-мастацкія брыгады. Апошняя форма - агітацыйна-мастацкая брыгада - здабыла найбольш шырокую папулярнасць на вёсцы. У такую брыгаду, зарганізаваную паводля прыцыпу камплекснасці, звычайна ўваходзяць: палітработнік /ён-жа звычайна й кіраўнік брыгады/, аграном або тэхнік, пісьменьнік ці супрацоўнік газеты, прафэсійнальны ці самадзейны кампазытар /або пэдагог/, мастак /прафэсійнальны або самадзейны/,

артыстыя /акторы, музыканты, сьпевакі, танцоры/, кінатэхнікі, бібліятэкар.

Мастацкае абслугоўваньне сельска-гаспадарскіх кампаніяў і асабліва апошні "паход мастацтва" у выніку навялі партыйнае кіраўніцтва на думку плянаваць мастацкую дзейнасьць на вёсцы на працягу ўсяго году. Гэта датычыць як прафэсіянальнага мастацтва так і самадзейнага.

"Трэба ўжо цяпер, - піша савецкая прэса, - паклапаціцца аб арганізацыі спэтакляў і канцэртаў на вёсцы ў восеньскія і зімовыя месяцы. Выступы агітацыйна-мастацкіх брыгадаў - справа ня толькі сэзону. Жыцьцём, практыкай пацьверджана, што агітбрыгада можа ўдала выступаць круглы год".¹⁰

Некаторыя тэатры СССР летам 1956 г. вялі досьледы над новымі формамі сваёй сталай працы на вёсцы. Беларускі драматычны тэатр імя Янкі Купалы, падрыхтаваўшы адпаведны рэпэртуар, больш даходны і актуальны, паводля загадзя распрацаванага графіку і маршруту быў накіраваны Міністэрствам культуры на вёску на ўсё лета. Падобныя накіраваньні меў цэлы шэраг тэатраў СССР. На аснове гэтага было паднятае пытаньне арганізацыі на вёсцы сталых філіялаў рэспубліканскіх і абласных тэатраў. Ёсьць дадзеныя дапушчаць, што гэтым шляхам яшчэ ў сёлетнім сэзоне пойдучь ня толькі шматлікія тэатры, але і канцэртна-эстрадныя арганізацыі, паколькі такія мерапрыемствы апраўдваюць сябе і фінансава.

3. Некаторыя колькасныя паказьнікі

У 1955 г. у калгасах, саўгасах і МТС РСФСР пабывала каля 25 000 агітацыйна-мастацкіх брыгадаў. Савецкія цыркi далі ў тым-жа годзе на вёсках 2 000 паказаў.¹¹ У часе пасяўное кампаніі 1956 г. толькі адна Магілёўская вобласць зарганізавала 103 агітацыйна-мастацкія брыгады, кожная зь якіх выступала па 2-3 разы штодзённа; за 2 тыдні ў суме было дадзена больш за 2 тысячы выступаў¹². Рэкорднай аказалася кампанія збору ўраджаю ў 1956 г., на абслугоўваньне якое была высланая большая частка цэнтральных, рэспубліканскіх, абласных, гарадзкіх і раённых прафэсіянальных тэатраў, філярмоніяў, цыркаў, лялькавых тэатраў, эстрадна-канцэртных арганізацыяў і кінаперасовак.

Найбольшую аднак дзейнасьць праявілі самадзейныя мастацкія брыгады, якім выпала асноўнае заданьне абслугоўваньня кампаніі.

Прыкладам. толькі ў самой БССР было іх больш за тысячу^{I3}. Паводля самых скромных падлікаў у часе збору ўраджаю й хлебанарыхтоўчай кампаніі ў 1956 г. ува ўсім СССР дзейнічала больш за 50 000 агітацыйна-мастацкіх брыгадаў, што далі ня менш за 1 250 000 выступав, ня ўлучаючы сюды выступаў на цалінных землях.

На цалінных землях у 1955 г. выступала 87 канцэртных брыгадаў з Масквы й Ленінграду. Яны выступілі 2 360 разоў. У 1956 г. сіламі артыстских усесаюзнага гастрольнага бюро, Маскоўскае эстрады, цырку ды розных тэатраў было наладжана больш за 2 000 выступав. Апрача таго там значную працу праводзяць мясцовыя тэатры й канцэртныя арганізацыі^{I4}.

Вышэйпададзеныя факты гавораць аб тым, што справа мастацкага абслугоўвання была пастаўленая партыйным кіраўніцтвам з шырокім размахам.

4. Ідэйны змест мастацкіх выступав

Ідэйны змест мастацкіх выступав на вёсцы, рэпэртуар і праграмы, зразумела, складаюцца з асаблівай дакладнасьцяй і пільнасьцяй, разглядаюцца й кантралююцца, паколькі ўсё гэта зьяўляецца асноўным выражэньнем партыйнай палітыкі ў сельскай гаспадарцы. Агульныя патрабаваньні да праграмаў і рэпэртуару выступав, незалежна, ці яны прафэсійнальныя ці самадзейныя – аднолькавыя: яны павінны мець палітычную накіраванасьць, зыркасьць фэбулы, зразумеласьць, актуальнасьць, ды таксама павінны ў самым шырокім пляне выкарыстоўваць мясцовы матэрыял, мясцовыя тэмы. Паводля свайго характару змест выступав можна падзяліць на палітычную прапаганду й агрыкультурную прапаганду.

Палітычная прапаганда мае найбольш шырокі й рознакі зьвяз з тэматыкай мастацкіх выступав. Тут закранаюцца пытаньні "ўсепераможнага сацыялізму", праслаўляецца партыя й ейная палітыка, міжнародная клясавая салідарнасьць, савецкі патрыятызм, мэтады сацыялістычнае працы, сацыялістычнае спаборніцтва, ударніцтва й перавыконваньне плянаў. У тэатральных пастапоўках дамінуюць п'есы савецкіх драматургаў з націскам на сучасныя й сельска-гаспадарскія тэмы.

"Перадусім творы аб нашым савецкім сучасьніку, аб ягоным змаганьні за камунізм, – вось з чаго па-

вінен складацца рэпэртуар гастроляў", ¹⁵ - вучыць партыйнае кіраўніцтва.

Як прыклад таго, што паказваецца на калгаснай сцэне, могуць служыць п'есы, што абслугоўвалі летаўню кампанію збору ўраджаю: "Бесьсьмяротны гарнізон", "Першыя радасьці", "У добры час", "Першая вясна", "На крутым павароце" і інш. У вапоўняй зь іх, што належыць пярэму маладога беларускага драматурга Губарэвіча, захавана найбольшае прыбліжэньне да сучасных партыйных патрабаваньняў. Тут і новыя людзі, і калгас, і новая сьведамасьць.

Малыя тэатральныя формы /сцэнка, скэчы й інш./ у найбольшай ступені адлюстроўваюць сваім зьместам актуальныя заданьні партыі, яны агітуюць вельмі прымітыўна. Такое-ж прасталінейнае дзеяньне маюць і накіроўваньня ў вёску фільмы.

Буйныя тэатральныя й канцэртныя калектывы дазваляюць сабе ўлучаць у праграму і ўзоры клясычнае спадчыны, аднак працэнт такіх адхіленьняў невялікі ды й то ён абумоўліваецца шэрагам абставінаў: выбарам адпаведнае тэмы /гераічнай, бытавой/, уступным словам палітработніка, што накіроўвае ў належны бок думкі калгаснага гледача й слухача.

Палітычная прапаганда ў зьмесьце праграмаў і рэпэртуару, прызначанага для абслугоўваньня цаліны, яшчэ больш выпуклая ды мае яшчэ больш прасталінейную мэтанакіраванасьць; у ейнай аснове - апаэтызаваць цяжкую працу, падняць яе да нязвычайнага гераізму й г.д.

Агрыкультурная прапаганда пры дапамозе мастацтва мае заданьне ў дапамогу слоўнай і пісьмовай агітацыі выкарыстаць новыя спосабы для ўкараненьня на вёсцы г.зв. прагрэсыўных формаў выдзеньня сельскае гаспадаркі, тыпу "квадратна-гнездавога мэтаду вырошчваньня кукурузы", "разьдзельнага збору ўраджаю" й г.д., а таксама паставіць усю сельскую працу на плянавыя рэйкі, улучыць яе ў календарныя й працоўныя графікі.

"Для тэхнічнай прапаганды выкарыстоўваюцца ўсялякія формы культурна-асьветнай працы: гутаркі, выстаўкі, навукова-тэхнічныя фільмы і, урэшце, канцэрты мастацкай самадзейнасьці, рэпэртуар якіх будзеца пераважна на мясцовым матэрыяле". ¹⁶

З розных формаў мастацкага абслугоўваньня для патрэбаў агрыкультурнай прапаганды найлепш надаюцца дакумэнтальныя фільмы выяўленьня плякаты й частушкі-прыпеўкі, куды вельмі лёгка ўвесць-

ці патрэбны партыі з'мест.

5. Формы й жанры мастацкага абслугоўвання вёскі

У практыцы мастацкага абслугоўвання савецкай вёскі ўжываюцца запраўды даволі рознаякія й шматлікія формы й жанры мастацтва, пачынаючы ад прымітыву й канчаючы складанымі выступамі. Тут мы бачым: вершы, байкі, казкі, фэльдтоны, прыпеўкі, куплеты, інтэрмедыі, сцэнкі, скэчы, песні /у салёвым, ансамблевым і харавым выкананні/, араторыі, літаратурна музыкальныя мантажы, танцы /у салёвым, ансамблевым і груповым выкананні/, эстрадныя канцэрты, тэматычныя канцэрты, вечары ўрыўкаў із п'есаў, опэраў, балетаў, кінасэансы, цырк на эстрадзе, поўнавартасныя спектаклі.

У мастацкім плякаце практыкуюцца спэцыфічныя формы: а/плякат-макет, у які ўносіцца мясцовы зладзённы матар'ял: б/плякат-каляндар, куды ўстаўляюцца плянавыя паказьнікі й паказьнікі выкананай працы мясцовымі калгасамі, саўгасамі, МТС.

Наагул спэцыфічнасьці ў формах і жанрах мастацкага абслугоўвання прызначаецца адно з галоўных месцаў:

"Цяпер мастацкая прапаганда павінна мець асобны, спэцыфічны характар: кароткія, баёвыя выступы, праграмы, разьлічаныя на поўгадзіны - гадзіну, найлепш падыходзяць у такія напружаны, гарачы час." І?

Такім чынам перавагу даецца малым формам, жанрам найбольш даступным для слухача й глядача. Гэта змушае й буйныя тэатры разьбівацца на некалькі брыгадаў, абмяжоўвацца паказам інсцэнізацыяў, сцэнак і мяшаных канцэртных праграмаў.

Апрача сваіх мастацкіх выступаў, удзельнікі мастацкага абслугоўвання мабілізуюцца для актыўнага ўдзелу і ў іншых формах агітацыйна-масавай працы, галоўным чынам для аформліваньня г.зв. нагляднае агітацыі: сьветлавых і насыценных газэтаў, лёзунгаў, дыяграмаў, дошак гонару й спаборніцтва й г.д.

Мастацкія формы й жанры займаюць не малое месца і ў працы выяздных радырэдакцыяў, тэлевізійных рэдакцыяў, бібліятэк, арганізаваных на мясцох агітпунктаў, чырвоных куткоў і г.д.

У практычным ужыцьці формаў і жанраў мастацтва на вёсцы асноўнае значаньне ў вачох партыі набывае іх разнастайнасьць, цікавасьць, зразумеласьць, прыцягальнасьць. А таму ад працаўніка

мастацтва патрабавецца ініцыятыва, вынаходлівасць, апэратыўнасць ды ўменне.

6. Мэтады мастацкай працы на вёсцы

Мэтадычнае кіраўніцтва мастацкім абслугоўваннем сельскагаспадарскага сектара вырастае ў вадно з найбольш важных і адказных заданняў партыйных арганізацый СССР. На мэтадычнае кіраўніцтва кладзецца ўвесь цяжар працы, улучаючы сюды ідэйны змест выступаў, вынаходжвання новых формаў, практычную дзейнасць і г.д. Мэтадычнае кіраўніцтва й ягоныя прадстаўнікі з'яўляюцца як-бы злучаючым фактарам між партыяй і народам, фактарам, што праводзіць палітыку партыі непасрэдна ў гушчу народнай масы. Для гэтага пры дамох культуры, дамох народнай творчасці й клубах арганізуюцца спецыяльныя мэтадычныя аддзелы, секцыі, мэтадычныя кабінеты ды ўтвораны інстытут мэтадыстых-інструктараў. Міністэрства культуры й ягоныя органы на месцах, а таксама партыйныя арганізацыі наладжваюць адумсловыя рэспубліканскія, абласныя й раённыя канферэнцыі, нарады, паседжанні, дзе перыядычна абмяркоўваюцца мэтадычныя пытанні мастацкага абслугоўвання, выслухоўваюцца справаздачы й дасветчанні з працы на месцах ды прыймаюцца пастановы, накіраваныя на павышэнне якасці мэтадычнае працы.

Мэтадычныя групы разбіваюць сваю дзейнасць у васноўным на два раздзелы й канцэнтруюць увагу: а/на вынаходжванні і ўводжанні ў практыку найбольш эфектных метадаў працы прафесіянальных і самадзейных мастацкіх арганізацый, калектываў, брыгадаў, групаў; на зразумеласці і ўспрыимальнасці іхных выступаў як зместам так формай; б/на арганізацыі масавай працы вакол гэтых выступаў сярод самых гледачоў і слухачоў, каб, такім чынам, агітацыйна-масавае дзейнасць мела свае вынікі, дзейнічала на працоўны працэс.

Абодва гэтыя бакі мэтадычнай працы павінны ў канцовым выніку ажыццявіць задзіночанне палітыкі й мастацтва, пры няўхільнай умове выкарыстання адзінага дазволенага ў СССР метаду сацыялістычнага рэалізму.

Вялікую важнасць мае для мэтадыстых месца выступу, ахоп

найбольшае масы працоўных. За апошнія гады ўжо выпрацавалася правіла ў часе палявых працаў пераносіць усю мастацкую дзейнасць Дамоў культуры, клубаў і навет прафэсійных устаноў /тэатраў, канцэртных эстрадаў/ непасярэдня на палі і ў працоўныя брыгады.

Мэтадыстыя забавязаны цяпер ня толькі знаходзіць належныя формы падання матар'ялу, але й навучыць тэатральных і канцэртных кіраўнікоў, як з двух-трох грузавікоў стварыць эстраду й сцэнічную пляцоўку. Тут-жа ўлічваецца й вонкавы выгляд накіраванай у поле мастацкай брыгады. Ейныя машыны ці павозкі абіваюцца чырвонай тканінай, лёзунгамі, плякатамі, упрыгожваюцца зялёнымі гірляндамі, сьцягамі, партрэтамі, напаўняюцца гукавымі сыгналамі аркестраў, гукамі харавых масавых песень, каб такія агітмашыны ці "клубы на колах" здалёк кідаліся ў вочы, былі чутны ў палёх. Агітацыйна-мастацкая брыгада здольная да самых розных формаў і жанраў выступаў, яна засвойвае як прафэсіянальнае мастацтва так і мясцовы самадзейны матар'ял.

Стаўка на масавасць у мэтадах мастацкага абслугоўвання савецкай вёскі наглядаецца і ў імкненьні савецкіх мэтадыстых уцягваць у лік удзельнікаў найбольшую колькасць калгаснікаў і саўгаснікаў. Такім чынам узьніклі масавыя імпрэзы: карнавалы ды сьвяты песьні, музыкі й танца, ладжаныя на полі, у ваколіцах сёлаў і вёсак. Навет у невялікіх раённых цэнтрах у гэтыя "сьвяты песьні" ствараюцца зборныя хоры больш за 500 асобаў¹⁸, арганізуюцца масавыя выстаўкі самадзейнага выяўленчага мастацтва й г.д.

Каб трымаць мастацкае абслугоўваньне савецкай вёскі ў стане сталага ажыўленьня, рэалізаваць нагляд і ўлік дзейнасці мастацкіх брыгадаў, падсумоўваць дасьветчаньне іхнае працы, стымуляваць і павышаць іхны ўзровень, - мэтадычныя сэкцыі, аддзелы й кабінэты праводзяць наступнае: а/распрацоўваюць мэтадычныя дапаможнікі, б/наладжваюць мэтадычныя сэмінары кіраўнікоў брыгад, в/праводзяць сацыялістычнае спаборніцтва між брыгадамі на найлепшае абслугоўваньне вёскі, г/падрыхтоўваюць і праводзяць агляды й конкурсы на найлепшую брыгаду, на найлепшую праграму брыгадных выступаў. У гэтых мерапрыемствах шырока выкарыстоўваецца заахвочваньне ў выглядзе прэміяў, узнагарод, граматаў, ганаровых лістоў і г.д.

Што да арганізацыі масавай палітычнай работы вакол мастацкіх выступаў і іншых мерапрыемстваў, дык мэтадычнае кіраўніцтва праводзіць: а/шырокае рэкламаванне выступаў тэатральна-канцэртных арганізацыяў і агітацыйна-мастацкіх брыгадаў, б/арганізуе ўрачыстыя сустрэчы й мітынгі, в/наладжвае канфэрэнцыі гледачоў і слухачоў, г/арганізуе сумеснія /артыстыя й гледачы/ палітычныя выступы, д/наладжвае жыўую й пісьмовую сувязь між тэатрамі, канцэртнымі арганізацыямі й самадзейнасьцям у форме шэфоўства, е/арганізуе двубаковыя спаборніцтвы, вызначае пераходныя сыягі і ўзнагароды, што стымулююць дзейнасьць калгасаў і саўгасаў, а таксама тэатраў і канцэртных арганізацыяў.

Вялікай задзіночваючай сілай для выканаўцаў, гледачоў і слухачоў мэтадычнае кіраўніцтва прызнае мясцовы матар'ял, г.зн. канкрэтнае жыццё таго раёну, вёскі, сельсавету, калгасу ці саўгасу, дзе ў дадзены момант адбываецца мастацкі выступ. Тут улічваюцца да дробязяў усе асаблівасьці працы й быту, канкрэтныя асобы - перадавікі й адстаючыя, выкананьне пляну, стан тэхнікі й г.д. Да працы над гэтым мясцовым матар'ялам у самых розных формах мэтадысты прыцягваюць як прыезджыя сілы так і свой актыў: працаўнікоў клябуаў, мясцовых журналістых, настаўнікаў, лекароў, аграномаў і г.д.

Заўважаецца тэндэнцыя наагул узмоцніць працу ўсіх гэтых актывістых, а калгаснікаў і саўгаснікаў не пакінуць ні на мінуту бяз той ці іншай формы агітацыйна-масавай працы. У поўдзень на таку, вечарам на жывёлагадоўчай фэрме, ды навет ночай для начных касцоў, трактарыстых ці пастухоў праводзяцца пры сьвятле фараў выступы агітацыйна-мастацкіх брыгадаў.

7. Вытокі й традыцыі арганізацыі мастацкага абслугоўваньня

Правільнае разуменьне й характарыстыка стану мастацкай дзейнасьці ў сэктары савецкае сельскае гаспадаркі магчымыя толькі пры ўмове адшуканьня караньяў яе ў бальшавіцкай практыцы. Як-бы савецкая прэса не пераконвала аб якіхсьці асаблівых знаходках формаў і мэтадаў праводжанай цяпер агітацыйна-масавай працы, уважны разгляд мінулага паказвае іншае. У пачатковым пэрыядзе

існавання савецкай улады, у часе ваеннага камунізму, калі йснаванне бальшавіцкага рэжыму стаяла пад знакам запытаньня запытаньня, зь ініцыятывы Леніна на справу агітацыі й прапаганды за уладу саветаў былі пушчаны ўсе магчымыя сяродкі, у тым ліку й мастацтва. Значэнне мастацтва было ўлічана Ленінам зь першых дзён, і яно было выкарыстана для ўталітарных мэтаў. Якраз тады з'явіліся такія формы як агіттэатры, агітэстрады, "жывыя газеты", "сінія блюзы"¹⁹ ды іншыя, г.эв. "малыя формы", што яскравелі назовамі п'есаў-агітак, араторыяў, мантажоў, кампазыцыяў, інтэрмедыяў, сцэнак, частушак, райка і г.д., а самае мастацтва называлася агіт-мастацтвам, агітмузыкай, агітплякатам, агітопэрай і г.д. Апрача гэтых мастацкіх /хаця ўжо, зразумела, далёка ня ў поўным сэнсе/ жанраў, працаўнікі мастацтва займаліся й актыўным удзелам у народжаных у той час агітпунктах, агітцягніках, агітсамалётах, агітпараплавах, агітпавозках, у радыё-перасоўках.²⁰ Важнае для нашай тэмы тое, што, ня гледзячы на фронты грамадзянскай вайны, у той-жа час паўсталі ўжо й формы мастацкага абслугоўвання савецкай вёскі, усемагчымыя культурныя шэфствы, сувязі гораду зь вёскай і г.д. Можна было бачыць у тия часы й асобныя спецыфічныя кааператыўныя й вясковыя жывыя газеты, эстрады, клубы й г.д.²¹

Такім чынам відавочныя ня толькі вытокі паходаў мастацтва на вёску, але й формы, жанры й мэтады, што дажылі да сучаснасці, як традыцыя савецкага мінулага. Самае-ж галоўнае тое, што сутнасць гэтакага мастацтва засталася нязменнай. Як у часе ваеннага камунізму, так і цяпер мастацтва выконвае чыста службовую функцыю, ролю баёвага агітатара. Змяніўся толькі аб'ект - замест фронту грамадзянскай вайны, дзейнічае цяпер фронт сельска-гаспадарскі.

8. Якасьць мастацкай працы на вёсцы

Як-бы не старалася партыйна-савецкае кіраўніцтва даць высокі ўзровень мастацкаму абслугоўваньню, апошні ніколі ня быў і ня будзе дасягнуты з тае прычыны, што інтарэсы палітычна-прапагандовыя й мастацка-эстэтычныя ня толькі тут ня супадаюць, але й супярэчаць сабе.

Агітацыйна прапагандовае, партыйна-тэндэнцыйнае прызначэнне мастацкай дзейнасці адбіваецца на ёй вельмі шкодліва. Роля драматурга, паэты, кампазітара, мастака зводзіцца тут да таго, што ён бярэ на сябе няўдзячную працу перакладання на сяродкі мастацтва патрэбнай дзяржаве палітычнай і агракультурнай прапаганды. Зусім зразумела, што такія ўмовы прыводзяць да абніжэння мастацкага ўзроўню творчай працы, ствараюць "эрзац" мастацтва.

У вадной з рэцэнзіяў на тэксты песень для вёскі савецкі крытык канстатуе:

"Што ні зваротка - пустая траскатня, безграматны набор словаў..., бяз думкі, без пачуцця".²²

Што да музыкі, дык паводля таго-ж крытыка, "усё тут знаёмае, усё старое, перасыпяванае". Творчая праца, такім чынам, становіцца рамесніцтвам, і то апошняе ступені. А таму й ня дзіва, што й выкананьне падобных твораў стаіць на нявысокай ступені; артысты, сьпявак, музыка не знаходзяць у іх нічога цікавага, натхняльнага, а у выніку інтэрпрэтацыя зводзіцца да хвальшывага пафасу, сьцюдзёнага дыдактычнага рэзанэрства. Ня шмат лепш выконваецца й класічны ці менш-больш якасны савецкі рэпэртuar, што склаўся ўжо ў тэатральна-канцэртных трупах. Яны змушаныя ўмовамі абслугоўвання дзяліцца на некалькі брыгад, траціць такім чынам сыгранасць, выканальніцкі ансамбль, наладжваць пастаноўкі нахутка, забіраючы з сабой у паездкі толькі прымітыўнае афармленне. Некаторыя кіраўнікі навет рэспубліканскіх прафэсійных эстрадных брыгадаў самі падпісваюць даведкі аб тым, што выкананьне ў іх знаходзіцца на "скрайна нізкім узроўні"²³.

Што да кінаабслугоўвання, дык і тут адзначаецца тая-ж хва-роба нізкае якасці працы:

"Як правіла... рэпэртuar перасоўных установак складаецца няцікава, манатонна... Ці-ж можа прыцягнуць увагу гледача стары фільм, ды да гэтага яшчэ бачаны ім ужо няраз".

Калі так выглядае дзейнасць прафэсійналаў і, навет, майстроў мастацтва, дык можна ўявіць сабе якасць працы мастацкай самадзейнасці. Першым паказьнікам ацэны яе павінен служыць катастрофальны стан кіраўнічых кадраў гурткоў. Бальшыня з гэтых

гурткоў ня мае наагул кіраўніцтва: няма рэжысэраў, музычных кіраўнікоў, дырыгентаў, мастакоў. Ня лепш і з інструмэнтамі, мэтадычнымі дапаможнікамі, п'есамі, нотамі, вопраткай і г.д.

Па ўсім відаць, што ўзровень працы самадзейных агітбрыгад стаіць на нізкім узроўні, выклікаючы трывогу кіраўніцтва й сталыя заклікі да "павышэньня якасьці рэпэртуару й мастацкага майстэрства ўдзельнікаў"²⁴.

Падсумоўваючы агульны няудалы стан якасьці працы як прафэсіянальных так і самадзейных прадстаўнікоў мастацтва, трэба адцеміць, што партыйны націск на агітацыю робіць іх у першую чаргу агітатарамі, пускаючы на самацёк пытаньні майстэрства й мастацкай вартасьці іхных выступаў. Цікавае ў гэтым сэнсье даволі цынічнае цьверджаньне партыйнага кіраўніцтва аб стане мастацкага абслугоўваньня савецкай вёскі.

9. Умовы працы працаўнікоў мастацтва на вёсцы

У гэтай галіне цяжка было-б чакаць чагосьці дадатняга, паколькі арганізацыя мастацкага абслугоўваньня вёскі пастаўлена вельмі дрэнна.

Кіраўніцтва справай мастацкага абслугоўваньня толькі ў рэдкіх выпадках знаходзіцца ў больш ці менш кваліфікаваных і спрактыкаваных руках, у бальшыні-ж на культурных дзялянках сядзяць людзі, што ня толькі не разьбіраюцца ў пытаньнях мастацтва, але й наагул малапісьменныя, малакультурныя.

Абслугоўваньне калгаснай вёскі ў часе сельска-гаспадарскай кампаніі патрабуе ад працаўнікоў мастацтва агромнага напружаньня, ня меншага чымся й фізычная праца калгасніка. Прыкладам, Малы Тэатр /Масква/ у сваёй паездцы на цаліну за 29 дзён праехаў 4 тысячы кілямэтраў і даў 31 спэтакль. Нельга не адцеміць і таго, што такая кампанія як збор ураджаю супадае звычайна з канікуламі ў тэатрах і канцэртных арганізацыях. І тэатр, замест адпачынку пасля гадовай напружанай працы, едзе "дабраахвотна", "з собскае ініцыятывы" на цаліну.

Актор, сьпявак, музыка, танцор забавязаны ня толькі выступаць у сваіх тэатральна-канцэртных групах, але й выконваць цэлы рад іншых абавязкаў: інструктаваць мясцовую самадзейнасьць,

збіраць мясцовы матар'ял, выяўляюць калгаснікам навет палі-
тычныя пытанні, дапамагаць наладжваць насыценныя газеты, спа-
борніцтвы і г.д. Партыйныя арганізатары, агітатары й метадыс-
тыя ўлічваюць кожны крок працаўніка мастацтва, стараючыся як
найбольш выкарыстаць дні й гадзіны ягонага побыту на вёсцы, не
пакідаючы яму ніводнай вольнай хвіліны.

На ўдзельнікаў самадзейнага мастацтва згучаны графік цісь-
не яшчэ больш. Фактычна, тут поўнасьцяй парушаецца прынцып даб-
раахвотнасці ўдзелу й запраўднага аматарства. Ніхто практычна
ня прыдае значэння пытанням мастацкага ўзгадоўвання, наву-
чання аматараў, так як уся ўвага прысьвячаецца выкананню пля-
ну абслугоўвання.

Найбольш актыўныя кіраўнікі мастацкай самадзейнасці моцна
затрыможыліся шляхамі развіцця ў СССР гэтага масавага руху й
паведамляюць кіраўніцтва аб няудачах у гэтай галіне. Так адзін
з артыстаў тэатру оперы й балету /Менск/ піша:

"Найчасцей няма ні памешкання ні часу для занят-
каў... Людзі змучваюцца, на пробы ідуць неахвотна..."²⁵

Агітацыйна-мастацкая бригада, прыехаўшы ў калгас, дае 4-5
выступаў у дзень, а між выступамі збіраюць мясцовы матар'ял,
падрыхтоўвае газеты, плакаты, праводзіць агітацыйныя гутаркі і,
урэшце, накіроўваецца разам з калгаснікамі на г.зв. "пярэдні
край" для фізічнай працы. Начны час часта выкарыстоўваецца для
пераезду ў наступны пункт графіку.

Аб бытавых патрэбах працаўнікоў мастацтва мала хто клапаціт-
ца. Арганізацыя харчавання, памешканняў для адпачынку, самыя
элементарныя правілы гігіены - часта прыймаюць тут выгляд пы-
танняў, якіх нельга развязаць.

ІО. Падсумаваньне

Падсумоўваючы дадзеныя аб стане мастацкага абслугоўвання
й аб выніках паходаў мастацтва на вёску мы бачым шмат разыхо-
джанняў між запраўднасьцяй і савецкімі¹ афіцыйнымі цвёрджань-
нямі. Гэта датычыць як арганізацыйнае галіны так і мастацкае.
Зрэштай часамі навет і бальшавікі ня скрываюць адмоўных фактаў
у гэтых галінах. У пастановах ЦК КПСС і на XX партыйным з'ездзе
дзе стан культурна-асьветнай працы ў вёсцы быў прызнаны незада-

вальняючым. Міністэрства культуры СССР змушанае канстатаваць, што культурна-асветная праца ў сельска-гаспадарскім сектары й асабліва сярод работнікаў цалінных і абложных земляў:

"усё яшчэ моцна адстае ад запросаў працоўных і далёка не адказвае патрабаванням, што высоўваюцца ЦК КПСС і Саветам Міністраў СССР".²⁶

Калі ўзяць на ўвагу, што традыцыі мастацкага абслугоўвання выраслі на штучна створанай глебе, дзе хацелі спалучыць неспалучальнае /палітыку й мастацтва/, а адсюль і няўдачы, дык відаць, што і ўсе далейшыя мерапрыемствы партыі ў пытанні мастацкага абслугоўвання, бязумоўна, будуць упірацца ў мур супярэчнасцяў між палітыкай і мастацтвам. Ніякі размах тут не дапаможа. У найлепшым выпадку стан справы ня можа падняцца вышэй таго ўзроўню, на якім ён знаходзіцца цяпер.

Трэба адзначыць, што новае калектыўнае кіраўніцтва прыдзяліла мастацкаму абслугоўванню ня толькі палітычную, але й чыста эканамічную ролю. Яно выкарыстоўвае гэтае мастацтва як сяродак падняцця прадуктыўнасці калгаснае працы. Усе формы й жанры мастацтва накіраваныя цяпер на арганізацыю бесперапыннай працы калгасаў і саўгасаў. А таму, як ужо гаварылася вышэй, пляны й графікі мастацкага абслугоўвання складаюцца так, каб не пакінуць калгасніка ні на мінуту бяз вобразнай, нагляднай агітацыі.

Ніколі яшчэ ў савецкія часы мастацтва ня падала так нізка. Новае калектыўнае кіраўніцтва СССР можа паставіць сабе ў заслугу, што выпаласкаўшы з мастацтва яго эстэтычную прыроду, пазбавіўшы яго належнага прызначэння, яно ня толькі скалечыла сутнасць мастацтва й мастацкае практыкі, але і удасканаліла атрыманы сурагат, зрабіла яго гібкім, паслушным ды ў такім выглядзе пусьціла ў масавую прадукцыю, як магутны сяродак "апрацоўкі", падпарадкавання й знявольнення савецкай вёскі.

Бібліяграфічныя зацёмкі

1. "Советская культура", 9.6.1956.
2. Тамсама, 14.8.1956.
3. Тамсама, 28.7.1956.

4. "Советская культура", 16.8.1956.
 5. Тамсама, 26.7.1956.
 6. Тамсама, 21.8.1956.
 7. Тамсама, 28.7.1956.
 8. Тамсама.
 9. Тамсама, 7.8.1956 і 16.8.1956.
 10. Тамсама, 9.6.1956.
 11. Тамсама, 28.7.1956.
 12. "Літаратура і Мастацтва", Менск, 10.3.1956.
 13. "Советская культура", 21.8.1956.
 14. Тамсама, 21.8.1956.
 15. Тамсама, 14.8.1956.
 16. Тамсама, 26.7.1956.
 17. Тамсама, 14.8.1956.
 18. "Звязда", Менск, 31.5.1955.
 19. "Живая газета" - форма эстраднага відовішча, інсцэніза-
ваная газета на міжнародным і мясцовым матар'яле. "Сіняя блюза"
- таксама адна з агітацыйных эстрадных формаў, што атрымала
свой назоў ад спецыяльнае вопраткі, сініх работніцкіх кашуль,
якія апраналі ўдзельнікі выступу.
 20. Гл. "Театральный Альманах", кніга 2/4/, Масква, 1946.
 21. "Живая газета", БСЭ, 1956, т.39.
 22. "Літаратура і Мастацтва", Менск, 17.9.1955.
 23. "Советская культура", 11.8.1956.
 - 24.
 25. "Советская культура", 28.7.1956.
 26. Тамсама, 21.8.1956.
-

Я н С т а н к е в і ч

НАШАНІЎСТВА Й БАЛЬШАВІЗМ

/да 50-ых угодкаў выхаду "Нашае Нівы"/

Калі Расея зьліквідавала беларускае гаспадарства, што йснавала пад назовам Вялікага Княства Літоўскага, і забрала ягонныя землі^I, дык яна зьліквідавала й беларускія царквы - праваслаўную, грэчка-каталіцкую /вуніацкую/ і рымска-каталіцкую. Заміж беларускае праваслаўнае царквы, расейскі ўрад сілком увёў у Беларусі расейскую праваслаўную царкву; беларускую рымска-каталіцкую царкву расейская адміністрацыя перадала ў рукі Палякоў, каб гэтым палегчыць ходаньне зь Беларусамі, а скасаваўшы ў 1839 г. беларускую грэчка-каталіцкую царкву, загадала ейным сябром належаць да расейскае праваслаўнае царквы. У тым-жа часе расейскі ўрад зьліквідаваў беларускую асьвету, у тым ліку ўсе вышэйшыя школы /універсытэты, калегіі, акадэміі/, і мноства бібліятэкаў. Заміж зачынених вышэйшых школаў ня была адчыненая ў Беларусі ніводная навет расейская вышэйшая школа, нат праваслаўная духоўная акадэмія. Гэтак было ня толькі ў цэнтральнай і заходняй частках Беларусі, забраных Расеяй у васьмінаццатым і ў пачатку дзевятнаццатага стагодзьдзя, але й у ўсходніх ды паўночных беларускіх землях, забраных Расеяй у папярэднія стагодзьдзі. Ведама, былі забароненыя й беларускія арганізацыі навуковага й культурна-асьветнага характару. У 1864 г. быў забаронены беларускі друк. Не дапушчаліся таксама беларускія палітычныя, грамадзкія й гаспадарскія арганізацыі. Працаваць у беларускім кірунку можна было толькі патайно. Ліквідуючы паўстаньні 1831 і 1863 гг.,

што ў Беларусі мелі пераважна беларускі нацыянальны характар, Расея знішчыла прагрэсыўную частку беларускае інтэлігенцыі. Быў забаронены гістарычны назоў беларускага краю й народу "Літва", заміж яго Расейцы накідалі назоў "Беларусь", "Беларусы"; пасьлей, адылі, і назоў "Беларусь" быў забаронены, а заміж яго з часам уведзены назоў "Северо-западный край"; у 1840 г., цар Мікалай I загадаў зваць Беларусь толькі паводля губэрняў². Побач з гэтым, усімі магчымасьцямі імперыі праводзілася русыфікацыя Беларусі.

Дзея ўсяго гэтага, па 1864 г., ня толькі ня было легальных беларускіх арганізацыяў, але й патайная якая-колечы дзейнасьць ня мела шырэйшае арганізаванасьці.

Шырэйшая арганізаваная беларуская дзейнасьць - таксама нелегальная - пачалася ў 1902 г. Бяз глыбейшых зьменаў у сваім характары яна трывала да канца 1915 г. Ад газэты "Нашае Ніва", што пачала выходзіць у 1906 г., прамежак часу ад 1902 - 1915 г. дастаў пасьлей назоў пары "Нашае Нівы" ў беларускім нацыянальным адраджэньні. З прычыны поўнага заняпаду ў нацыянальным жыцьці, нашаніўцы мусілі весьці сваю акцыю ад пачатку. З тае-ж прычыны іхная дзейнасьць мусіла стацца рознабаковай. Гэткім парадкам нашаніўцы паклалі першы фундамент пад беларускі нацыянальна-адраджэнскі рух. У гэтым уся важнасьць гэтае пары.

З выняткам адзінак, што без пары адыйшлі на той сьвет, усе нашаніўцы сталіся з часам удзельнікамі наступных пораў найноўшае гісторыі Беларусі - прамежнай ваеннай пары й пары міжваеннай, бо нашаніўскае адраджэньне пачала моладзь. Па першай сусьветнай вайне некаторыя нашаніўцы дзейлі ў заходняй Беларусі, што была пад Польшчаю, але вялікая большыня іх была ў Беларускай ССР. Такім парадкам і асобава, і ідэялягічна нашаніўства стыкнулася з бальшавізмам ды настала ходаньне між імі, тым болей, што ня толькі ўдзельнікі нашаніўскага адраджэньня, але й іхныя "вучні", новае пакаленьне беларускіх адраджэнцаў было працягае тэй самай беларускай нацыянальнай ідэялёгіяй, што й нашаніўцы. З другога боку, крамлёўскія бальшавікі згодна із сваёй дактрынаю, і згодна з характарам свайго народу, уважалі за канечна патрэбнае нацягваць усё на свой собскі капыл і мяняць усё згодна зь зьменаю гэтага капыла. Адылі - на месцы тут будзе

зацемиць ды падчыркнуць - хоць бальшавізм ходаецца з нашаніўствам дагэтуль, але сталася гэта не адразу, а зь перасьледаваньнем камуністычным Крамлём Беларусаў, што сягае некаторымі сваймі пачаткамі дваццатых год, але з поўнай сілаю выявілася ў гадох трыццатых і ўзмоцнілася па вайне. Усё, што будзе казацца пра гэтае ходаньне далей, будзе датычыць да часу не ранейшага за 1928 г.

Каб разабрацца ў нашаніўска-камуністычных дачыненнях, мусім перш-наперш разгледзець нашаніўскую пару беларускага нацыянальнага адраджэньня. За гэта я й бяруся. Ведамкамі мне служаць як літаратура, так і собскія ўспаміны.

Ад 1909 г. я - дзейны ўдзельнік беларускага адраджэньня. Выпісаная ўвосень таго-ж году "Наша Ніва" выпрастала некаторыя мае пагляды. Я адразу стаўся ейным карэспандэнтам, а пасьлей і аўтарам некаторых артыкулаў. Таго-ж году, паехаўшы на далейшую навуку да Вільні, я асабіста пазнаёміўся з рэдакцыяй "Нашае Нівы". Адгэнуль я быў звычайна ў цеснай супрацы з нашаніўцамі, як з тымі, што пісалі да "Нашае Нівы", так і з усялякімі іншымі. /Месяцаў сем у 1914 г. я працаваў у самой рэдакцыі "Нашае Нівы"/. І пасьлей, у часе і асабліва па першай сусьветнай вайне, аж да другога сусьветнага вайны, я быў у кантакце, часта ў вельмі блізкім, з былымі нашаніўцамі.

Дзейнасьць беларускіх сацыялістых

У Пецяrbургу ў 1902 г. закладаецца "Круг беларускае народнае прасьветы й культуры беларускае". Гэты "Круг", між іншага, выдаў "Вязанку" /зборнік вершаў/ Івана Няслухоўскага й "Калядную пісанку". Тады яшчэ было забаронена ў Расеі друкаваць па-беларуску; дзеля таго, падаючы "Вязанку" ў цензуру, напісалі, што гэта баўгарскі зборнік вершаў. Таго-ж году ў Лябёдцы Лідзкага павету В.Іваноўскі разам із браценьнікам Валэйкам выдалі адзін нумар газэты "Свабода"³.

Узімку 1902 г. частка моладзі сацыялістычнага кірунку закладае "Беларускую Рэвалюцыйную Партыю". Спаміж ейных арганізатараў А.Бурбіс адзначае Івана Луцкевіча, Антона Луцкевіча /мянушка "Антон Навіна"/, Казімера Кастравіцкага /мянушка "Карусь Каганец"/, В.Зелязея; гэтыя былі ў Менску. А ў Вільні былі: сту-

дэнт-тэхналёг Праньціш Умястоўскі /"Дзядзька Пранук"/, гімна-
зысты Аляксандра Бурбіс /"Піліп"/. У Пецярбургу былі: студэнт-
тэхналёг Вацлаў Іваноўскі /"Вацюк Тройца"/, студэнтка Алёйза
Пашкевічанка /"Цётка"/. Партыя, між іншага, "друкуе ў Лёндане
кніжку яго /Праньціша Багушэвіча/ твораў на папяроснай паперы
пад назвай "Песьні", з надпісам на вокладцы "С разрешения Сино-
дальной типографии". У тым-жа 1902 г. партыя зьмяніла свой на-
зоў на "Беларуская Рэвалюцыйная Грамада". З найэнэргічнейшых
працаўнікоў у Беларускай Рэвалюцыйнай Грамадзе можна назваць,
апрача пералічаных - Хвэлікса Стацкевіча /"Аганёк"/, студэнта
Пецярбурскага ўнівэрсытэту, родам із Шчучына Лідзкага пав.,
студэнта Матусэвіча, студэнта рыскае палітэхнікі Аляксандру
Уласава⁴.

Як бачым, усё гэта была моладзь, блізу адны студэнты /сту-
дэнтам хэміі быў таксама Антон Луцкевіч, студэнтам Археалёгіч-
нага Інстытуту ў Пецярбургу быў Іван Луцкевіч/.

У 1903 г. адбыўся першы зьезд партыі /Беларускае Рэвалюцый-
нае Грамады/, на якім было пастаноўлена "дабівацца краёвай аў-
таноміі Беларусі із соймам у Вільні". Пастаноўлена таксама "рас-
працаваць зямельную /аграрную/ праграму на аснове канфіскацыі
бяз выкупу маёнткаў паноў, казённых і іншых". На гэтым зьездзе
Беларуская Рэвалюцыйная Грамада пастанаўляе звацца "Беларускай
Сацыялістычнай Грамадою".

Бурбіс /тамсама/ адзначае імкненьне Беларускае Сацыялістыч-
нае Грамады далучыць да сябе закладзеную ў 1904 г. студэнтам
Трусоўскім, М.Фальскім і А.Жабам "Сацыялістычную партыю Белае
Русі". Перамовы, адылі, не давалі да злучэньня. У 1906 г. Сац.
Партыя Белае Русі перастала існаваць.

"Беларуская Сацыялістычная Грамада наагул мела самыя шыро-
кія замеры аб'яднаць у сабе ўсе мясцовыя сацыялістычныя аргані-
зацыі"⁵.

"Беларуская Сацыялістычная Грамада", улетку 1905 г., закла-
дае ў Менску "Першы Краёвы Камітэт", а ў Вільні - "Другі Краё-
вы Камітэт". У 1905 г. БСГ выдаець цэлы сыцяг праклямацьяў па-
беларуску. У тым-жа годзе партыя нажыла ў Менску сваю нелегаль-
ную друкарню. Загадаў ёю Хвэлікс Стацкевіч, што дзеля гэтага
мусіў наўчыцца друкарства. У сакавіку 1905 г. Грамада склікала

"І-шы сялянскі зьезд, які вынес пастановы, каб адабраць зямлю ад паноў... і дабівацца краёвай аўтаноміі Беларусі із соймам у Вільні і т.п." БСГ арганізавала таксама "Беларускі Сялянскі Саюз"⁶.

У студні 1906 г., у Менску адбыўся 2-гі Зьезд БСГ. У пытаннях пра гаспадарствавы лад зьезд пастанаўіў змагацца за фэдэрацыйную дэмакратычную рэспубліку, за краёвую аўтаномію Беларусі із соймам у Вільні. Зьезд распрацаваў арганізацыйны статут і выбраў цэнтральны камітэт, куды ўвайшлі браты Іван і Антон Луцкевічы, В.Іваноўскі, і А.Бурбіс. У 1906 г. беларуская рэвалюцыйная праца і сярод сялян, і сярод работнікаў /асабліва ў Менску/ вялася вельмі шырока; адначасна вялася праца сярод народных настаўнікаў і вучнёўскае моладзі. Улетку 1906 г. БСГ узялася энэргічна за арганізаваньне сельска-гаспадарскіх забастовак... У тым самым 1906 г. арганізуецца "Беларускі Вучыцельскі Саюз" і "Беларускі Саюз Вучыцельскіх Сэмінарыяў" і інш. Апрача пералічаных працаўнікоў, А.Бурбіс, ад каго я бяру гэтыя ведамкі, завець яшчэ ў сваёй працы некаторых новых выдатнейшых - С.Кукеля /"Апанас"/, К.Яноўшчанку /"Параска"/, С.Скандракова /"Янка"/, А.Шабуню. Дадам ад сябе яшчэ колькіх выдатных дзячоу гэтага часу, як Станулевіч, ён быў арыштаваны, звольніўся з турмы па рэвалюцыі 1917 г., тады стаўся ведамы як выдатны каапэратыўны арганізатар, памёр на пачатку 20-ых год на сухоты, на якія захварэў у турме. Сюды-ж належыць Язэп Лёсік, настаўнік, пісьменьнік і публіцыст ды Аляксандра Прушынскі /паэта Алесь Гарун/, менскі работнік; абодвы яны былі засланыя на Сібір, скуль зьвярнуліся па рэвалюцыі 1917 г. Прушынскі, праўда, належаў і да партыі максималістых, але ідэялягічна характарам сваё дзейнасьці ня розьніўся ад сяброў Беларускае Сацыялістычнае Грамады; сама партыя максималістых нядоўга праіснавала ў Беларусі. Прушынскі, хворы на сухоты, на якія захварэў на засланыні, памёр у 1920 г., захварэўшы на крываўку. Лёсік асабліва адзначыўся, як нацыянальна-культурны дзяяч у часе рэвалюцыі 1917 г. і паслей. У 1930 годзе расейскія бальшавікі яго арыштавалі й выслалі. Памёр на засланыні. На Сібір "на вечнае пасяленьне" быў высланы й В.Зелязей⁷. У 1905-1906 гадох, калі я быў у першай клясе мескае школы ў Ашмяне, там і ў цэлым павеце гудзела ад дзейнасьці бе-

ларускіх рэвалюцыянераў Александры Барановіча й Чыжа. Крыху паслей Чыж быў ведамы, як літаратурны крытык, што пісаў пад мянушкаю "Бульба". Барановіч працаваў на ніве беларускай і паміж дзвюх сусветных войнаў.

З выступленняў на міжнародным форуме БСГ адзначу ўдзел яе у з'ездзе партыяў Расеі ў Парыжы 1904 г. і ў сакавіку 1905 г. на з'ездзе ў Жэнэве, на якім былі: фінляндская партыя актыўнай абароны, ППС, армянскія дашнак-цуюны, грузінскія эс-сэр фэдэралістыя, латыскія с.-р., расейскія с.-р.⁸.

Уся гэтая дзейнасць беларускіх сацыялістых мела чыста рэвалюцыйны характар, звязаная была з вялікай небяспечнасцю і з вялікімі ахвярамі. Апрача арыштаваных і ссыланых, шмат хто з нашаніўцаў у гэным часе захварэў на сухоты з прычыны цяжкіх абставінаў працы, як, прыкладам, Ал.Пашкевічанка й Ів.Луцкевіч, што й памёр малады ад сухотаў у 1919 г. Камуністычны Крэмль, адылі, згодна із сваёй тактыкаю, цвёрдзе, пачынаючы ад 30-ых год, што "Беларускія буржуазныя нацыяналістыя стварылі ў 1902г. буржуазна-нацыяналістычную арганізацыю, т.зв. "Беларускую рэвалюцыйную грамаду" і што "Рух беларускіх буржуазных нацыяналістых быў ськіраваны супраць рэвалюцыі", а "дзеля ашукання масаў й маскавання свае антынароднае дзейнасці беларускія нацыяналістыя змянілі назоў свае арганізацыі на "Беларуская сацыялістычная грамада /БСГ/"¹⁰. Побач із гэтым, прысабечваючы некаторых беларускіх паэтаў нашаніўскае пары, асабліва Купалу, Коласа й Цётку, камуністыя прызнаюць іх за найлепшых рэвалюцыянераў і супрацьстаўляюць іншым - "буржуазным нацыяналістычным" нашаніўцам. Вось як савецкія гісторыкі літаратуры характарызуюць гэных трох нашаніўцаў:

"У сваіх творах яны /Купала, Колас і Цётка/ адбілі рэвалюцыйны ўздых працоўных масаў беларускага народу, іхнае змаганьне супраць сацыяльнага й нацыянальнага ўціску, імкненьня беларускага працоўнага сялянства да зямлі й волі"¹¹. Цётка ў гадох рэакцыі й да канца свайго жыцця заставалася паэткаю рэвалюцыйна-дэмакратычных масаў беларускага народу. Ейная літаратурная спадчына - ладны ўклад у скарбніцу рэвалюцыйна-дэмакратычнае беларускае культуры"¹².

"Ад першых крокаў літаратурнае дзейнасці Купала ясна вызначыў сваю пазыцыю паэты - рэвалюцыянера"¹³. "У пэрыяд рэакцыі... Купала непахісна да-

лей стаяў на рэвалюцыйна-дэмакратычных пазыцыях у літаратуры"¹⁴.

"Якуб Колас - удзельнік рэвалюцыйных настаўніцкіх гурткоў, адзін з арганізатараў нелегальнага зьезду настаўнікаў у сяле Мікалаўшчыне /1906/. На гэтым зьезьдзе разглядаліся пытаньні пра пачатнае вучэньне беларускай мовай, пра вядзеньне рэвалюцыйна-прапаганднае работы сярод працоўных."

"Дзейнасьць нелегальнага настаўніцкага зьезду сталася ведамай паліцыі. За ўдзел у гэтым зьезьдзе, за рэвалюцыйную работу сярод сялянства Колас быў звольнены із школы. 15 верасьня 1908 г. Віленская судовая палата засудзіла Коласа на тры гады турэмнага зьняволеньня"¹⁵.

Прыміж таго ведама, што Цётка, разам із Луцкевічамі ды іншымі была найпершай пачынаньніцаю нашаніўскага адраджэньня/гл. вышэй/. А што да Купалы й Коласа, дык ад 1905 г. яны - нашаніўцы, што розьніліся сваёй ідэалёгіяй ад іншых сяброў у нашаніўсцэве. Івашын, партыйны крытык, добра ведае, што "да часу выхаду ў сьвет зборніка "Жалейка" /1908 г. - Я.С./ Купала пакінуў работу ў панскіх браварох ды перабраўся да Вільні, дзе дастаў месца бібліятэкара ў бібліятэцы Даніловіча "Знание" і адначасна працаваў у рэдакцыі газэты "Наша Ніва"¹⁶. Якісь час /у 1913-14 гг./ Купала быў і рэдактарам "Нашае Нівы", і яна тады ня была рэвалюцыйнейшая, чымся ўперад /рэвалюцыйнейшая была спачатку, калі ейным фактычным рэдактарам быў Антон Луцкевіч/. У бібліятэку "Знание" ўладзілі Купалу Луцкевічы, бо собсьнік гэтае бібліятэкі, Барыс Даніловіч, быў іхны сябра ў патайной арганізацыі¹⁷.

Із зробленае гэтта супаставы вынікае, што вінавачаньне камуністычным Крамлём БСГ у рэакцыйнасьці й антынароднасьці ня мае пад сабою грунту.

Вышэй адцемленьня пастановы БСГ і скліканага ёю Сялянскага зьезду дамагацца краёвай аўтаноміі Беларусі із соймам у Вільні. Але перад тым кіраўніцтва БСГ мела на ўвэце незалежнасьць Беларусі. Адразу ў васнову праграмы партыі быў пакладзены прынцып тэрытарыяльнай незалежнасьці Беларусі, як заявіў дэлегат гэтае партыі Шчасны /відавочна мянушка/ на партыйным зьезьдзе ў Расеі нацыянальна-сацыялістычных партыяў у 1907 г.¹⁸ У гэтым часе лёзунг незалежнасьці Беларусі ня быў пашыраны ў нелегальных закліках, бо народ да ўспрыйма гэтага лёзунгу ня быў

яшчэ гатовы; а ў дазволеных друках і пагатоў такі лёзунг ня мог быць друкаваны, бо ня толькі дамаганьне незалежнасьці Беларусі, але нат дамаганьне аўтаноміі Расея ўважала за здраду гаспадарства й карала як за такую. Гэтае імкненьне БСГ да тэрытарыяльнае аўтаноміі Беларусі й нат да незалежнасьці камуністычных аўтары ігнаруюць, хіба дзеля таго, каб гэта ня было прыкладам савецкім чытачом. Яны толькі пішуць пра дамаганьні культурна-нацыянальнай аўтаноміі. Але й да гэтага камуністыя варожа ставяцца, ім і гэта вялічнае, і яны тут-жа рупяцца яго здыскрэдытаваць:

"Імкнучыся адцягнуць народныя масы ад рэвалюцыйнага руху, беларускія нацыяналістыя выставілі дамаганьне культурна-нацыянальнай аўтаноміі Беларусі".19.

"В.Ленін і І.Сталін паказалі, што дамаганьне БСГ і Бундам культурна-нацыянальнае аўтаноміі - гэта найзамаскаванейшы й шкодны родам нацыяналізму, рэакцыйна-буржуазнае вымаганьне, дзеля апраўданьня клясавага панаваньня буржуазіі".

Як гэтае панаваньне магло-б зьявіцца, высьненьня не знаходзім. Далей тут-жа, як і ў іншых мясцох ад часу вынаходу "старшага брата", маем ягонае трафарэтнае вымаганьне:

"Глыбокія патрэбы працоўных усіх нацыянальнасьцяў вымагалі задзіночаньня іхнае сілы наўкола расейскага пралетарыяту, як перадавога змагара й кіраўніка усіх народаў Расеі".20

І-га /новага стылю І4-га/ верасьня 1906 г. Беларуская Сацыялістычная Грамада пачала выдаваць газэту "Наша Доля". Усяго выйшла 5 нумароў кірыліцаю й лацінкаю кожны, і №6-ы адной кірыліцаю. "Наша Доля" мела вельмі радыкальны характар. Із 6-ёх ейных нумароў 5 нумароў былі сканфіскаваныя цэнзурай. Дзеля таго выдаўцы "Нашае Долі" паставілі перастаць яе выдаваць і заміж таго выдаваць "Нашую Ніву", першы нумар якое выйшаў 10 /новага стылю 23/ лістапада 1906 г., пры гэтым спачатку побач із "Нашай Ніваю" выйшлі яшчэ два нумары "Нашае Долі"²¹. "Нашая Ніва" мела куды ўмеркаванейшы характар і прайснавала да нямецкае акупацыі ўвосень 1915 г.

Сябры БСГ былі рэвалюцыянеры, але іхны падыход да рэвалюцыі быў супрацьлежны таму падыходу, што быў і застаўся характарыстычны бальшавіцкай фракцыі Расейскай сацыял-дэмакратычнай партыі. У гэтай народ быў дзеля рэвалюцыі, у беларускіх сацыяліс-

лістых, наадварот, рэзальцыя патрэбная была нагэтулькі, наколькі ад яе можна было спадзявацца карысьці народу. Дзеля таго, бальшавікі цяпер пішуць, што "рух беларускіх буржуазных нацыяналістых /гэтак яны завуць БСГ/ - быў ськіраваны супраць рэвалюцыі"²². Няпраўда, што ў газэце "Наша Доля", якую пачаў выдаваць гурт сяброў БСГ ў верасьні 1906 г., беларускія буржуазныя нацыяналісты клікалі народ зусім чыста здацца на права, на Гаспадарствавую думу, ды ўсяляк ганілі рэвалюцыйны й аграрны рух"²³. Гэтага ў "Нашай Доля" няма. Сацыяльная праграма БСГ была сацыял-дэмакратычная /але не бальшавіцкая/. Зямля паводля гэтае праграмы павінна была стацца муніцыпальнай собскасьцяй.

Прыняцьцё назову "Беларусы"

Вялікай памылкаю БСГ было прыняцьцё назову "Беларусы"^{х/}. У часе далучэньня да Расеі нацыянальнымі назовамі нашага народу быў назоў "Ліцьвін - Літва", або "Ліцьвіны", край таксама зваўся Літвой. Расейцы-ж пачалі тарнаваць назоў "Ліцьвін - Літва" да чыста балцкае часткі б. Вялікага Княства Літоўскага, а нашаму народу накідаць із русыфікацыйнымі мэтамі назоў "Беларусы". Па даўгім часе вынік быў той, што вялікая бальшыня нашага народу й сама перастала зваць сябе Літвой, але не прыняла й назову "Беларусы". Тыя, што перасталі зваць сябе Літвой, пачалі звацца мясцовымі назовамі, як Магілёўцы, Смаленцы, Псковічы, Паляшукі, Палехі, тарнуючы ў кожным выпадку свой мясцовы назоў да ўсяго нашага народу; назоў мовы адказваў назову мясцовасьці. У некаторых мясцовасьцях і падобнага назову ня было, а нашыя людзі звалі сябе толькі "тутэйшымі" або "простымі", таксама й мову сваю звалі "тутэйшай" або "простаю", а паводля веры звалі сябе "рускімі", калі былі праваслаўныя, і "польскімі", калі былі каталікі.

Гэтак было на пачатку ХХ стагодзьдзя, калі арганізавалася БСГ. Як назоў агульна-нацыянальны, найлепшы быў назоў "Ліцьвін-Літва", яшчэ тады ладна, хоць і на меншай частцы тэрыторыі, ужываны. Перашкодаю да агульнага ўзнаўленьня яго было, што ня толь-

кі Расея стала тарнавала яго да балцкае часткі б. Вял. Кн. Літоўскага, але й сама гэтая частка была яго ўжо моцна прыняўшы. Дзеля таго заставалася прыняць старэйшы назоў - "Крывічы", так-сама калісь агульна-нацыянальны. Адылі, пра даўнейшае агульна-нацыянальнае значаньне назову "Крывічы" сябры БСГ ня ведалі, а пашыраць пляменны назоў на ўвесь народ ня важыліся, дык прынялі назоў "Беларусы", ужываны расейскай адміністрацыяй і ў расейскіх падручніках геаграфіі. Гэткім парадкам шкоду, якую ня здолела нам зрабіць Расея, зрабілі самі нашыя людзі. З усяе дзейнасьці нашаніўцаў гэта была адзіная рэч, што сталася прыемнай камуністычнаму Крамлю. Дзеля таго Крэмль і сваю руку прылажыў да гэтага назову, ды, каб не мяшалі Беларусаў зь белымі Расейцамі й гэтым не памнажалі камуністычных варагоў, ён падтрымаў прапанову й практыку ў чужых мовах не перакладаць першае часткі назову "Беларусы".

Дачыненьне да рэлігіі

Да ідэялёгіі сацыялізму ў Расеі наагул, а ў Беларусі ў пасьпэры, належала нэгатыўнае дачыненьне да рэлігіі. Дык і беларускія сацыялістыя рэлігійнымі й царкоўнымі справамі ня цікавіліся. Але гэта, казаў той, абавязвала адных іх, такога свайго пагляду яны іншым не накідалі й нагонкі зь ім дэманстрацыйна не выступалі. Калі-б ня гэтая абьякавасьць, дык нацыянальную праграму БСГ можна было-б назваць праграмаю народу-нацыі. З часам, ужо па нашаніўскай пары, быў момэнт, калі гэная царкоўна-рэлігійная абьякавасьць зрабіла вялікую шкоду беларускай справе па першай сусьветнай вайне, у Польшчы, што забрала заходнюю Беларусь, была прызнаная аўтакефалія праваслаўнае царквы. Хоць аўтакефалія была польская, але дзеля таго, што не Палякі, а Беларусы /і Украінцы/ былі праваслаўныя, зь яе можна было скарыстаць, як гэта й зрабілі Украінцы. Дзеля таго, адылі, што на чале беларускага руху ў заходня-беларускіх землях стаялі тады сацыялістыя, былыя нашаніўцы /зь іх найгалаўнейшы быў Антон Луцкевіч/ скарыстаць зь яе не парупіліся.

Агульна-нацыянальная тэндэнцыя БСГ выявілася ў рэдакцыйна-праграмным артыкуле першага нумару "Нашае Нівы". Тут ейная рэ-

дакцыя заявіла, што яна будзе мець наўвече, будзе рупіцца не пра адных мужыкоў або паноў, не пра адну якуюсь клясу, але пра ўвесь беларускі народ. Не зважаючы на такую заяву, нашаніўцы для паноў не працавалі, бо паны іхнае працы не патрабавалі, дый спаміж панства былі адно адзінкі сьведамых Беларусаў. Заява гэтая, адылі, мела вялікае значаньне й магла выйсьці толькі ад людзёў шырокага кругагляду. Робячы яе, выдаўцы й рэдактары "Н. Н." пераставалі быць вузкімі партыйнікамі, але ставаліся змага-рамі й прадстаўнікамі беларускае нацыі, або накш, партыя абый-мала ўвесь народ з усімі ягонымі клясавымі розьніцамі. Рупнасьць пра паноў значыла, што іх, як і іншыя клясы беларускага народу, трэба прыцягнуць да нацыянальнае справы. Гэткай заяваю кіраўні-кі беларускага руху дапушчалі, што з усіх клясаў маюць быць бе-ларускія ідэйныя працаўнікі ды, апрача сацыялістых, у беларускім адраджэнскім руху могуць быць і іншыя плыні. І гэтакія плыні зья-віліся.

Народная плынь

Калі неўзабаве беларускі адраджэнскі рух пашырыўся, калі ён закрануў сяло ды зь ягонага нутра ўцягнуў у сябе новых вер-нікаў беларускае ідэі, дык зьявілася новая плынь, якую можна было-б назваць народнай. Ня трэба пры гэтым мяшаць гэтае плыні з расейскай народніцкай, а сяброў ейных з расейскімі народніка-мі, што "хадзілі ў народ", бо нашыя людзі народнае плыні, на-адварот выходзілі з народу, або, яшчэ часцей, знаходзіліся ў народзе і заставаліся ў ім. Людзі гэтае плыні, ці яны былі ня-пісьменныя або малапісьменныя, ці інтэлігенты, не праходзілі сацыялістычнае школы дый ніякае іншае партыйнае школы, і дзеля таго яны былі вольныя ад чужых ідэялягічных напластаваньняў.

Плынь гэтая ня мела пісанае праграмы. Але дарма, яна мела свае выразныя рысы. Найважнейшая зь іх выяўлялася ў наступным. З прычынаў, пра якія было зацэмлена на пачатку гэтага артыку-лу, беларускі народ у гэтым часе быў у вялікай бальшыні стра-ціўшы сваю нацыянальную сьведамасьць, хоць, прынамся паколькі Беларусы сустракаліся зь людзьмі суседніх народаў, яны ўсьве-дамлялі сваю нацыянальную апычонасьць. Беларускія сацыялістыя

уважалі сялян, як нацыянальна сьведамых, так і нясьведамых, за Беларусаў, а што да інтэлігенцыі, дык адныя меней, другія болей, або й зусім чыста йшлі на суступкі, прызнаючы апалячаную або зрусыфікаваную беларускую інтэлігенцыю за Палякоў або Расейцаў. Нашаніўцы народнае плыні на такія суступкі ня йшлі. З усёй беспасярэднясьцяй свайго адчуваньня яны бачылі, што розьніца паміж сьведамымі й нясьведамымі Беларусамі адно ў нясьведамасьці гэтых апошніх, дык і іх уважалі за Беларусаў і, як да такіх, ставілі свае вымаганьні.

Беларускія сацыялістыя вымагалі ад "польскіх" /запраўды апалячаных/ паноў у Беларусі, каб яны закладалі беларускія прыватныя школы /урадавыя беларускія школы былі забароненыя, а прыватныя былі дазволеныя толькі ад 1905-1907г./, даводзячы, што гэта іхная павіннасьць да народу, сярод якога жывуць. Такія вымаганьні не пераканавалі тых, каму ставіліся. В.Ластоўскі, фактычны прадстаўнік народнае плыні, ставіў справу накі, ён вымагаў ад паноў, як ад Беларусаў, памагаць беларускаму народу ў ягоным адраджэньні. "Сплачвайце доўг", пісаў ён у сваіх артыкулах, падпісаных мянушкаю "Юры Верашчака", "ато вы здраднікі і заслугоўваеце на найбольшую кару". І выходзіла так, што адно тыя адзінкі з паноў станавіліся ў рады беларускіх адраджэнцаў, або прынамся памагалі беларускаму руху, што ўважалі сябе за Беларусаў.

Былі й іншыя рысы ў народнай плыні, навет і такія, што маглі здавацца непатрэбнымі або сьмешнымі. Гэтак, калі сацыялістыя стараліся паказаць дэмакратычнасьць беларускага адраджэнскага руху, паказаць, што ягоныя ўдзельнікі -- гэта дэмас сваім паходжаньнем і сацыяльным палажэньнем, дык, наадварот, гэтыя простыя й інтэлігенты беспасярэдня з простых, адчуваючы на сабе й на сваіх блізкіх увесь цяжар душэўнага паняваленьня, утаесамленьня варагамі, а за імі й сваймі душэўна паняволенымі, беларускасьці зь цямнотаю, прасьцінёю, мужыцкасьцяй, галітою, -- адчуваючы ўсё гэта, стараліся знасьці й паказаць, што хто любіць беларушчыну /мову й інш./ -- ня толькі людзі простыя, але й інтэлігентныя, і на высокіх становішчах, і багатія.

Дарма, што народная плынь ня была, як такая, арганізаваўшыся, яна была найбольшая, і ейныя сябры здзеялі найболей дзеяў беларускага нацыянальнага адраджэньня. З гледзішча на свой

характар гэтая плынь была нацыянальна ўзварушанай народнай стыхіяй. Калі найвыдатнейшымі прадстаўнікамі сацыялістычнай плыні былі браты Іван і Антон Луцкевічы, Цётка, Станулевіч, Бурбіс, дык за такіх-жа прадстаўнікоў плыні народнае трэба перш-наперш уважаць Вацлава Ластоўскага, як грамадзкага й палітычнага дзеяча, ды публіцыстага, Янку Купалу, як паэту, і Максіма Гарэцкага, як пісьменьніка.

Да народнае плыні належалі аднолькава як Беларусы праваслаўныя, так і каталікі. Розьніцы ня было ніякае, або, нахш, не зважаючы на рэлігійныя розьніцы, былі адны адным родныя браты. Ня было цёмнага, азіяцкага, перанятага ў Маскоўцаў рэлігійнага фанатызму, што калі ты іншае веры, дык ты мне вораг. Звычайна ў стычнасьці Беларусаў абедзвюх вераў рэлігійныя пытаньні ня ўздымаліся, а калі ўздымаліся, дык разглядаліся з нацыянальнага гледзішча. Адным чынам, рэлігійная й царкоўная прыналежнасьць ня была характарыстычнаю рысаю народнае плыні.

Рэлігійная плынь. Але ў Беларусаў праваслаўных і каталікоў былі сьвятары, былі духоўныя, і сярод іх рэлігійна-царкоўная рыса мусіла стацца рысаю важнай, рысаю, што апырыла іх ды іхных супрацаўнікоў з агульна-народнае плыні ў васобную плынь, праваслаўную або каталіцкую. Мусіла гэта стацца ад таго часу, калі паўстала сьведамае беларускае духавенства, праваслаўнае й каталіцкае. З праваслаўным духавенствам справа была цяжкая. Яно мела каставы характар да І-ае сусьветнае вайны. Праваслаўныя духоўныя сэмінарыі запаўняліся сынамі праваслаўных сьвятароў, што былі зрусыфікаваныя. Сыну беларускага селяніна лучыць у праваслаўную духоўную сэмінарыю было надта цяжка, а звычайна й зусім немагчыма, як дзеля свайго матар'яльнага стану, так і дзеля таго, што кіраўніцтва сэмінарыі не жадала мець у сябе за гадунцоў сялянскіх сыноў. А папозічы із свае зрусыфікаванае сям'і лучалі ў яшчэ болей зрусыфікаваную духоўную сэмінарыю.

З другога боку, і беларускае сялянства ня ймкнулася да таго, каб ягонныя сыны былі сьвятарамі, гэта быў яму ідэял досыць высокі. Тыя сяляне, што стараліся, каб іхныя дзеці "выйшлі ў людзі", абмежваліся ніжэйшым панствам, вось каб сын выйшаў за народнага настаўніка, пісара, хвэльчара. Хто добра скончыў народную школу /З гады навукі/, той мог пайсьці ў настаўніцкую сямі-

нарыю, дзе меў усё дармавое - навуку, гасподу й яду. За 4 гады ён быў гатовы настаўнік. Іншай, ня менш важнай перашкодаю нацыянальнаму ўсведамленьню беларускага праваслаўнага духавенства было тое, што праваслаўная царква ў Расеі была расейскай нацыянальнай і гаспадарствавай царквою, дзеля таго яе асабліва сьцераглі ад уплываў, уважаных за шкодныя расейскаму народу й імперыі. З гэтых прычынаў нацыянальна сьведамае беларускае праваслаўнае духавенства зьявілася толькі па першай сусьветнай вайне.

У іншым палажэньні былі Беларусы каталікі. Ксяндзы ня мелі сем'яў, дык і не маглі быць ксяндзоўскае касты. У Расеі да 1905 году ня было дазволена Беларусу каталіку быць за настаўніка, таксама не маглі яны быць за пісароў у валасьцёх. Дык найбліжэйшым магчымым ідэялам сялянска-каталіцкіх хлапцоў, асабліва-ж бацькоў, быў ксёндз. Паны ня ймкнуліся вучыць сваіх сыноў за ксяндзоў, уважалі палажэньне ксяндза за нізкае й цяжкае сабе. Дык у каталіцкія духоўныя сямінары йшлі дзеці мяшчанскія, сялянскія й засьцянкавае шляхты. З гэтых прычынаў за нашаніўскай парою ўзгадаваўся ладны лік каталіцкіх сьвятароў - сьведамых Беларусаў. Па рэвалюцыі, у 1917 г. яны зрабілі вялікую нацыянальна-усведамляльную работу сярод беларускага каталіцкага жыхарства на ўсходнім баку расейска-нямецкага фронту.

Нацыянальна-адраджэнская плынь сярод беларускага каталіцкага духавенства была да некаторае меры арганізаваўшыся, была яна апыронай часткай беларускае народнае плыні. Першым ейным арганізатарам быў ксёндз Праньціш Будзька. Да выдатнейшых прадстаўнікоў яе за нашаніўскай парою трэба залічыць яшчэ кс. Грынкевіча й кс. Аляксандру Астравіча /як паэта, меў мянушку "Андрэй Зязюля"/.

Гэткім парадкам мы бачым, што беларускі адраджэнскі рух пары "Нашае Нівы" быў рухам розных плыняў, рухам усенародным; ён не ўмяшчаўся ў васаду "Нашае Нівы", а сама яна, па якімсь часе, перастала быць органам аднае вузкае партыі. З другога боку, дзеля малых ідэялягічных розніцаў у гэтых плынях, дзеля супольнае нацыянальнае праграмы й нат з практычнага гледзішча супольнай сацыяльнай праграмы, дзеля супольнага кіраўнічага ядра, гэты рух фактычна можа быць названы рухам аднае ўсебеларускае партыі, што ўмяшчала розныя плыні. Ідэялягічны расьцяг гэ-

тае партыі быў навет вузейшы за ідэялагічны расьцяг Рэспубліканскае або Дэмакратычнае партыі ў Задзіночаных Штатах Амэрыкі.

Праблема клясавасьці беларускага народу

Гэтая праблема належа да найшырэйшых і найвайстрэйшых у ходаньні камуністычнага Крамля з нашаніўскай ідэялёгіяй. Беларусы усіх ідэялагічных адценьняў, па бальшавіцкай рэвалюцыі, даводзілі ў БССР, што беларуская нацыя складаецца ізь сялянства з малым прыдаткам работніцтва, што сярод Беларусаў няма буржуазіі ані панства, што дзеля гэтага беларуская нацыя бясклясавая, і ня можа быць клясавога ходаньня ўнутры яе. Бальшавіцкая прапаганда завець гэта "манлівай прапагандаю нябыцця клясаў унутры беларускае нацыі"²⁴, даводзячы, быццам гэтым "беларускія буржуазныя нацыяналісты" сграбавалі зацямніць клясавую сьведасьць пралетарыату ды адцягнуць яго ад заданьняў рэвалюцыі"²⁴.

Расейскія камуністы, не падаючы фактаў із сучаснага жыцця, ані аргументаў, дагматычна цьвердзяць, што сярод Беларусаў ёсьць "кулакі", буржуазія й паны ды што Беларусы канечна мусяць ходацца міжсобку. Стаўляць праблему так, як яе ставілі расейскія камуністы, значыцца ня толькі давесьці быцьцё буржуазіі й пад., але й фізычна зьнішчыць яе разам зь ейнымі фізычнымі нашчадкамі, ды ў часе, калі яна ня мела значаньня, сьветча пра азіяцкі характар гэтых камуністых, пры якім палітычныя й сацыяльныя праблемы разьвязваюцца масавымі забойствамі.

Калі зьвернемся да мінуўшчыны, дык пабачым, што да канца васьмінаццатага стагодзьдзя беларускі народ, як і кажны культурны эўрапейскі народ, складаўся з усіх клясаў - ізь сялянства, мяшчан, засьценкавае шляхты, дробных паноў, вялікіх паноў, або магнатаў і князёў. Гэтаму ніхто не прэча. Што, пачынаючы ад палавіны сямнаццатага стагодзьдзя, вялікія паны болей а болей пераходзяць на польскую мову, не перашкаджала ім уважаць сябе за сяброў свайго народу й быць беларускімі патрыётамі. З польскай моваю ў вялікага беларускага панства было падобна да таго, што з моваю францускай у расейскага панства 2-ое палавіны XVIII і першае XIX стагодзьдзяў. Адным чынам, вялікае беларускае панства было страціўшы моўную сьведасьць, але заставаўся ізь сьведасьцяй нацыянальнай. У XIX стг. усё болей а

болей беларускіх паноў уважае сябе за Палякоў. Прычынаю было 100%-ае перасяледаванне расейскай адміністрацыяй усяго беларускага, пры шмат меншым перасяледаванні, ато й поўнай талеранцыі /да 1863 г./ польшчыны. Хто з каталікоў Беларусаў не хацеў ісці ў вабыймы расейшчыны ды мяняць сваю веру, той хаваўся ў польшчыне. Асабліва пасля паўстання ў 1863 г. паны пачалі палячыцца, бо, ліквідуючы паўстанне, Расейцы фізічна знішчылі лепшых людзей сярод панства, а засталіся эгаісты.

"Яшчэ ў часы пісьменьніка Дуніна-Марцінкевіча, у 30-40-ых гадах мінулага стагоддзя, многа хто зь беларускіх паноў і падпанкаў гаварыў на беларускай мове й напэўна лічыў яе за сваю родную"²⁵. І хоць "к канцу таго-ж стагоддзя" - "пануючая кляса й інтэлігенцыя перакінулася або на бок Палякоў, або на бок Расейцаў", дык усё-ж ткі "дзе-ня-дзе яшчэ можна было спаткаць пана-абшарніка, які беларускую мову лічыў за сваю родную і ўжываў яе ў сваім штадзенным жыцці /буйная абшарніца Вайніловіч з Наваградчыны, князь Радзівіл ізь Несьвіжа, пан Аколаў с-пад Капыля й інш./. Да гэтага можна дадаць, што, з выняткам селяніна Паўлюка Бахрыма, усе беларускія паэты й пісьменьнікі дзевятнаццатага стагоддзя паходзілі з драбных паноў і падпанкаў. Сярод іх быў і вялікі пан Альгерд Абуховіч /1840-1905/, тры апошнія гады жыцця якога ўжо ўваходзяць у разгледаную мною нашаніўскую пару. Нябыццё сялянскіх аўтараў у беларускай літаратуры XIX стг. выясняецца тым, што сяляне або былі яшчэ ў прыгоне /да 1861 - 1870 г./, або адно кагэдэ былі вызваленыя з прыгону й не маглі здабыць адукацыі.

Калі зірнем на тую частку беларускага народу, што ў сваім штодзенным жыцці захавала родную мову, дык выйдзе, што гэта сялянства, мяшчане зь некаторым абмежаннем што да Вільні; але і ў Вільні ладная частка звычайных мяшчан гаворыць дома пабеларуску. Сюды-ж належыць і засьценкавая шляхта, дарма што ў некаторых мясцох яна мае налёт польшчыны. Шляхта пераважна каталіцкае веры, але гэта, ведама, ані не перашкаджае ёй быць беларускай. Ёсць ня мала шляхты й праваслаўнай - у Слуцчыне, у Клімавіцкім павеце і інш. У Севершчыне /у беларускай частцы Чарнігаўшчыны/ ўся шляхта праваслаўная.

Беларусы ў БССР, даводзячы, што беларускі народ складаецца

ізь сялян із прыдаткам малое колькасці работнікаў, да сялян залічылі й засьценкавую шляхту. Гэтак, ведамы нашанівец, а ў БССР "нацдэм", Язэп Лёсік, пісаў: "Беларускае шляхецтва - самае тыповае беларускае насяленьне... Сучаснае беларускае шляхецтва нічым ня розьніцца ад беларускага сялянства... Як і пераважная большасьць цяперашняга нашага мяшчанства выдзяляецца ізь сялянскае масы толькі тым, што жыве ў мястэчку..., а не ў сяле, ці вёсцы, так і сучаснае беларускае шляхецтва не падобна да сялянства хіба толькі тым, што жыве ў засьценках або хутарамі, а ня сёламі, ці вёскамі"²⁶.

Гэткім парадкам і беларускія "нацдэмы" станаўко сьцьвярджаюць, што моўна-беларуская частка беларускага народу складаецца ізь сялянства, улучаючы сюды дробную шляхту, і мяшчан, ведама, разам з работнікамі мяшчанамі й работнікамі сялянамі.

Трэба тут зацеміць, што беларускі заможны селянін - гэта ня тое, што расейскі "кулак". Зьява "кулака" ў Беларусі ня была ведамая. Гэта зьява вылучна расейская. "Кулак", як паказвае й ягоны назоў, гэта такі багаты селянін, што эканамічна меў у сваіх руках цэлае сяло або й аколіцу, усе сяляне якіх сядзелі ў яго ў кішані, і ён бязьміласэрна іх выкарыстоўваў. Гэта быў запраўдны павук-крывапівец. Зусім ня тое беларускі заможны селянін-гаспадар. Ад яго не дазвалялі крыўды бяднейшыя, і зьнішчэньне яго не паправіла-б долі ягонага беднага суседа. Дзеля таго нашаніўцы не рабілі розьніцы паміж заможнымі й беднымі беларускімі сялянамі ды ня думалі вадзіць іх міжсобку. Камуністычны Крэмль не прызнаець нябыцця ў Беларусі "кулакоў", відавочна ўважаючы, што калі яны былі ў Расеі, дык мусілі быць і ў Беларусі. Згодна з гэтым і згодна з агульнымі спосабамі свае агітацыі камуністыя завуць нашаніўцаў, у тым ліку і БСГ, "агентамі й выказьнікамі інтарэсаў беларускае нацыяналістычнае буржуазіі й найперш кулацтва" ды вінавацяць іх у тым, што яны быццам "адкрыта баранілі клясавыя інтарэсы беларускае буржуазіі й кулакоў".²⁷

Калі возьмем цяпер увагу на клясавое паходжаньне ўдзельнікаў нашаніўскага адраджэньня, дык найбольш пабачым тут сялян - К. Міцкевіч /праўдзівае прозьвішча Якуба Коласа й Тараса Гушчы/, пісьменьнік М. Гарэцкі, ксёндз Пр. Будзька, Адв. Будзька, Язэп Лёсік, кс. Грынкевіч, Паўліна Мядзёлка й шмат іншых. Сялян было

найболей, бо іх найболей у народзе. Адылі былі й прадстаўнікі засьценкавае шляхты - В.Ластоўскі, Іван Луцэвіч /Янка Купала/, інж.Л.Вітань-Дубейкаўскі, браты Ч. і Л.Родзевічы й інш. Шляхтa фігуруе нярэдка і ў Купалавых творах. Гэтак у "Паўлінцы" і ў "Раськіданым гнязьдзе" - адна шляхта. Работнікі /фактычна рамеснікі/ былі Аляксандра Прушынскі /паэта Алесь Гарун/, і Зьмітра Жылуновіч /Цішка Гартны/ ды інш. Ёсьць тут і дзеці драбных паноў. Пачынальнікі нашаніўскага адраджэньня блізу ўсе былі дробна-панскага паходжаньня. Такія былі браты І. і А.Луцкевічы, Ал.Пашкевічанка /Цётка/, праф. В.Іваноўскі, А.Уласаў, Пр.Умястоўскі ды інш. З большых паноў быў праф. Бр.Эпімах-Шыпіла.

Гэта ня выпадак, што нашаніўскае адраджэньне пачалі не сяляне. Вызваленыя ў 60-ых гадох XIX стг. з прыгону, сяляне не дарма дасталі зямлю, але мусілі яе выкупляць, ды па цэнах шмат вышэйшых за рынкавыя. Выкуп быў скончаны толькі ў 1907 г. Дзеля таго гаспадарскае палажэньне сялян было вельмі цяжкое, і яны не маглі даць сваім дзяцём ня толькі вышэйшае, але й сярэдняе асьветы. Што да школаў, дык палажэньне пагаршалася яшчэ тым, што іх было мала, яны бальшыні сялянства былі далёкія, дык і дзеля гэтага дарагія й непрыступныя.

Сярод нашаніўцаў былі й два сыны беларускіх вялікіх паноў - гэта Казімер Кастравіцкі /Карусь Каганец/ і Сяргей Палуян. Не нашаніўцамі, але прыхільнікамі беларускага нацыянальнага адраджэньня былі ў часе "Нашае Нівы" вялікія паны Івашкевіч, Вайніловіч і княгіня Магдалена Радзівіліха. Крышку пасьлей, у 1917г., у найнеадпавяднейшым магнату рэвалюцыйным часе зактывізаваўся ў беларускім кірунку магнат із Палесься, Раман Ськірмунт. Колькі месяцаў ён стаяў на чале Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Менску, але кіраўніком беларускага руху ён ня быў. У тым самым часе ў Вільні шчыра далучыўся да беларускага руху князь Сьвятаполк-Мірскі і барон Казімер Шафнагель. Па вайне сярод сьведамых Беларусаў у Вільні быў князь Друцкі-Падбярэскі.

Падобнае ўсяклясавае паходжаньне стрэнем нат сярод беларускае эміграцыі.

Можна зацэміць, што пра шляхоцкае й панскае паходжаньне некаторых нашых цяперашніх сяброў і сябровак ніхто ў нас ня ведае. Таксама ня ведалі і ў пару "Нашае Нівы". Што Сяргей Палуян быў

сын вялікага пана з Рэчыцкага павету, я даведаўся толькі па 2-ой сусьветнай вайне. Пра Каганца й цяпер пішуць, што ён быў най- лепшы прадстаўнік сялянства ў нашаніўскай пары. Прыміж таго, Каганец быў адзіны із нашаніўцаў, што ня выходзіў з народу, але пайшоў у народ: каб збліжыцца зь сялянамі, ён стаўся лясніком. Усе нашаніўцы былі сябры й браты міжсобку, і заўсёды здавалася, што ўсе яны - сяляне. Прычына гэтага тая, што хоць у нашаніўскім адраджэньні і пасьлей былі прадстаўнікі малога й нат вялікага беларускага панства, але ня было панскае ідэялёгіі. І гэтак было яшчэ задаўга да нашаніўства. Нат камуністыя прызнаюць, што "як пісьменьнік і грамадзкі дзеяч Альгерд Абуховіч належыў да перадавых дэмакратычных колаў беларускае інтэлігенцыі другой палавіны XIX стг"²⁸. У сваіх успамінах А.Абуховіч расказвае ў разьдзеле "Спас" пра сялянскага рэвалюцыянера Пяровіча. Пяровіч узьнімаў народ на расправу із сваймі крыўднікамі - прыгоньнікамі, і ўвесь павет ішоў за сваім заступнікам. "Сяляне яго вельмі чакалі, - піша аўтар /Абуховіч/ із симпатыяй і павагай да Пяровіча, - нейкія надзеі загараліся ў іх пры ўспамінах аб ім, але ўсё гэта пакрыта было таёмнасьцяй. Пяровіч, уцёкшы з маскалёў, хаваўся. Казаў заўсёды, што помсьціцца на панох. Каля Солетнік часьцей зьяўляўся і там загінуў... Быў гэта чалавек нязвычайны, калі будучы банітам, вынятым с-пад права, праз дваццаць год трымаў у страху цэлы павет. І хоць паходзіў зь сялян, але быў чалавекам вельмі адукаваным, уроды гожай, мілы й красамоўны. Значаньне між сялянамі меў надзвычайнае. Насіўся зь нейкімі рэфарматарскімі плянамі і для свае справы знаходзіў спрыяльнікаў між сялянамі бацькі. Па сьмерці Пяровіча ягонымі рэфарматарскімі плянамі зацікавілася жандармэрыя, была прасока. Сяляне адчапіліся нічога няведаньнем. Шляхта ня рада йшла на гутаркі аб сваім ворагу. Прасока скончылася зданьнем у маскалі двух зусім бязьвінных сялян. Расказвалі сяляне ў вялікай тайніцы пра нейкія "граматы", нейдзе перахоўваньня ў вучняў Пяровіча"²⁹.

А вось што пішуць камуністыя пра пана Пр.Багушэвіча:

"Творчасьць Багушэвіча зьявілася водгукам нарастаючага вызвольнага руху сялянства. Яна адбіла клясавы пратэст сялянства супраць паноў і царызму, увабрала ў сябе нацыянальна-вызвольныя імкненьні шыро-

кіх народных масаў... Крытычнае дачыненне да сацыяльнае запраўднасці, бязлітаснае агаленне клясавых супярэчнасцяў, грамадзянская палкасць, паслядоўны дэмакратызм і народнасць - найважнейшыя асаблівасці рэалістычнае паэзіі Багушэвіча".30

І запраўды, ці-ж ня ведаючы Багушэвічавага жыццяпісу, можна пазнаць у ягоных творах пана? Ці можна з такімі панамі ходацца?

Сябры БСГ - панскія сыны й такія-ж іншыя нашаніўцы прыма-лі пастановы пра адабранне ад паноў зямлі бяз выкупу. Такія-ж пункты ўводзілі яны ў сваю праграму, і гэты-ж лёзунг быў у пашы-раных імі закліках.

Найгалаўнейшай прычынаю таго, што не адно сяляне, але й прадстаўнікі іншых станаў прынялі ў беларускім руху сялянскую ідэялёгію, відавочна, было тое, што сялянства ня толькі найбольшая складовая частка беларускага народу, але й найляпей этнаграфічна захавалася, што-ж да паноў, дык дзеійнымі сябрамі беларускага народу, усё-ж ткі й цяпер толькі адзінкі; дзеля таго доля беларускае нацыі мусіць утаесамляцца з доляю беларускага сялянства, і кажны, зь якога-б стану ён не паходзіў, калі ўваходзе ў рады беларускага руху, мусіць працінацца патрэбамі беларускага сялянства, прымаць ягоную ідэялёгію. Гэтак ёсць ужо ад часу Кастуся Каліноўскага.

Дык з гледзішча на свой асобавы склад беларуская нацыя - гэта нацыя шматклясавая - сялянска-мяшчанская, із малым дадаткам паноў, разумеючы пад сялянамі й селявых работнікаў ды засьценкавую шляхту, а пад мяшчанамі - жыхароў местаў ды мястэчкаў, у тым ліку работнікаў. Што да БССР, дык там па рэвалюцыі не засталася й тае малое колькасці нацыянальна сьведомых беларускіх паноў, якія ўперад былі.

Усвєдамляньне

Найхарактарыстычнай рысаю нашаніўцаў было нацыянальнае ўсвєдамляньне. Нашаніўства ў цэласьці - гэта нічога іншага, як шырака закроенае й праводжанае нацыянальнае ўсвєдамляньне. Усвєдамляньне рабілася пры памозе "Нашае Нівы", што да 1912 г. выходзіла кірыліцаю й лацінкаю, а з 1912 г. толькі кірыліцаю. За рэдактара яе спачатку быў Антон Луцкевіч, пасьлей В.Ластоў-

скі й Янка Купала. Выдавалася "Саха", ралейны мясячнік. Рэдагаваў "Саху" Антон Лявіцкі. З 1913 г. у Менску выходзе часопіс для моладзі "Лучынка" і для дзяцей - "Іскрачка". Рэдагуе іх Цётка. Каталіцкая плынь выдаець ад 1913 г. часопіс "Беларус" /лацінка/. Студэнты выдаюць часопіс "Райніцу". Вельмі добрым снадзівам нацыянальнага ўсведамляння была літаратура, асабліва Купалавы вершы. Літаратура адбівала жыццё і церабіла дарогу новаму, сьведамаму беларускаму жыццю. Што нашаніўскі рух меў сваю мастацкую літаратуру, сьветча, што ён быў рухам народу, нацыі.

Нацыянальнаму ўсведамляньню служыў і тэатр, як аматарскія мясцовыя паказы, так і, ад 1907 да 1914 г., разьезны тэатр Ігната Буйніцкага.

Але нацыянальнае ўсведамляньне ня было толькі справаю літаратуры, наагул друку, і тэатру. Павіннасьць ўсведамляць сваіх нясьведамых братоў і сёстраў, зн. усіх нясьведамых Беларусаў, ставілася да літаратараў і нелітаратараў, да пішучых /публіцыстых, карэспандэнтаў/ і няпішучых, - ставілася да усіх чыста нашаніўцаў, і яна, гэтая павіннасьць, наагул імі спраўлялася. Добры прыклад да гэтага даваў сам кіраўнічы цэнтр руху.

Апрача рэдакцыяў, арганізаванымі пунктамі ўсведамляння былі беларускія кнігарні.

Усведаміць значыла ня толькі даць веданьне пра беларускі народ і ягоную справу, якую ўжыццяўляў беларускі рух, але й прышчапіць беларускую ідэю. Дзеля таго слова "сьведамы" набыло значаньня "ідэйны".

Нашаніўцы мусілі ходацца із сваймі нясьведамымі братамі Беларусамі, ды з русыфікатарамі і палянізатарамі. Расея штогоду кідала шмат міліёнаў на абрусеньне Беларусі. Русыфікацыю сыстэматычна праводзіў гаспадарствавы апарат, войска /тым, што Беларусаў бралі ў войска і звычайна высылалі зь Беларусі, і тым, што Беларусь была наводненая расейскім войскам/, паліцыя, зрусыфікаваная царква, школа, друк. Палянізацыю праводзіў спаліянізаваны касьцёл і спаліячаныя двары, а часткава й вялікія места, як Вільня й Беласток; апрача таго, памога на палячэньне йшла із самае Польшчы ў форме друку і капіталу.

Зь першым, сваім родным супраціўнікам, і з двума другімі

/расейскім і польскім/ варагамі адраджэнскі беларускі рух хо-
даўся ўсюды - у друку, у грамадзкіх арганізацыях, у клубах,
у школе, пры выпадковых сустрэчах, у сям'і. Русифікатары карыс-
таліся ў гэтым ходаньні ўсімі вялікімі сяродкамі, што былі пад
іхнай загадаю: з пачатнае й сярэдняе школы, з прафэсарскае ка-
тэдры, з царкоўнае амбаны; праз паліцыю й суд, празь безьліч
урадавых выданьняў, праз "брацкія" лісткі й школьныя падручні-
кі - усюды ішла прапаганда, што беларускі рух - "польская ін-
трыга". Тое самае рабілі Палякі праз спалячаны касьцёл, двары
й бязьлічныя друкі, даводзячы, што беларускі рух - "расейская
інтрыга". Адныя й другія разам з гэтым даводзілі, што ідэя бе-
ларускага адраджэньня - гэта плод цёмнага розуму, які хоча заг-
наць Беларусь у процьму няпісьменнасьці й асталасьці³¹.

Дарма, што былі такія няроўныя сілы, "беларускі нацыянальны
рух - добра кажа А.Цвікевіч, - перасьледаваны, урадава зганены
/і засуджаны - Я.С./, да сьмешнага бедны на матар'яльныя сярод-
кі, памату, але нямінуча пашыраўся й захапляў усё новыя пазы-
цыі"³².

Выдзяленьне на аднаселі

Большавікі вінавацяць нашаніўцаў, у тым ліку сацыялістых,
у тым, што яны пазытыўна ставіліся да акцыі выхаду сяла на ад-
населі /хутары/ якую праводзіў царскі міністар П.Сталыпін. Пры-
кладам:

"Ад часу абвешчання ўказу ад 9-га лістападу
1906 г. пра падзел сяла на аднаселі, беларуская бур-
жуазія дзейна падтрымвала й выхваляла панскую ста-
лыпінскую рэформу, да якой зводзіла ўсё разьвязань-
не зямельнага пытаньня".³³

"Беларускія буржуазныя нацыяналістыя ймкнуліся
адцягнуць сялян ад рэвалюцыйнага змаганьня, спраба-
валі пераканаць іх у тым, што зямельная рэформа
Сталыпіна разьвязае зямельнае пытаньне. Нацыяналіс-
тыя выхвалялі сталыпінскую акцыю выдзяленьня на ад-
населі, праз сваю газэту "Наша Ніва" клікалі сялян
да пераходу на аднаселі, памагалі царскаму ўраду
насаджаць кулацтва й рабаваць сялянскую беднату".³⁴

Каб ралейная гаспадарка аплачавалася, яе трэба было весьці
гандлёва, капіталістычна. Самі аўтары "Истории Белорусской ССР"
сьцьвярджаюць, што

"Борзды развой капіталізму ў селявой гаспадарцы Беларусі й перавага /не перавага, а вылучнасьць - Я.С./ індывідуальных гаспадарак спрыялі праведзеньню сталыпінскае зямельнае рэформы".³⁵

З гэтае прычыны

"У паўночна-заходніх /зн. беларускіх - Я.С./ губэрнях працэнт селявых гаспадарак, што выдзяліліся на аднаселі, быў вышэйшы, чымся ў Расеі ў цэласьці. Калі да 1915 г. ў Расеі выдзялілася на аднаселі 10%, дык у Беларусі - 14%".³⁶

Сталыпін перад тым, як стацца міністрам, быў за губэрнатара ў Беларусі, пазнаёміўся тут зь індывідуальнай сялянскай гаспадаркаю ды ейнымі гандлёвымі тэндэнцыямі й пастанавіў да гэтага кірунку прытарнаваць сялянскую гаспадарку ўсяе Расеі. Гэта быў адзін із гістарычных уплываў Беларусі на Расею, у гэтым выпадку ўплыў часткі беларускага народу найболей укрыўджанай - ды Расейцамі - у вапошніх двух стагодзьдзях. У прынцыпе сталыпінская зямельная рэформа была аналягічная з праведзенай у ХVІ стг. беларускім урадам валочнай рэформаю. У 20-ых гадох, значыцца пакуль Крэмль не пачаў сыстэматычнага перасьледаваньня ўсяго беларускага, урад Беларускай ССР, дакладней народны камісар зямлякоўства Прышчэпаў із сваім заступнікам Кісьляковым энэргічнай за Сталыпіна праводзілі выдзяленьне на аднаселі.

Такім парадкам выдзяленьне на аднаселі адказвала патрэбам беларускае сялянскае гаспадаркі. Была-б сталыпінская рэформа куды лепшая, калі-б належна праводзілася. Але так ужо бывала ў Расеі, што псавалі найлепшыя праекты пры ўжыцьцяўленьні іх. Заганаю было тое, што малазямельныя гаспадаркі не павялічаліся коштам дармавога прырэзу панска-дворнае зямлі. Заміж гэтага на купоўлю ў паноў зямлі можна было пазычаць грошы ў сялянскім банку, але пры гэтым ня былі ўрадава стабілізаваныя цэны на зямлю, дзеля таго цана яе ад 1906 да 1911 г. павялічылася блізу на 20%³⁷. Гэтыя заганы й былі крытыкаваныя ў "Нашай Ніве". Дзеля іх адно заможныя й сярэднія гаспадары, выйшаўшы на аднасель, маглі закладаць у сябе культурныя гаспадаркі.

Разьмінаецца з праўдаю прыведзенае кагадзе цьверджаньне камуністычных аўтараў, што нашаніўцы ўважалі сталыпінскую зямельную рэформу за разьвязаньне ўсяго аграрнага пытаньня. Уважалі яе толькі за некаторае разьвязаньне часткавае й часовае.

Такім палепшаньнем гаспадарскага падажэння часткі сялянства не рабілася крыўда іншым, а дастатныя гаспадары таксама не ставаліся ад гэтага расейскімі "кулакамі". Праўда, заможны, або прынамся ня бедны селянін ня хінуўся да рэвалюцыі, але ў нашаніўцаў рэвалюцыя была для народу, а не народ для рэвалюцыі; а другое, Беларусы мелі на ўвесе рэвалюцыю нацыянальную, якой не перакажае дастатнасць.

Галаслоўнае й нязгоднае з праўдаю цвёрджаньне В.Івашына, што "Зь вялікай сілаю паказаў Купала... іх /сялян/ пратэст супраць сталыпінскае аграрнае рэформы, што аканоўвала сялянства на павольную ў муках руіну"³⁸. Як і іншыя нашаніўцы, Купала пазытыўна ставіўся да выдзяленьня на аднаселі.

Настроі ў часе вайны 1914-1918

Не адказвае праўдзе, што

"Бунд і беларускія нацыяналістыя... ад першых дзён вайны /зь Нямеччынаю ў 1914 г./ сталі на пазыцыю буржуазнае Бацькаўшчыны /зн. Расеі - Н.С./. Яны клікалі народ пакорна цяпець ваенныя страхоўці, памагаючы тым самым царызму ды імперыялістым зацэпчы народныя масы ў ваенныя калёсы. Беларускія нацыяналістыя ў газэце "Наша Нiва" віталі царскі надзвычайны закон пра ўвядзеньне новых і павялічэньне старых падаткаў на ваенныя выдаткі".³⁹

Ня толькі гэтага ня было, але, як правіла, нашаніўцы ня спрыялі Расеі ў ейнай вайне зь Нямеччынаю ў 1914-1918 гг.⁴⁰

Але, няспрыяючы Расеі, нашаніўцы былі не нямецкімі, а беларускімі патрыётамі. Галаслоўнае й хвалючае цвёрджаньне "Истории Белорусской ССР", што "ў часе вялікіх цярэньняў беларускага народу пад уціскам нямецкае ваеншчыны асабліва брыдкую ролю адыгралі беларускія нацыяналістыя. Гэтыя манлівыя "прыцелі" беларускага народу сталіся лякаючымі нямецкіх баронаў" і што Беларускі Камітэт, у якім "у 1915 г. яны задзіночыліся ў Вільні"

- "неўзабаве павёў агітацыю за пашырэньне нямецкае ваеннае пазыкі й клікаў памагаць перамозе нямецкага імперыялізму"⁴¹. Няпраўда, што "беларускія нацыяналістыя выдавалі ў Вільні газэту "Гоман" на сяродкі нямецкіх акупантаў"⁴². Дазвол на выдаваньне "Гоману" быў дадзены з умоваю, што адміністрацыю й экспэдыцыю яе будуць весьці Немцы. Зроблена гэта было дзеля таго, каб вы-

даўцы газэты ня мелі контакту зь людзьмі, з чытачамі. Газэтаў тады надта мала выходзіла, і "Гоман" ня толькі аплачваў кошты свайго друку й адміністрацыі, але й даваў добры чысты прыбытак, які Немцы бралі сабе, а беларуская рэдакцыя працавала дарма. Праўда, што "Гоман" пашыраў ідэю адраджэньня Вялікага Княства Літоўскага, у склад якога мела ўвайсьці і тэрыторыя Беларусі", мела гэта быць фэдэрацыйнае лятувіска-беларускае гаспадарства, але не "пад пратэктаратам Нямеччыны", як цьвердзіць "Істория БССР"⁴³, а незалежнае.

Літаратура. Гэтта адцемлю адно тое, што выклікае супярэчнасьці паміж Беларусамі й камуністамі. Ня цяжка зацемиць крытэры, вызначаныя камуністычным Крамлём дзеля ацэны беларускае, як і іншае нерасейскае, літаратуры й культуры наагул. Адным ізь іх ёсьць, што культура, у тым ліку літаратура, ня сьмее быць ідэялягічна-суцэльнай. Мусіць яна дзяліцца на дэмакратычную, сацыялістычную, і на буржуазную. Гэтак у "Істории БССР" чытаем:

"Развой нацыянальнае беларускае культуры /1900-1914гг/ ня быў аднародным патокам. Перадавая дэмакратычная культура, што адбівала ідэялёгію працоўных і эксплятаваных масаў, супрацьстаяла культуры буржуазна-нацыяналістычнай, што адбівала ідэялёгію й клясавыя інтарэсы беларускае буржуазіі".⁴⁴

Фактаў ані довадаў на гэта прывесцьці немагчыма, бо запраўды, нашаніўская літаратура, як і культура наагул, была ідэялягічна-суцэльнай і дэмакратычнай; дзеля таго адзіным апірышчам у аўтара тое, што

"у каждой нацыянальнай культуры, - пісаў В.Ленін што да буржуазных нацыяў, - ёсьць, хоць-бы неразьвітыя, элементы дэмакратычнай і сацыялістычнай культуры... Але ў каждой нацыі ёсьць таксама культура буржуазная..."⁴⁵

Такую дваякую літаратуру камуністычны крытык канечна мусіць знайсцьці ў нашаніўцаў. Дзеля таго й В.Івашын галаслоўна цьвердзі:

"У пэрыяд рэакцыі, калі ў творчасьці беларускіх буржуазна-нацыяналістычных пісьменьнікаў узмацніліся ўпадачныя ідэялістычныя тэндэнцыі, амаралізм, містыка, антыдэмакратызм, Купала непахісна стаяў далей на рэвалюцыйна-дэмакратычных пазыцыях".⁴⁶

Прыміж таго, Купала сваёй ідэялёгіяй ня розніўся ад іншых нашаніўцаў, а ў гэтых ня было ўпадкавых тэндэнцыяў, амаралізму й антыдэмакратызму.

Другім крытэрам тое, што калі літаратары жылі ў савецкім часе /не канечна ў самых Саветах/, дык яны мусяць быць прасавецкія. І з гэтым крытэрам справа не лягкая: каб знайсці такіх аўтараў спаміж нашаніўцаў, даводзіцца хвальшаваць і іхныя жыццяпісы, і іхнае творства. Гэта асабліва робіцца з найвыдатнейшымі нашаніўскімі літаратарамі - Я.Купалам і Я.Коласам. У сваім жыцці і ў творсцыве яны былі антыкамуністыя. Досыць прачытаць дасавецкія Купалавы творы, а за савецкім часам такія, як верш "Перад будучыняй", каб у гэтым пераканацца^{46а}.

Абодва гэтыя паэты - толькі дзеля таго ня былі фізічна знішчаныя савецкай уладаю, што былі вельмі папулярныя ў народзе. Крэмль пераканаўся, што знішчэнне іх пашкодзіла-б яму ў народных вачох. Савецкія гісторыкі беларускае літаратуры цвёрдзяць, што "ў паслякастрычніцкай творчасці паглыбіліся й далей развіліся Купалавы мастацкія прынцыпы"⁴⁷. Прыміж таго, наадварот, із савецкім часам настаў упадак Купалавага творства, а ягонае паэма "Дя ракі Арэсы" ня толькі не найвыдатнейшы аўтараў твор, як цвёрдзяць савецкія крытыкі⁴⁸, але вымушаная /ў ваўтара/ й вымучаная /аўтарам/; далёка ёй да натхненнай Купалавай паэзіі за "Нашае Нівы". Наапошку паэта сонца й зораў ня вытрываў савецкае няволі ды скончыў жыццё самагубствам у 1942 г.

Таксама зусім чыста даведзеныя антысавецкія пагляды й наст-
роі ў Коласа⁴⁹.

Што да нашаніўскіх пісьменьнікаў, якіх камуністычны Крэмль прысабечвае, дык цяпер савецкія крытыкі ўважаюць, што

"змаганьне беларускага народу дзеля абароны дэмакратыі, роднае мовы, за свабоду свайго нацыянальнага развіцця было часткай змаганьня за агульнадэмакратычныя правы. Беларускія рэвалюцыйна-дэмакратычныя пісьменьнікі выступалі вясчальнікамі нацыянальных вымаганьняў і спадзяваньняў беларускага народу".⁵⁰

Да гэтага можна толькі дадаць, што такімі-ж былі й іншыя нашаніўскія пісьменьнікі, якіх Крэмль загадваў уважаць за буржуазных нацыяналістых.

Савецкія гісторыкі літаратуры ўважаюць - узнёў-ткі, што да прысабечаных камунізмам нашаніўскіх пісьменьнікаў і паэтаў - што яны ад сацыяльных праблемаў прыйшлі да праблемаў нацыянальных, уважаючы апошнія за частку першых. Гэтак, Івашын піша:

"Нацыянальнае пытаньне ад самога пачатку займала важнае месца ў Купалавай творчасьці, яно было падпарадкаванае пытаньню сацыяльнаму. Паэтава змаганьне за нацыянальную годнасьць беларускага народу, за ягонае нацыянальнае вызваленьне было складовай і неадлучнай часткай ягонага змаганьня за палітычныя свабоды й дэмакратыю, за рэвалюцыйнае ператварэньне грамадзкага ладу".⁵¹

Гэтак ня рэдка можа быць, але гэтак ня было ў нашаніўцаў. Справа ў тым, што за "Нашай Ніваю" беларуская інтэлігенцыя была зрусыфікаваная або спалянізаваная, і ёй лягчэй было пісаць парасейску або папольску, чымся пасвойму. Але гэта яшчэ была ня ўся бяда. Чыстая бяда была ў тым, што асыміляцыя праводзілася дарогаю прышчапляньня зьняважлівасьці, грэбаваньня, зьдзекаў над "простым" народам і ўсім ягоным "простым", дарогаю цураньня гэтага народу. Дзеля таго такому асыміляванаму інтэлігенту і ўдум ня прыходзіла рупіцца пра патрэбы "простых". Іншая рэч, калі хто нацыянальна ўсьведамляўся, тады зь любасьцяй свайго роднага прыходзіла й любасьць "простых людзёў", як такіх самых родных і працяцьцё іхнымі патрэбамі. Адным чынам, нашаніўскія літаратары й нялітаратары нацыянальнае пашыралі на сацыяльнае, разглядаючы другое як частку першага.

"Цяга да старшага брата". Па апошняй сусьветнай вайне, калі камуністычная партыя, бы тая чараўніца, перакінула расейскі народ у "найгеніяльнейшага ў сьвеце" ды ў "старшага брата" ўсіх народаў СССР, Крэмль прынукае жывых і мяртвых нерасейцаў бязьмежна любіць Расейцаў ды імкнуцца задзіночыцца зь імі. Расейцы-ж - таксама жывыя й мяртвыя - заслугоўваюць гэтага тым, што ад іх выходзяць усе дабрыні нерасейцам, безь якіх апошнія даўно зьгінулі-б. Дык справядліва сталася, што зь імі й нашаніўцаў не абмінулі.

"Перадавая дэмакратычная культура беларускага народу разьвівалася, - чытаем у "Истории БССР", - пад магутным уплывам перадавае расейскае культуры, ідэяў рэвалюцыйнае сацыял-дэмакратычнае партыі марксызму-ленінізму".⁵²

"Паэта /Купала/ ўсьведамляў вядучую ролю расейскага народу ў вызвольным руху... Ён энэргічна заклікаў працоўныя масы Беларусі выступіць на дапамогу расейскаму народу, ісьці за ягоным прыкладам, вучыцца ў яго вытрываласьці й мужнасьці... Купала верыў у сьветлы дзень новае, вольнае Беларусі й бачыў будучыню свайго народу ў братнім саюзе зь вялікім расейскім народам".⁵³

"Із словамі сардэчнае ўдзячнасці й любові зва-
рачаўся Купала да расейскага народу й да ягонага ге-
ніяльнага пісьменніка: "У сваім сэрцы я на працягу
даўгіх год нашу найчысцейшую й бязмежную любоў да
вялікага расейскага народу й ягонага геніяльнага
пісьменніка Аляксея Максімавіча Горкага".⁵⁴

Чаго ня пісалі й чаго ня сьветчылі людзі розных народаў,
апынуўшыся ў раі пад дабрадзейным уплывам НКВД? Выняткам із гэ-
тага ня стаўся й Купала.

Запраўды-ж нашаніўцы ня спрыялі Расеі, нічым расейскім аса-
бліва не захапляліся й яго неяк нязвычайна не цанілі. Пра гэта
сьветча літаратура і ўвесь беларускі друк пары "Нашае Нівы".
Купала ані з гэтага ня быў выняткам. Між іншага, калі выбухнула
вайна зь Нямеччынаю ў 1914 г., ён мне сказаў: "Няхай пакажуць гэ-
тым азіятам!"

Трэба прызнаць, што "Наша Ніва" ня шырыла ненавісьці да ні-
воднага народу. Але ненавісьць да Расейцаў і Палякоў расла са-
ма. Выклікалі яе русыфікатары й палянізатары, таксама як цяпер
выклікаюць камуністычныя русыфікатары. Пра гэтую ненавісьць
сьветча й "История БССР", няшчыра вінавацячы за яе нерасейскія
партыі. Прыкл.: "Буржуазна-нацыяналістычныя партыі - Беларуская
Сацыялістычная Грамада, Бунд, польскія нацыяналістыя - распаль-
валі нацыянальную нязгоду й нацыянальную варожасьць да усяго
расейскага"⁵⁵.

Перасьлядуючы Беларусаў, расейскія камуністыя ў сваім русы-
фікацыйным імплэце, бывае, заганяюцца так далёка, што паслей
нат схамянуцца ў шкоднасьці гэтага ім самым. Гэтак сталася із
забаронаю ў 30-ых гадох Беларусам студыяваць сваю старую куль-
туру, у тым ліку й літаратуру, што цяпер часткава дазволілі.
Бачым гэта зь Івашынавага ўводу да цытаванага ўжо неаднойчы
"Очерка истории" беларускай савецкай літаратуры. Там чыта-
ем /б.10/:

"Выдатным дзеячом беларускае прагрэсыўнае культуры
першае палавіны шаснаццатага стагодзьдзя быў Георгі
Скарына. Найвялікшы вучоны свайго часу, ён шыра-
ка разгарнуў перакладніцкую й выдавецкую дзейнасьць
у Празе й Вільні. Скарына рабіў усё дзеля таго, каб
даць беларускаму народу кнігу ў ягонай роднай мо-
ве... Скарына даў пачатак кнігадруку ў Беларусі.
Уся ягоная дзейнасьць натхнялася высокім пачуцьцём
патрыятызму, імкненьнем пашырыць асьвету ў народзе.

Як першадрукар і асьветнік, Скарына зрабіў вялікі ўплыў на разьвіцьцё беларускае літаратуры й кнігадруку".

Адылі аўтар прыводзе прозьвішчы "перадавых дзеячоў беларускае культуры ХVI - пачатку ХVII стг." - Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Сьцяпана Зізанія, Апанаса Філіповіча, Лявона Карповіча, Сымона Полацкага. З прозьвішчаў гэтых можна зрабіць вывад, што рэабілітаваньня ня ўсе даўнейшыя дзеячы беларускае культуры.

Відаць, з тае-ж прычыны, што ў выпадку даўнейшых культурна-асьветных дзеячоў, з мэтай бараніць партыю ад кампрамітацыі й шкоды, і др. М.Ларчанка выступіў у час. "Літаратура і Мастацтва" /№47 ізь 17 ліст. 1956 г./ у варт. "Некаторыя пытаньні гісторыі беларускай літаратуры" з аргумэнтамі рэабілітаваньня некаторых забароненых у БССР нашаніўскіх літаратараў, а таксама газэтаў "Нашае Долі" й "Нашае Нівы". Зь літаратараў ён прапанаваў рэабілітаваць найперш К.Кастравіцкага /К.Каганца/, Ант.Лявіцкага /Ядзьвігіна Ш./ і Ал.Прушынскага /Ал.Гаруна/.

Адылі, гэтая Ларчанкава ініцыятыва стрэлася з войстрым згаьненнем з боку органу ЦК КП Беларусі "Зьвязды", што ў нумары ад 12-га студня сёлета прысьвяціла ёй артыкул Л.Абэцадарскага, аднаго з галоўных хвальшаўнікоў гісторыі Беларусі ў "Истории Белорусской ССР", ды А.Сідарэнкі пад назовам "За ідэйную чыстату нашых літаратурных пазыцыяў". Паводля "Зьвязды", А.Гаруна нельга рэабілітаваць, бо ён "у час кастрычніцкае рэвалюцыі й грамадзянскае вайны змагаўся супраць савецкае ўлады ў лягеры нацыяналістычнае контррэвалюцыі".

Ларчанка паказваў, што А.Гарун таленавіты майстра слова, што ён шчыра любіў Беларусь і беларускі народ, рупіўся пра ягоную волю й шчасьце. На гэта "Зьвязда" адказвае: калі-б А.Гарун шчыра любіў сваю бацькаўшчыну і свой народ, дык ён не змагаўся-б супраць "улады работнікаў і сялян". Другім аргумэнтам "Зьвязды": "М.Ларчанку павінна быць ведама і тое, што ў час акупацыі Савецкае Беларусі гітлераўскімі захопнікамі нашы ворагі выдавалі й прапагандавалі творы А.Гаруна. Наіўна было-б думаць, што яны прапагандавалі-б творы, якія ідэйным зьместам не адказвалі-б іхным мэтам". Ацтару гэтых радкоў няма ведама, ці ў часе нямецкае акупацыі былі выданьня Гаруновы творы, але ўсім ведама,

што тады былі выдання дзеве вялікія паэмы Я. Коласа - "Новая зямля" і "Сымон Музыка". А. Гарун памёр у 1920 г., а ягоная антысавецкая дзейнасць не адбілася ў ягоных творах, што сваім нацыянальна-грамадскім настроем вельмі блізкая да Купалавых твораў, адно што ў Купалы гэты момэнт яшчэ мацнейшы.

Наапошку "Звязда" гэтак засуджвае Ларчанку:

"Наша літаратураведа кіруецца ленінскімі прынцыпамі партыйнасці ў літаратуры. Блытаньня, памылковыя ацэнкі М. Ларчанкі - важных пытанняў гісторыі беларускае літаратуры асумоўлены тым, што ён у сваім артыкуле адступіў ад гэтых прынцыпаў".

"Толькі страціўшы партыйную прынцыповасць, можна пісаць, што такая газета /як "Нашае Ніва"/ была "прагрэсыўнай, патрэбнай і карыснай".

Характарыстычна, што творы абодвух нашаніўскіх пісьменьнікаў - работнікаў - Алеся Гаруна й Цішкі Гартнага - ў "рэспубліцы работнікаў і сялян" - забароненыя.^{х/}

Ужо мінула звыш сараку год ад пары "Нашае Нівы" і 25 з гакам год сыстэматычнага перасьледаваньня камуністычным Крамлём усяго беларускага, а пытаньне дачыненняў камуністычнае партыі да нашаніўцаў ня страціла свае вайстрыні. Ё будзе яно вайстрае датуль, пакуль Беларусі не пакінуць перасьледаваць у СССР, бо нашаніўства - неадлучная частка найноўшае гісторыі беларускага народу.

Бібліяграфічныя зацемкі

1. Расея ў 1772 г. забрала бальшыню беларускіх цэнтральных земляў, у 1793 г. забрала рэшту цэнтральнае Беларусі й частку заходняе; у 1795 г. забрала рэшту заходніх беларускіх земляў з выняткам Беластоцкае акругі; у 1807 г. забрала й Беластоцчыну.

2. Хронолаг. указ. указов и распоряж. империи, I, б. 69-73; Матарыялы да гісторыі Беларусі, II, 70.

3. А. Бурбіс. Беларуская Сацыялістычная Грамада ў першым пэрыядзе яе працы /1903 - 1907/, б. 178 /зборнік "Беларусь", у Менску 1924/.

4. Тамсама, б. 178.

х/ Цішка Гартны апошнім часам "рэабілітаваны". Рэд.

5. А.Зіміонка. Сацыялістычны рух на Беларусі, №№. Партыя сацыялістых-рэвалюцыянераў, б.І66 /зборнік "Беларусь", у Менску 1924/.

6. Бурбіс, тамсама, б.І79.

7. Бурбіс, тамсама, б.І80.

8. Тамсама, б.І8І.

9. Тады-ж былі арыштаваныя таксама А.Бурбіс, К.Міцкевіч ды іншыя.

10. Цытаты ўзятыя зь "Истории Белорусской ССР", I, Менск, 1954, б. 363. Далей цытуецца як "Ист. БССР".

11. Ист. БССР, б.449.

12. Тамсама, б.451.

13. В.Ивашин /Очерк ист. бел. сов. лит./, Масква, 1954, б. 157.

14. Тамсама, б.І65.

15. Л.Фигловская, тамсама, б.І95.

16. Тамсама, б.І54.

17. Гаспода Луцкевічаў была ў Вільні ля Віленскае вуліцы 33. Там-жа мясцілася бібліятэка "Знание" й музэйныя зборы Івана Луцкевіча, да якіх праход быў празь бібліятэку.

18. Протоколы Конференции Российских Национально-социалистических Партий 16-20 апреля 1907 г., СПР. 1908, б.92.

19. Ист. БССР, 376.

20. Тамсама, б.364-365.

21. Пра "Нашу Долю" гл. артыкул А.Шлюбскага "Новыя матар'ялы да гісторыі "Нашае Долі" /Полымя, 1927 г., №3/ і таксама артыкул Н.Недасека "Паўвеку "Нашае Долі" /"Беларус" №57, Нью-Ёрк, 1957 г./.

22. Ист. БССР, б.363.

23. Тамсама, б.387.

24. Тамсама, б.363.

25. А.Бонч-Асмалоўскі. Лібэральна-апазыцыйны рух на Беларусі, б.І69 /зборнік "Беларусь", Менск, 1924 г./.. Тое самае сьцьвярджае беларускі пісьменьнік І-ае палавіны ХІХ стг., Ян Чачот.

26. Язэп Лёсік. Культурны стан Беларусі к мамэнту Лютаўскае рэвалюцыі, б. 101-102 /зборнік "Беларусь", Менск, 1924г./..

27. Ист. БССР, бб. 363 і 427. Тое-ж знаходзім на б. 376 і інш.

28. С.Майхровіч. Альгерд Абуховіч /газэта "Літаратура і Мастацтва", Менск, 1956, № 48 ад 24 лістапада/.

29. Тамсама.

30. В.Ивашин /Очерк ист.блр. сов. лит., б.ІЗ-І4/.

31. Тое самае кажа Аляксандар Цвікевіч у сваёй працы "Западно-руссизм". Нарысы зь гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў XIX і пачатку XX стагодзьдзяў, Менск, 1929, б. 329-330.

32. Тамсама, б. 330.

33. Ист. БССР, б.407.

34. Тамсама, б.422.

35. Тамсама, б.4І5-4І6.

36. Тамсама, б.4І5.

37. Ист. БССР, б.4І6.

38. Очерк ист. блр. сов. лит., б.І6І.

39. Ист. БССР, б.473.

40. Пра няспрыянне Расеі нашаніўцаў, дый наагул сьведамых Беларусаў у часе гэтае вайны сьветча Зьмітро Жылуновіч у артыкуле "Люты - кастрычнік у беларускім нацыянальным руху /зборнік "Беларусь", Менск, 1924 г., б.І84./.

41. Ист. БССР, б.477.

42. Тамсама.

43. Тамсама.

44. Тамсама, б.445.

45. Тамсама, б.445-446.

46. Очерк ист. блр. сов. лит., б.І65.

46а. Гл. Я.Купала. Тутэйшыя. Выдавецтва "Бацькаўшчыны", Мюнхэн, 1953 /асабліва ў прадмове Р.Склята, б.б.6-9/; Я.Купала. Спадчына. Выдавецтва "Бацькаўшчыны", Мюнхэн, 1953 г., /ас. у артыкуле Ст.Станкевіча - "Жыцьцёвы й творчы шлях паэты", б. б. ХІХ-ІІ, ІІІ-ІVІІ.

47. Ивашин, тамсама, б.І90.

48. Тамсама, б.І77.

49. Гл. Ант. Адамовіч. Якуб Колас у супраціве саветызацыі, асабліва на бб. 7, 19, 20, 25, 31, 33, 34, 35, 36, 41, 49, 52, 53, 55.

50. Ивашин /Очерк ист. блр. сов. лит., б.І5./.

- 51. Ивашин /Очерк ист. блр. сов. лит., б.б.160-161./.
 - 52. Ист. БССР, б.446.
 - 53. Ивашин /Очерк ист. блр. сов. лит., б. 170./.
 - 54. Тамсама, б.156.
 - 55. Ист. БССР, б.425.
-

А. К о н а ш

ТЭХНІЧНАЕ НАВУЧАНЬНЕ НА ЧЫГУНКАХ БЕЛАРУСІ

Складанасьць і шматбаковасьць тэхнічнае гаспадаркі чыгунак заўсёды патрабавала для абслугоўваньня яе належнае колькасьці інжынерна-тэхнічных спецыялістых, пры адначасовай наяўнасьці кваліфікаванай працоўнай сілы. Забясьпечаньне інжынерна-тэхнічным персаналам — гэта неабходная ўмова, безь якое нельга ўявіць нармальнае экспляатацыйнае працы чыгуначнага транспарту. Дзеля гэтага падрыхтоўка гэтых спецыялістых была й ёсьць адным з асноўных заданьняў як паасобных чыгуначных шляхоў, так і найвышэйшага чыгуначнага воргану — Міністэрства шляхоў зносінаў.

У дарэвалюцыйныя часы падрыхтоўка інжынераў-чыгуначнікаў для патрэбаў чыгунак Расейскай імперыі праводзілася ў дзвюх вышэйшых навучальных установах: у Маскоўскім Інстытуце і ў Пецярбурскім Інстытуце інжынераў шляхоў зносінаў.

Чыгункі, пракладзеныя на тэрыторыі Беларусі — Лібава-Роменская, Маскоўска-Берасьцейская, Рыга-Арлоўская, Полацка-Седлецкая й Палеская — як і іншыя шляхі чыгуначнай сеткі, забясьпечваліся інжынерамі ў васьноўным з гэтых двух інстытутаў.

Колькасьць інжынераў, штогадова выпускаемых гэтымі навучальнымі ўстановамі, была за надта малой, каб задаволіць патрэбы даволі разьвітай сеткі чыгунак. Закончышы інстытут, новыя інжынеры ў бальшыні выпадкаў асядалі ў управах шляхоў на адміністрацыйна-інжынерных пасадах, або часткава йшлі на новае чыгуначнае будаўніцтва, у выніку чаго беспасярэдня на лініі інжынераў было мала. Пры тым-жа інстытуты рыхтавалі інжынераў толькі дзвюх спецыяльнасьцяў: інжынераў-шляхавікоў /на службе шляху

й штучных збудаванняў/ і інжынераў-механікаў /на службе цягі й рухомага складу/. Службы руху, сыгналацыі й сувязі чыгунак амаль ня мелі ў сваім штаце людзей зь інжынерскай асьветаі, так як інстытуты ня рыхтавалі інжынераў гэтых спецыяльнасьцяў.

Недахоп інжынернага персаналу часткава пакрываўся інжынерамі, што выходзілі з Тэхналягічнага й Палітэхнічнага інстытутаў /для службы цягі/, і зь Інстытуту Цывільных Інжынераў /для службы шляху й збудаванняў/.

Якасьць падрыхтоўкі інжынераў шляхоў зносін стаяла на высокім узроўні. Пецярбурскі й Маскоўскі інстытуты далі рад выдатных інжынераў-будаўнікоў чыгунак, вучоных, прафэсараў, акадэмікаў, што шмат зрабілі для разьвіцьця чыгунак наагул.

Чыгункі Беларусі /у прыватнасьці Лібава-Роменская й Маскоўска-Берасьцейская/, будучы эканамічна важнымі магістралямі, мелі таксама й вялікае стратэгічнае значаньне. Апрача таго, яны былі г.зв. "казенымі жэлезнымі дарогамі", г.зн. чыгункамі, што належалі дзяржаве й беспасярэдня падпарадкоўваліся Міністэрству Шляхоў Зносін. Гэта адбілася на насычанасьці гэтых шляхоў інжынерным персаналам.

Падрыхтоўка тэхнічных спецыялістых для сярэдня-тэхнічных становішчаў, г.зв. тэхнікаў шляхоў зносін, праводзілася ў "Тэхнічных школах", якія засноўваліся й утрымоўваліся паасобнымі чыгункамі, зацікаўленымі ў падрыхтоўцы для сябе гэтых спецыялістых.

Першая чыгуначная тэхнічная школа ў Беларусі была заснаваная ўправай Лібава-Роменскай чыгункі ў 1879 г. у Гомелі, крыху пазьней была адчынена другая школа ў Вільні. Абедзьве школы падрыхтоўвалі тэхнікаў шляхоў зносін шляхавай і будаўнічай спецыяльнасьці, але ў канцы 90-ых гадоў у Гомельскай тэхнічнай школе быў адчынены другі аддзел механічнай спецыяльнасьці, што падрыхтоўваў тэхнікаў для патрэбаў службы цягі й рухомага складу^I.

Пры тэхнічных школах былі зарганізаваныя навучальныя майстэрні, забясьпечаныя станкамі й механічным абсталяваньнем, у якіх вучні здабывалі практычныя навукі ў сталярстве, сьлясарстве й такарстве /для механічнай спецыяльнасьці/, а таксама й навучальныя пляцоўкі для практычных заняткаў над рамонтам шляху й будаваньнем /для шляхава-будаўнічай спецыяльнасьці/.

У тэхнічныя школы прыёмаліся асобы, што мелі закончаную аспецыялізацыю ў ніжэй гарадзкіх школы. Навука трывала тут чатыры гады; летам-жа /міжклясны перыяд/ вучні накіроўваліся да дыстанцыйнай дыстанцыяў шляху або дзялянак цягі, дзе праходзілі летнюю двухмесячную практыку².

У Гомельскай школе вучнямі былі ў васноўным Беларусы, пры невялікім працэнтзе Расейцаў; у Віленскай школе - таксама Беларусы, але пры крыху большым працэнтзе Расейцаў разам з Палякамі і Лятувісамі. Гэта паясненне тэрытарыяльным размяшчэннем школаў ды тым, што пры прыёме ў школу першынства мелі сыны службоўцаў і работнікаў Лібава-Роменскай чыгункі³.

Выкладанне вялося паводля праграмаў зацверджаных Міністэрствам шляхоў зносін, і вылучна на расейскай мове; ня гледзячы на гэта, выхаванцы школаў - Беларусы - ў меру магчымасцяў бралі ўдзел у беларускім нацыянальна-грамадскім жыцці /асабліва ў Віленскай школе/. У выніку пэўнай упрывілеяванасці чыгуначных школаў ды агульнай русыфікацыі невучальных устаноў, усялякія правы нацыянальнага жыцця ў сферах гэтых школаў забараняліся. Гадунцы школаў былі змушаны абмяжоўвацца сувязямі з беларускай грамадзкасцю толькі вонках школы і ў вольны час.

Выкладчыкамі былі тут у васноўным Расейцы: інжынеры ці тэхнікі шляхоў зносін. Выкладчыкаў Беларусаў у 1913 г. у гэтых дзевяці школах было ўсяго 6 чалавек⁴.

Пасля заканчэння школы, гадунцы яе здавалі дзяржаўны тэхнічны экзамен /адначасова і экзамен на атэст спецыяліста/, атрымлівалі дыплём "тэхніка шляхоў зносін" ды накіроўваліся на Лібава-Роменскую чыгунку. Пасля аднагодовага стажу выпускнікі шляхавай спецыяльнасці займалі пасады чыгуначных майстроў, старэйшых чыгуначных майстроў, тэхнікаў дыстанцыяў шляху, тэхнікаў службаў шляху ў Управе чыгункі, а ў некаторых выпадках - памочнікаў кіраўнікоў дыстанцыяў. Выпускнікі механічнай спецыяльнасці выконвалі службу /пасля стажу/ дыжурных дэпо, тэхнікаў паравозных дэпо, машыністых-настаўнікаў ды памочнікаў кіраўнікоў дэпо.

Некаторая частка выпускнікоў накіроўвалася на Полацка-Седлецкую і Палескую чыгункі для адбывання стажу ды далейшае службы. Такім чынам, амаль усе чыгункі Беларусі мелі на сярэдніх

кіруючых і тэхнічных службах сваю тэхнічную інтэлігенцыю, што складалася ў бальшыні зь Беларусаў. Выняткам была Маскоўска-Берасьцейская чыгунка, што забяспечвалася тэхнікамі з Маскоўскае чыгуначнае школы.

Адмысловых школаў для падрыхтоўкі кваліфікаваных работнікаў для патрэбаў паравозных дэпо, рамонтных майстэрняў і г.д. - ня было. Выняткам быў толькі Гомельскі паравозна-рамонтны завод /паравозна-рамонтныя майстэрні/ Лібава-Роменскай чыгункі, які меў "школу вучнёўства", дзе падросці, апрача вывучання сьлясарства, кавальства, такарства й сталярства, набывалі яшчэ й некаторыя тэарэтычныя веды ў засягу крыху большым за 4-клясовую народную школу. Паасобныя вытворчыя адзінкі - дэпо, дзялянкі й дыстанцыі - ужывалі сыстэму індывідуальнага вучнёўства, г.зн. падросці-вучні прымацоўваліся да паасобных майстроў для вывучання вытворчых працэсаў. Такая сыстэма давала толькі рамесленныя навукі без агульнае асьветы. Самое-ж вучэньне цягнулася вельмі доўга.

Пасьля рыскага падзелу Беларусі заходняя частка Лібава-Роменскай чыгункі перайшла ў веданьне Польскіх Дзяржаўных Чыгунак, а ўсходняя частка /ў тагачаснай БССР/ была перайменаваная ў "Заходнія чыгункі".

Пад канец першай сьветавай вайны /1916-17/, у выніку блізкасьці фронту, паўдзённая частка Маскоўска-Берасьцейскай і заходняя частка Лібава-Роменскай чыгунак сталіся прыфрантовымі адрэзкамі, дзе канцэнтраваліся асноўныя масы вайсковых перавозак з напружаным рухам. Практыка гэтых перавозак выявіла неабходнасьць мець адмыслова падрыхтаваных інжынерна-тэхнічных спецыялістаў для кіраваньня як самым рухам, так і арганізацыяй перавозак. У выніку ў кіраўнікоў Управы Заходніх чыгунак зьявілася думка стварэньня новага профілю інжынера й тэхніка шляхоў зносін. Былі дэталёва распрацаваныя праграмы для паасобных тэхнічных дыцыплінаў у падрыхтоўцы тэхнікаў экспляатацыі чыгунак ды атрыманы дазвол ад Наркому шляхоў зносін і Наркому асьветы на адкрыцьцё новага тэхнікуму ў Менску.

Дзякуючы значнай падтрымцы НКА БССР і ўправе Маскоўска-Беларуска-Балтыцкай чыгункі /б.Маскоўска-Берасьцейская/ тэхнікум быў адчынены ў 1921 годзе.

Нацыянальны склад вучняў першага й наступных чатырох набораў /да 1926 г./ быў поўнасьцей беларускім. Пасьля 1926 г. тэхнікум быў прызнаны агульнасэткавым і ў яго пачалі наплываць вучні з РСФСР і Украіны. Тут выкладалі такія дасьветчаныя беларускія пэдагогі й інжынеры, як Касабуцкі, Цьвірка-Гадыцкі, Радзевіч, Лапуцька, Гайдаенка й інш. Хоць, з прычыны адсутнасьці тэхнічных падручнікаў у беларускай мове, навучаньне вялося ў мове расейскай, тут усё-ж выкладалася беларуская мова й гісторыя беларускай літаратуры разам зь беларускай гісторыяй. Наагул-жа ў тэхнікуме панаваў здаровы нацыянальны беларускі дух, як вынік тагачаснага /1921-29 гг./ агульнага ўздыму ў вадраджэньні беларускай культуры.

Навука ў тэхнікуме трывала спачатку 4 гады, а пасьля 3; па заканчэньню яго й зданьню дзяржаўнага экзамену, выпускнік становіўся тэхнікам I-га разраду. У міжкурсавы летні перыяд студэнты тэхнікуму накіроўваліся на 3-месячную вытворчую практыку на чыгункі⁶. Праграмы тэхнічных і агульнаасьветных дысцыплінаў былі ўкладзеныя з улікам максымальнага перадаваньня ведаў вучням; гэтак, прыкладам, на выпускным курсе заканчвалася выкладаньне вышэйшае матэматыкі.

З прычыны недахопу спецыялістых для экспляатацыі чыгунак /ніжэй сярэдняе кваліфікацыі/ у 1923 г. пры тэхнікуме была адчынена прафэсіянальна-тэхнічная школа з 2-гадовым навучаньнем. Закончыўшы яе, выпускнік становіўся тэхнікам 2-га разраду⁷.

Першы выпуск тэхнікуму адбыўся ў 1925 годзе. Асноўная частка выпускнікоў была накіраваная на службу пры Маскоўска-Беларуска-Балтыцкай і Заходніх чыгунках, ды невялікая частка на чыгункі цэнтру Расеі. Выпускнікі атрымалі высокую ацэну сваіх тэарэтычных і практычных ведаў пры адбываньні стажу й далейшай службе. Шматлікія зь іх былі высунутыя на адказныя тэхнічныя й кіраўнічыя становішчы ў ваддзелах і ўправах чыгунак /прыкладам выпускнік першага выпуску Л.Ахрамовіч займае цяпер становішча кіраўніка аддзелу графікаў пры Міністэрстве шляхоў зносін. Наступныя выпускі /да 1930 г./ становяць сабой добра навучаны кантынгент чыгуначных спецыялістых, з тэхнічным кругаглядам, блізім да інжынерскага. Дзякуючы прыроджаным характэрным беларускім рысам - кемлівасьці, працавітасьці, энэргіі й асабістай іні-

цыятыве - вельмі вялікі працэнт выпускнікоў займаў становішчы інжынераў у пэрыяд раёнаваньня й рэарганізацыі чыгунак СССР /1930-34 гг./.

Для падрыхтоўкі кваліфікаванай працоўнай сілы /сьлёсараў для рамонту паравозаў і вагонаў, токараў, столяраў, памочнікаў машыністых/, пачынаючы з 1921 г. на Маскоўска-Беларуска-Балтыцкай і Заходніх чыгунках адкрываюцца г.зв. школы вучнёўства /чыгуначны назоў тыпу школ фабрычна-завадзкага навучаньня/. У іх быў вызначаны 2-гадовы тэрмін навучаньня. Па заканчэньні школы выпускнікі накіроўваліся на працу ў дэпо ці майстэрні тае чыгункі, да якое была прыпісаная школа⁸.

Як у тэхнікумах, так і ў школах вучнёўства асноўным мэтадам навучаньня былі лекцыі. У 1925-26 гг. была спроба ўвесці лябараторны мэтад /Дальтон-плян/, аднак гэты пэдагагічны экспэрымэнт ня ўдаўся, як ня ўдаліся і ўсе пасьлейшыя экспэрымэнты, пачынаючы ад 1930 г.

У 1927 г. на чыгунках тагачаснае БССР было агульна II тэхнічных навучальных установаў. Гэта былі:

Тэхнікумы:

Эксплёатацыйны Тэхнікум Шляхоў Зносін	- Менск,
Мэханічны Тэхнікум Шляхоў Зносін	- Гомель,
Эксплёатацыйная Прафэсіянальная Тэхн.Школа	- Менск.

Школы вучнёўства:

Школа вагона-рамонтнага заводу імя Мясьнікова, М-Б-Б чыгунка	- Менск
Школа паравознага дэпо ст. Менск, Зах. чыг.	- Менск
Школа паравозна-рамонт. зав. імя Ланцуцкага, Зах. чыг.	- Гомель
Школа паравознага дэпо Гомель, Зах. чыг.	- Гомель
Школа паравознага дэпо ст.Магілёў, Зах. чыг.	- Магілёў
Школа паравознага дэпо ст. Віцебск, М-Б-Б чыг.	- Віцебск
Школа паравознага дэпо ст. Ворша Цэнтр. М-Б-Б чыг.	- Ворша
Школа паравознага дэпо ст. Жлобін, Зах. чыг.	- Жлобін

Восеняй 1927 г. Менскі тэхнікум быў пераведзены ў Гомель і задзіночаны з Гомельскім тэхнікумам шляхоў зносін. Задзіночаны тэхнікум меў два аддзелы: эксплёатацыйны й мэханічны, з тэр-

мінам навучання збольшаным да 4-х гадоў. Гэтае задзіночаньне было зроблена з мэтай арганізаваньня на базе задзіночанага тэхнікуму - Беларускага Інстытуту Інжынераў Транспарту^{IO}.

Захады для зарганізаваньня Беларускага Інстытуту Інжынераў Транспарту былі зробленыя Управай Заходніх Чыгунак супольна з НК Асьветы БССР у 1928 г. Пакуль пытаньне аб інстытуце "распрацоўвалася" ў Цэнтральнай Управе асьветы НК Шляхоў зносін і НК Асьветы СССР, насоўваліся падзеі 1929-30 гг.: хваля рэакцыі супраць беларускіх нацыянальна-культурных сілаў, калектывізацыя, індустрыялізацыя зь першай пяцігодкай ды, урэшце, найбольш бязмозгі й дурны экспэрымэнт у гісторыі чыгунак СССР - рэарганізацыя структуры чыгунак паводля прынцыпу "раёнаў". У выніку падрыхтоўкі ўраду да гэтых "мерапрыемстваў", у хадаініцтве аб адкрыцьці Беларускага Інстытуту было адмоўлена. Характэрна, што ў гэтым часе былі ўжо адкрытыя чыгуначныя інстытуты ў Харкаве, Днепрапятроўску, Ростове н/Д., Тбілісі, Томску, Ташкенцы, ня лічачы ўжо інстытутаў у Маскве й Ленінградзе. Таксама было адмоўлена ў хадаініцтве аб прызнаньні выпускнікам Гомельскага Тэхнікуму /пасля абароны належнае працы/ ступені інжынераў "вузкае спэцыяльнасьці"^{II}.

У вадмове ясна відаць была няпрыхільнасьць і негатыўныя дачыненьні з боку маскоўскага кіраўніцтва да пытаньня стварэньня Інстытуту, а значыць і збольшваньня кадраў беларускай тэхнічнай інтэлігенцыі. Адмова была матываваная недахопам на месцы адпаведных выкладчыкаў і прафэсараў, ня гледзячы на тое, што гэтакія кадры былі: у штаце Управы Заходніх чыгунак было нямала дасьветчаных інжынераў з дастатковым стажам пэдагагічнай дзейнасьці, ды й пры самым Гомельскім тэхнікуме быў рад такіх выкладчыкаў, як матэматык Акалоўскі, інжынер Цялінскі /машынаведа й мэханіка/, інжынер Слабуха /праектаваньне станцыяў/, інжынер-прафэсар Ульяніцкі /праектаваньне паравозаў/ і іншыя, што поўнасьцяй надаваліся для ачоленьня катэдраў Інстытуту. На чыгунках БССР усё-ж адчуваўся вялікі недахоп тэхнічных спэцыялістых, і ў "замену" Інстытуту было дазволена адчыніць яшчэ адзін тэхнікум па экспляатацыі чыгунак. Такі тэхнікум быў зарганізаваны й адчынены ў 1931 г. пры станцыі Ворша Маскоўска-Беларуска-Балтыцкай чыгункі.

Недахоп інжынерна-тэхнічных спецыялістых /у цэлым СССР/ стаў асабліва моцна адчувацца пачынаючы з 1928 г. Сталася гэта таму, што матар'яльнае забяспечанне спецыялістых у прамысловасці ды асабліва на новым будаўніцтве было куды лепшым чымся на чыгуначным транспарце, у выніку чаго пачаўся перш паступовы, а пасля і масавы пераход спецыялістых з тэхнічнай асветай з транспарту ў прамысловасць і на будаўніцтва. Каб знайсці выхад з такога палажэння, савецкі ўрад быў змушаны выдаць спецыяльны ўказ /1930 г./ "Аб павароце інжынерна-тэхнічных спецыялістых на чыгуначны транспарт"¹². У БССР вяртаннем спецыялістых на транспарт займаўся ўпаўнаважаны НК шляхоў Зносін пры Саўнаркоме БССР Леднік; да восені 1930 г. вярнулася больш за 300 чалавек, знятых з працы ў розных арганізацыях і ўстановах¹³.

1929 г. быў апошнім годам, калі тэхнічнае навучанне на чыгунках Беларусі праходзіла яшчэ нармальна й даволі ўдачна. Пачатая калектывізацыя і ў сувязі зь ёй "ліквідацыя кулацтва як класы", будаўніцтва першых аб'ектаў першай пяцігодкі, рэарганізацыя Маскоўска-Беларуска-Балтыцкай і Заходніх чыгунак, што прывяла да пагоршання іх працы, і, урэшце, масавыя арышты выкладчыкаў і студэнтаў тэхнікумаў і ВНУ /побач зь пісьменьнікамі, вучонымі, мастакамі і інш., як вынік ліквідацыі беларускіх "нацдэмаў"/, - усё гэта, зразумела, не магло не адбіцца на працы чыгуначных тэхнікумаў і школаў вучнёўства. Агульная нэрвовасць, няўпэўненасць што да заўтрашняга дня - былі агульнай зьявай як сярод выкладчыкаў, так і вучняў. Гэтакі стан яшчэ больш завайстраўся рознымі "новымі метадамі" навучання. Накінутая зверху "палітэхнізацыя" пачатковай і сярэдняй школы /выкладзеная ў пастанове ЦК ВКП/б/ з 5.9.1931/¹⁴ пачала ўкараньвацца ў жыццё школы ў самай прымітыўнай і недарэчнай форме, як вынік тэарэтычнай неабаснаванасці самой ідэі ды практычнай немагчымасці ажыццяўлення яе. Палітэхнізацыя адбілася й на тэхнікумах; паслядоўна былі уведзены: лябараторна-брыгадны метад навучання /напамінаў Дальтон-план 1925-26 гг./¹⁵, бесьперапынная практыка /штодзённая сувязь тэхнікуму з прымацаванай вытворчасцяй/¹⁶, а ў школах вучнёўства - бесьперапынны навучальны год.

Жыццё само адкінула гэтыя нерэальныя метады: узровень ведаў вучняў значна абнізіўся, моцна пахіснулася й нутраная дыс-

цыпліна навучальных устаноў. Выпускі Гомельскага тэхнікуму й вузлавых школаў вучнёўства Маскоўска-Беларуска-Балтыцкай і Заходніх чыгунак у 1931-32 і 1932-33 гг. былі найбольш слабымі як аб'ёмам ведаў, так і іх якасцям.

Вызначаны партыяй і савецкім урадам курс на індустрыялізацыю ды пачатак разгортвання першых будаўніцтваў у канцы 1929г. адбіўся й на працы чыгунак. Грузазварот Маскоўска-Беларуска-Балтыцкай і Заходніх чыгунак пачаў збольшвацца, а праца й выкананьне тэхнічных вымернікаў пагоршваліся з кожным днём, як вынік новай сістэмы кіравання, пагоршання дагляду за паравозамі, вагонамі й чыгуначнымі ўладжаньнямі, ды агульнага напружанага стану ўнутры краю. Лік выпадкаў на чыгунках пачаў катастрафальна расьці: аварыі цягнікоў, зыходы з рэак, пераезды забароненых сыгналаў і г.д. былі ў васнаўным вынікам парушэньняў правілаў тэхнічнай экспляатацыі працаўнікамі чыгункі. Адначасова з гэтым пачаў адчувацца й недахоп кваліфікаванай працоўнай сілы й ніжэйшых службоўцаў. Сталася гэта ў выніку збольшаньня руху ды плыўкасьці працоўнае сілы. Для ліквідацыі гэтага недахопу НК Шляхоў Зносін загадаў дырэкцыям чыгунак зарганізаваць на мясцох /пры вузлах/ сталыя курсы "тэхнічнага мінімуму" для падрыхтоўкі службоўцаў звязаных з рухам цягнікоў /без адрыву ад вытворчасьці/ ды каротка-тэрміновыя /з адрывам ад вытворчасьці/ для падрыхтоўкі службоўцаў ніжэйшай і сярэдняй кваліфікацыі.

Для кіравання працай курсаў пры ўправах кожнага экспляатацыйнага раёну /у ваддзеле кадраў/ быў вызначаны загадчык курсаў з адмысловым штатам. Да выкладаньня прыцягваліся /шляхам сумяшчальніцтва/ інжынерна-тэхнічныя працаўнікі дэпо, станцыяў, управаў раёнаў і г.д.

Колькасьць курсаў пачала ўзрастаць з 1930 г. і ў 1932 годзе дасягнула нябывалага ліку. Курсы адчыняліся часта бяз уліку іх неабходнасьці й забясьпечаньня памешканьнем ды выкладчыкамі; яны зачыняліся й зноў адчыняліся. Спецыялізацыя курсаў была самай рознай - тут ішло толькі аб тое, каб выкарыстаць прызначаныя сродкі ды рапартаваць пасля аб выкананьні пляну падрыхтоўкі службоўцаў. Больш паважны характар мелі курсы "тэхнічнага мінімуму", бо тыя, што ня здалі экзамену на "мінімум", не дапускаліся да штогадовага службовага экзамену.

На Маскоўска-Беларуска-Балтыцкай і Заходніх чыгунках у 1932 годзе была шматлікая колькасць курсаў розных спецыяльнасцяў чыгуначнай службы з тэрмінам навучання ад 3-х месяцаў да аднаго году.

Ня гледзячы на цэлы рад недахопаў у арганізацыі й сістэме выкладання, тэхнічныя курсы /асабліва з адрывам ад вытворчасці/ усё-ж давалі пэўныя веды, якія, будучы падмацаванымі практычным дасветчаннем, давалі магчымасць займаць тое ці іншае становішча. Паводля прыблізных дадзеных каля 60% удзельнікаў курсаў займалі становішчы паводля атрыманых спецыяльнасцяў.

Развал працы сярэдніх школаў, тэхнікумаў і вышэйшых навучальных устаноў усё-ж змусіў савецкае кіраўніцтва адклікаць "універсальныя" метады навучання й вярнуцца да старой выпрабаванай лекцыйнай сістэмы. Пастановай ЦК ВКП/б/ з 25.8.1932 г.¹⁷ асноўнай сістэмай выкладання прызнаецца лекцыя з адначасовым "калектыўным" навучаннем вучняў. Віноўнымі ў развале школьнае сістэмы былі прызнаныя нейкія мітычныя шкоднікі з НК Асветы. Раённая сістэма адміністрацыйна-тэхнічнага кіравання чыгункамі таксама правалілася: на пачатку 1933 г. чыгункі ня выконвалі ні перавозных паказнікаў, ні тэхнічных вымернікаў. Станцыі й вузлы замяніліся ў нейкія паркі вагонаў, рух упаў, працэнт пашкоджаных паравозаў дасягнуў свайго максімуму - чыгункі апынуліся на мяжы катастрофы. У 1933 г. адмысловая пастанова ўраду й партыі скасавала раённую сістэму і ўвяла старую сістэму кіравання. Гэтым разам віноўнымі аказаліся таксама нейкія шкоднікі з НК Шляхоў Зносін.

Пасля 1933 г. справа тэхнічнага навучання на чыгунках Беларусі /цяпер ужо Заходняй заместа Маскоўска-Беларуска-Балтыцкай, і Беларускай заместа Заходніх/ пачала пакрысе наладжвацца. Праца тэхнікумаў і школаў вучнёўства да 1935 г. сталася амаль нармальнай, із шматлікіх тэхнічных курсаў былі захаваныя толькі доўгатэрміновыя з адрывам ад вытворчасці.

Для хутчэйшай ліквідацыі адставання чыгуначнага транспарту й палепшання ягонай працы /а галоўным чынам для змагання з "тэорыяй тэхнічнае мяжы"/, савецкае кіраўніцтва зь ініцыятывы Сталіна стварыла й шырока распапавала "Крываносаўскі рух", ачолены ў 1935 г. паравозным машыністам дэпо Славянск - "чыгу-

начным Стаханавам" П.Крываносам. Асаблівая ўвага была зьвернута на кваліфікацыю паравозных брыгадаў: усюды пры асноўных дэпо пачалі адкрывацца "школы крываносаўскага дасьветчання" без адрыву ад вытворчасці, з 2-3-месячным тэрмінам навучання. Такіх школаў на Заходняй і Беларускай чыгунках было 8 /у Гомелі, Жлобіне, Менску, Боршы, Магілёве, Полацку, Віцебску й Смаленску/, а апрача іх пры ўправах абедзвюх чыгунак былі адкрытыя сталыя 2-гадовыя школы для паравозных машыністых /у Смаленску й Гомелі/.

Пэрыяд "яжоўшчыны" 1936-38 гг. адбіўся й на чыгуначных навучальных установах Беларусі: было арыштавана шмат выкладчыкаў і вучняў тэхнікумаў і школаў вучнёўства, абвінавачаных у контррэвалюцыйнай прапагандовай дзейнасці, шкодніцтве, беларускім нацыяналізьме /і зьвязанай зь ім падрыхтоўкай паўстаньня/, арганізацыйнай падрыхтоўцы тэрарыстычных і дывэрсійных актаў на чыгунках, ды ў іншых выдуманых сьледчымі абвінавачаньнях. Праводжаная адначасова з гэтым "атэстацыя" выкладчыкаў /паводля пастановы СНК СССР з 10.4.1936/¹⁸ яшчэ больш узмоцніла бальшавіцкі націск на тэхнічную школу: атэстацыя была фактычна чысткай інакшдумаючых і "нядобранадзейных" /з бальшавіцкага гледзішча/ выкладчыкаў¹⁹.

У выніку - у 1939 годзе тэхнічныя навучальныя ўстановы чыгунак БССР былі ўжо поўнасьцяй зрусыфікаваныя. Беларуская мова існавала для формы й выкладалася толькі як прадмет, настаўніцкі склад быў амаль поўнасьцяй прадстаўлены расейскімі спецыялістамі, і, такім чынам, нічога не нагадвала, што гэтыя навучальныя ўстановы знаходзяцца на тэрыторыі Беларусі.

Восень 1938 г., у сувязі з арганізацый г.зв. рамесьніцкіх школаў, школы вучнёўства Беларускай і Заходняй чыгунак былі рэарганізаваныя ў чыгуначныя школы²⁰. Праграмы навучання былі крыху зьменены: на практычнае навучаньне ў школьных майстэрнях і ў цэхах прымацаваных прадпрыемстваў было прызначана больш часу, тэарэтычнае выкладаньне было больш спецыялізаваным. Вучні былі на поўным утрыманьні школы, забясьпечваліся уніфармаванай вопраткай і атрымовалі заробатную плату. Для немясцовых вучняў былі інтэрнаты. У БССР было зарганізавана 6 такіх чыгуначных школаў. Пасьля 2-гадовага навучаньня школы выпускалі кваліфіка-

ваных работнікаў для рамонту паравозаў і рухомага саставу. Выпускі школаў амаль поўнасьцяй разьмяркоўваліся па чыгунках Беларусі.

Бесьперапынныя арышты сярод кваліфікаваных і вышкаленых работніцкіх кадраў за розныя парушэньні законаў аб працы /бракаробства, прагулы, "сабатажы"/ у 1940 г. пабольшылі й без таго войстры недахоп работніцкіх кадраў. Савецкі ўрад пастанавіў замацаваць /ці хутчэй запрыгоніць/ моладзь за вытворчымі прадпрыемствамі для забясьпечаньня іх сталай працоўнай сілай - вышкаленай і падпарадкаванай срогім законам і дысцыпліне. Як сяродак прымацаваньня, была створаная сыстэма "дзяржаўных працоўных рэзэрваў СССР", абвешчаная загадам Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР з 2.10.1940 г.²¹.

Паводля загаду, вызначаная й накіраваная для вышкаленьня ў школах працоўных рэзэрваў моладзь лічылася змабілізаванай да дыспазыцыі дзяржавы, а таму ўсе зарганізаваныя ў гэтай сыстэме рамесьніцкія й чыгуначныя школы падпарадкоўваліся асобным правілам.

Існаваўшыя на Беларускай і Заходняй чыгунках 6 чыгуначных школаў былі перададзеныя ў сыстэму працоўных рэзэрваў; апрача гэтага тут былі адкрыты яшчэ дзьве школы. Школы былі зарганізаваныя паводля тыпу зусім закрытых навучальных установаў, з казармавым падажэньнем для вучняў. Вучні мелі тут поўнае ўтрыманьне й былі падпарадкаваныя амаль вайскавай дысцыпліне. За парушэньні дысцыпліны й інструкцыяў аб нутраным парадку школы, вучні прыцягваліся да срогіх караў, улучна з адданьнем пад суд. Прымусовая мабілізацыя падросьткаў у гэтыя школы /у веку 14-15 гадоў/ выклікала масавыя выпадкі ўхілу ад гэтай мабілізацыі й выпадкі ўцёкаў із школы. Новы загад Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету з 28.12.1940 г.²² дазволіў караць судом уцекачоў з гэтых школаў пасыланьнем у папраўча-працоўныя калёніі тэрмінам да аднаго году.

У гэтых школах быў 2-гадовы тэрмін навучаньня, пасьля чаго малады работнік павінен быў адпрацаваць на чыгунцы ня менш за 4 гады, пры чым міністэрства працоўных рэзэрваў мела права накіраваць выпускніка хоць у які пункт дзяржавы.

Пасьля арганізацыі чыгуначных школаў падпарадкаваных сыстэ-

ме працоўных рэзерваў, сетка тэхнічных навучальных устаноў Беларускай і Заходняй чыгунак перад пачаткам 2-ой сьветавай вайны мела наступны выгляд: тэхнікумы шляхоў зносін: эксплёатацыйны й мэханічны у Гомелі, эксплёатацыйны ў Воршы; чыгуначныя школы: у Гомелі, Жлобіне, Менску, Воршы, Магілёве, Калінкавічах, Віцебску й Полацку; школы паравозных машыністых: у Гомелі й Смаленску.

У пачатку вайны тэхнікумы й чыгуначныя школы былі эвакуаваныя на ўсход - на чыгункі Уралу й Сярэдняй Азіі, дзе й працягвалі сваю працу над падрыхтоўкай кадраў. У сувязі з "умовамі ваеннага часу" ў чыгуначныя школы накіроўвалі моладзь, /фактычна цзяцей/ у веку 12-13 гадоў, пры чым сюды прыймаліся ня толькі хлопцы, але й дзяўчаты²³. Калі да вайны ў гэтых навучальных установах яшчэ выкладалася /хаця й пакалечаная/ беларуская мова, дык пасля эвакуацыі на чужыну ня стала й гэтага: русыфікацыя перамагла поўнасьцяй.

У часе нямецкай акупацыі Беларусі, Заходняй й Беларускай чыгункі абслугоўваліся адмыслова створанай управай "Райхсбан Ост" і чыгуначнымі батальёнамі. Беларускія чыгуначнікі ў васноўным выкарыстоўваліся толькі на неадказных і непатрабуючых тэхнічных ведаў становішчах, а дзеля гэтага аб арганізацыі якіх-небудзь адмысловых навучальных устаноў для патрэбаў чыгункі не магло быць і мовы.

Пасля заканчэння вайны ў Беларусь вярнуліся з чыгунак усходу тэхнікумы й чыгуначныя школы. Вялікія ваенныя разбурэнні ў чыгуначнай гаспадарцы патрабавалі аднаўляльных працаў у найбольш шырокім маштабе, а гэта магло ажыццяўляцца толькі пры наяўнасці тэхнічна кваліфікаванай працоўнай сілы. У сувязі з гэтым пры арганізаванні тэхнічнага навучання асноўны націск клаўся на чыгуначныя школы працоўных рэзерваў. Лік гэтых школаў і іх лякалізацыя захаваліся такімі, як і да вайны, аднак колькасць вучняў ладна збольшылася шляхам арганізацыі паралельных клясаў.

Збольшылася колькасць тэхнікумаў. У Вільні быў адкрыты тэхнікум эксплёатацыі чыгункі, падпарадкаваны аддзелу навучання йзноў зарганізаванай Лятувіскай чыгункі. Гомельскі й Аршанскі тэхнікумы былі пераведзеныя на даваеннае месца знаходжаньня.

Аднаўленне тэхнічных навучальных устаноў і арганізаванне навучання ў іх было звязанае зь вялікімі цяжкасцямі, бо быў вялікі недахоп школьных будынкаў, недахоп настаўніцкіх кадраў, школьных дапаможнікаў, абсталявання і г.д. Вельмі цяжка было весці аднаўляльныя працы й адначасова вучыцца. У выніку напружаных высілкаў саміх вучняў, настаўнікаў ды чыгуначнікаў тэхнічныя навучальныя ўстановы чыгунак БССР у 1950 г. ужо працавалі амаль у нармальных умовах²⁴. Як і заўсёды, вынікі народнае працы былі прысвоены бальшавіцкімі кіраўнікамі, пачаўшымі цвёрдзіць, што ўдачы пасляваеннае адбудовы - гэта вынік іхнага "мудрага кіраўніцтва".

Перакідка паднае колькасці інжыерна-тэхнічнага персаналу з чыгунак БССР на чыгункі Лятувіскай і Латыскай ССР, ды, галоўным чынам, на чыгункі Б. Усходняе Прусіі, а таксама й агульны недахоп інжыернага персаналу па ўсёй сетцы чыгунак - змусілі ўрэшце савецкі ўрад наважыцца на арганізаванне Інстытуту інжынераў чыгуначнага транспарту на тэрыторыі БССР.

У 1952 г. у Гомелі²⁵ быў адкрыты Беларускі Інстытут Інжынераў Чыгуначнага Транспарту. Назоў "беларускі" - гэта толькі форма: у ім няма нічога беларускага, пасля смерці праф. Ульяніцкага сярод выкладчыкаў не засталася ніводнага Беларуса, а сярод студэнтаў ня менш за 80% Расейцаў ды іншых нацыянальнасцяў. Выпускнікі Інстытуту размяркоўваюцца Галоўнай управай кадраў Міністэрства шляхоў зносін СССР па ўсіх чыгунках Савецкага Саюзу ды менш за ўсё накіроўваюцца на чыгункі Беларусі. Аднак форма захаваная - "самастойная дзяржава" Беларусь мае свой чыгуначны інстытут.

Шырока распапаваная яшчэ ў даваенныя часы савецкая ідэя аб агульнадаступнасці вышэйшай асветы ды імкненне зацікаўленых міністэрстваў мець як найбольш інжынераў і тэхнікаў, прывялі да таго, што моладзь, пасля здабыцця сярэдніх асветы, працягвала вучыцца ў вышэйшых навучальных установах. Цяга моладзі ў ВНУ, зразумела, выклікала недахоп вышкаленай працоўнай сілы сярэдняй кваліфікацыі, у выніку чаго савецкі ўрад увёў рад абмежаванняў: заплату за навуку ў вышэйшых навучальных установах і пяршынства пры прыёме для тых, што закончылі сярэднюю школу з залатым ці сярэбраным медалем. Аднак гэта не паправіла палажэнне-

ня, і моладзь паранейшаму ўсімі сіламі імкнулася ў ВНУ. Савецкі ўрад знайшоў усё-ж выхад з палажэння, звярнуўшыся да сваёй сістэмы працоўных рэзерваў: у 1954 г. было абвешчана аб стварэнні "новага тыпу" навучальных устаноў Міністэрства працоўных рэзерваў — тэхнічных школаў²⁶. Школы прызначаліся для падрыхтоўкі з моладзі, што атрымала сярэднюю асвету, кваліфікаваных работнікаў і малодшага тэхнічнага персаналу. Прэса, камсамольскія і прафсаюзныя арганізацыі былі закліканыя выясняць значанне і заданні тэхнічных школаў і "раскрыць перад моладзям перспектывы прывабнае творчае працы на вытворчасці" /як выражаліся ў той час кіраўнікі працоўных рэзерваў/.

Школы павінны былі рыхтаваць брыгадзіраў рамонт чыгункі, чыгуначных майстроў, вагонных майстроў, брыгадзіраў рамонт паравозаў, машыністых і г.д. Тэрмін навучання — 2 гады.

Да 1-га лістапада 1954 г. на чыгунках Беларусі /пераменаваных у 1953 г. у Беларускаю і Калінінскую/ былі зарганізаваныя 3 тэхнічныя школы: у Менску, Гомелі і Смаленску. Навучанне ў іх бясплатнае, з выданнем стыпендыяў найбольш здольным вучням і зь інтэрнатам для немясцовых. Дзеці інвалідаў вайны забяспечваліся апрача таго дармовым харчаваннем і ўніформай. Пасля заканчэння школы выпускнікі йшлі ў падпарадкаванне Працоўных рэзерваў або ў Упраўу кадраў Міністэрства шляхоў зносін. Для захвочання было абвешчана, што выпускнікі гэтых школаў маюць права запісвацца на вячэрнія і завочныя інстытуты /без адрыву ад вытворчасці і з выдатнай ацэнкай заканчэння школы/ без конкурсу.

У запраўднасці нова адкрытыя тэхнічныя школы былі варыянтам чыгуначных школ. Розніца была толькі ў больш пашыранай праграме /дапасаванай для вучняў зь сярэдняй асветай/ з перспектыўным улікам далейшага прасоўвання асобаў закончужых школу. Моладзь ведала гэта, але ў школы пайшла, бо ня было іншага выхаду; пасля адкрыцця гэтых школаў было вельмі цяжка пайсці на ВНУ, бо камсамольскія і партыйныя органы настойліва накіроўвалі моладзь толькі ў гэтыя школы.

Пасля арганізацыі тэхнічных школаў Міністэрства працоўных рэзерваў сетка тэхнічных навучальных устаноў Беларускай і Калінінскай чыгунак /паводля стану на 1955 г./ складалася з нас-

тупных адзінак:

Беларускі Інстытут Інжынераў Транспарту	-	1
Тэхнікумы чыгуначнага транспарту	-	2
Тэхнічныя школы	-	3
Чыгуначныя школы	-	8

Узровень ведаў выпускнікоў гэтых устаноў дастаткова высокі. Пасля адбыцця стажу, выпускнікі накіроўваюцца на інжыерна-тэхнічныя й спецыяльныя вытворчыя становішчы. Заняцце становішчаў інжынерамі й тэхнікамі праводзіцца паводля адмысловай намэнклятуры Міністэрства шляхоў зносін. Выкарыстаньне маладых спецыялістых і высуненне іх на кіраўнічую працу асабліва добра стаіць на Беларускай чыгунцы, якая ў гэтым дачыненні ў 1956 г. займала адно з першых месцаў сярод чыгунак СССР /кіраўнік чыгункі - Беларус Г.Коцяш/.²⁷

Рэканструкцыя чыгуначнага транспарту, запланаваная шостым пяцігадовым плянам, закране часткова і чыгункі Беларусі. Рэканструкцыя будзе датычыць галоўным чынам чыгуначнае гаспадаркі й часткова цягі цягнікоў, для чаго патрэбныя новыя адмыслова вышкаленыя кадры. У сувязі з гэтым будуць перабудаваныя /ці часткова змененыя/ праграмы існуючых навучальных устаноў, або адкрытыя дадатковыя тэхнічныя навучальныя ўстановы тыпу тэхнічных школаў. Пытаньне аб дапасаванні чыгуначных тэхнічных навучальных устаноў да заданьняў шостага пяцігодкі абмяркоўвалася Галоўнай Управай Кадраў Міністэрства шляхоў зносін СССР яшчэ ў мінулым годзе²⁸, а дзеля гэтага можна спадзявацца, што і ў сыстэме тэхнічнага навучання на чыгунках Беларусі наступяць пэўныя змены.

Бібліяграфічныя зацемкі

1. Сборник циркуляров и распоряжений Либаво-Роменской железной дороги. Выданьне Управы, 1904.
2. Тамсама.
3. Тамсама.
4. Паводля сьцьверджаньня /у 1925 г./ выкладчыка Менскага Тэхнікуму шляхоў зносін імя Калініна - інж.Гайдаенкі.

5. Паводля собскіх успамінаў з часоў прабывання ў Менскім і Гомельскім тэхнікумах шляхоў зносін ад 1924 г. да 1928 г.
 6. Программы летних практических работ для жел. дорожных техникумов эксплуатационной специальности. Транспечать, Масква, 1925.
 7. Тамсама.
 8. Паводля собскіх успамінаў з часоў прабывання ў Менскім і Гомельскім тэхнікумах шляхоў зносін ад 1924 г. да 1928 г.
 9. Таксама.
 10. Таксама.
 11. Таксама.
 12. Таксама.
 13. "Гудок", жнівень 1930 г.
 14. Директивы ВКПб и постановления правительства о народном образовании за 1917-47 гг., Масква, 1947 г., вып. I, б. 154.
 15. "Начальная школа", Масква, 1936, №9, б. 5.
 16. "Коммунистическое воспитание", 1931, №7-8, б. 51.
 17. "Начальная школа", 1936, №9, б. 5.
 18. "За коммунистическое просвещение", Масква, 1937, №2.
 19. "Начальная школа", 1936, №1-2, б. 9-10.
 20. БСЭ, 1950, т. 4, б. 505.
 21. Директивы ВКПб и постановления правительства о народном образовании за 1917-47 гг., Масква, 1947, вып. I, б. 109.
 22. В. Мерцалов. Закрепление трудящихся и трудовые резервы СССР. "Грани", 1951, №11, б. 171.
 23. Тамсама, б. 172.
 24. Г. Няміга. Школьніцтва БССР у няволі бальшавіцка-камуністычнай дактрыны. "Беларускі Зборнік", Мюнхэн, 1956, №5, б. 48-49.
 25. "Гудок", 25.6.1954.
 26. С. Карцев. Технические училища, "Гудок", 18.8.1954.
 27. Я. Корцев. Подготовка, распределение и использование специалистов, "Железнодорожный Транспорт", Масква, 1956, №3, б. 74.
 28. Тамсама, б. 71.
-

С. К а б ы ш

СЕЛЬСКАЯ ГАСПАДАРКА БЕЛАРУСІ Ў ПЕРШЫМ ГОДЗЕ НОВАЕ ПЯЦІГОДКІ

У паведамленьні Статыстычнай Управы Беларускай ССР "Аб выніках выканання дзяржаўнага пляну разьвіцьця народнае гаспадаркі Беларускай ССР ў 1956 г." адзначана як дадатні факт, што калгасы, саўгасы й машына-трактарныя станцыі дасягнулі ў 1956 г. далейшага зьбольшаньня сельскагаспадарчае вытворчасьці¹. Тут-жа адзначаецца зьбольшаньне ў параўнаньні з 1953 г. на 342 тысячы гэктараў пасеўных плошчаў. Ладна зьбольшыліся пасевы лёну-даўгунца, бульбы, кукурузы. Пасеўныя плошчы пад усімі сельскагаспадарчымі культурамі характарызуюцца наступнымі дадзенымі²:

Гады	1940	1950	1953	1954	1955	1956
Тысячы гэктараў	5212	4913	5128	5335	5453	5470
У працэнтах да 1940 г.	100	94,2	98,3	102,3	104,6	104,9

З табліцы відаць, што пасеўныя плошчы ў Беларусі ў параўнаньні з 1940 г. зьбольшыліся на няпоўныя 5 працэнтаў, або на 258 тысяч гэктараў. У 1956 годзе прырост пасеўных плошчаў дасягнуў толькі 0,3% у параўнаньні з 1955 г. А тымчасам паводля дырэктываў XX зьезду КПСС у шостай пяцігодцы пасеўныя плошчы ў БССР павінны зьбольшыцца на 408 тысяч гэктараў у параўнаньні з 1955 г. Зьбольшаньне пасеўных плошчаў павінна праводзіцца шляхам будаваньня й перабудоўваньня асушальных сыстэмаў і то пераважна на Палесьсі³. Праблема асушэньня Палесься мае доўгую гісторыю. Савецкая ўлада на працягу шматлікіх гадоў неаднаразова

бралася за асушаньне Палескай нізіны, аднак гэтае вельмі важнае мерапрыемства не даведзенае да канца й далёкае ад ажыццяўленьня. Навет тыя адносна невялікія плошчы, што былі ўжо асушаныя, у шматлікіх мясцох ня выкарыстоўваюцца. Да гэтага часу ня выкарыстоўваецца 169 тысяч гэктараў падобных плошчаў⁴.

Пачынаючы з канца 1956 г. на ўсеагчымых зьездах, нарадах, канфэрэнцыях, урэшце на 4 сэсіі Вярхоўнага Савету БССР прыводзіліся ў розных варыянтах лічбавыя паказьнікі з розных галінаў сельскае гаспадаркі БССР аб выкананьні плянаў першага году шостага пяцігодкі. Аднак як ня ўпрыгожваліся гэтыя паказьнікі ўсядно выявілася, што ў запраўднасьці ніводная галіна сельскае гаспадаркі Беларусі гадавога пляну ня выканала, што й будзе відаць з падрабязнага аналізу паасобных галінаў сельскае гаспадаркі.

Збожжавая гаспадарка. Паводля афіцыйных вестак валавая прадукцыя збожжа ў калгасах БССР збольшылася ў параўнаньні з 1955 г. на 175 тысяч тонаў⁴. Нарыхтоўкі збожжа ў рэспубліцы выкананыя. І тым ня менш, агульныя валавы збор збожжа ў БССР ня збольшыўся, а магчыма навет і зьменшыўся. На рэспубліканскай нарадзе перадавікоў сельскае гаспадаркі ў дакладзе аб выніках сельскагаспадарчага году старшыня Савету міністраў БССР Аўхімовіч быў змушаны прызнацца:

"На працягу колькіх гадоў збожжавая гаспадарка ў рэспубліцы застаецца на нізкім узроўні. Мы яшчэ не дасягнулі даваеннага узроўню вытворчасці збожжа. Гэта паважна гамуе разьвіцьцё й іншых галінаў сельскае гаспадаркі".⁵

Мінулы год у БССР характарызаваўся тымі недахопамі, што спадарожнічаюць зь сельскай гаспадаркай Савецкага Саюзу на працягу ўсяго калгасна-саўгаснага ладу: дрэнная апрацоўка зямлі, недахоп угнаеньняў, асабліва арганічных, расьцягнутыя тэрміны пасеваў сельскагаспадарчых культур ды збораў ураджаю. У выніку такога палажэньня - нізкія ўраджаі й агромныя страты ў часе збору. Усе гэтыя адмоўныя бакі вядзеньня сельскае гаспадаркі адбіліся на стане збожжавае гаспадаркі Беларусі ў 1956 г. На нарадзе перадавікоў сельскае гаспадаркі БССР прыводзіліся, прыкладам, такія факты:

"Калгасы Драгічынскага раёну бралі забавязаньні сабраць збожжа па 10 цэнтнараў з гэктару. Але ня стрымалі слова й атрымалі толькі 3,5 цэнтнары. Калгасы

Гарадзішчанскага раёну бралі забавязанні атрымаць у 1956 годзе ўраджай збожжа па 9 цэнтнараў з гэктару. Фактычны-ж ураджай быў толькі 4,5 цэнтнары з гэктару, ніжэй чымся ў мінулым годзе".⁶

Пададзем яшчэ адзін вельмі паказальны факт. У калгасе імя Хрушчова, Пухавіцкага раёну, Менскай вобласці, ёсць 4 тысячы гэктараў зямельных угодзьдзяў. У 1956 годзе ў гэтым калгасе пад пасевамі розных культураў было занята і 288 гэктараў. У 1955 г. там сабралі па 2 цэнтнары з гэктару. Калгас зь вялікімі натугамі выдаў на працадзень па 350 грамаў збожжа, паўтара кіляграма грубых кармоў і толькі 66 капяк грашымі. "Нічога пацяшальнага ня суліць калгасу й сёлетні год. З прычыны безгаспадарствавасці й безадказнасці кіраўнікоў калгасу ўраджай амаль на палову страчаны... Вось ужо трэці год падрад калгас топчыцца на месцы, а па некаторых паказьніках навет падаецца назад. Гэтак у 1953 годзе ён атрымаў па 4,5 цэнтнараў азімай пшаніцы з кожнага гэктару, у 1954 г. - 3,9, а ў мінулым /1956/ - па 2,5 цэнтнары"⁷.

Тымчасам Пухавіцкі раён паводля якасці зямлі лічыцца ў БССР адным зь лепшых. У гэтым раёне ёсць дастаткова выпасаў і сенажацяў, што дае магчымасць трымаць дастатковую колькасць жывёлы й забяспечыць, такім чынам, палі арганічнымі ўгнаеньнямі.

Буйныя правалы ў народнай гаспадарцы СССР скрываюцца ці вельмі скупа асвятляюцца ў прэсе, асабліва калі яны маюць масавы характар. Аднак нізкія ўраджаі збожжавых культураў маюць настолькі шырокія памеры, што немагчыма іх скрыць. У звароце ЦК КПСС і Савету міністраў СССР да працаўнікоў сельскае гаспадаркі адзначана:

"Нізкія ўраджаі збожжа, што ня перавышаюць 3-4 цэнтнары з гэктару, атрымоўвання на працягу раду гадоў шматлікімі калгасамі й саўгасамі ў Ноўгарадзкай, Пскоўскай, Кострамскай, Вялікалуцкай і ў некаторых іншых вобласцях РСФСР, у Беларусі, Прыбалтыцы, - гэта ў першую чаргу вынік таго, што там не даецца дастатковае колькасці арганічных угнаеньняў, не клапацяцца аб аднаўленьні ўрадлівасці глебы".⁸

Крыху іншае думкі першы сакратар ЦК КП Беларусі Мазураў. Ён лічыць, што

"недахопы й няўдачы ў сельскай гаспадарцы рэспублікі паясьняюцца галоўным чынам нізкім узроўнем арганізатарскай працы ў калгасах, саўгасах і МТС".⁹

Старшыня Савету міністраў БССР лічыць, што ўраджаі павысяцца, калі ўва ўсіх калгасах будуць уведзены севазвароты. Ён патрабуе "наведзеньня парадку на зямлі, бяз ужывання сыстэмы правільных севазваротаў нельга разьлічваць на атрыманьне высокіх ураджаяў сельскагаспадарчых культур".

У калгасах, саўгасах і МТС працуе больш за 35 тысяч камуністых, у сельскай гаспадарцы занята больш за 22 тысячы спецыялістых-аграномаў, мэліяратараў, вэтэрынарных працаўнікоў. На зьездзе камуністычнае партыі Беларусі паведамлялася, што палова старшыняў калгасаў мае вышэйшую й сярэднюю асьвету. У 1955 г. адмысловым адборам было выслана на старшынства ў калгасах 930 камуністых. Аднак гэтая шматлікая камуністычная армія ня здольная зарганізаваць калгаснікаў для выкананьня плянаў, для падняцьця ўраджайнасьці ў калгасах і саўгасах.

Плянамі было прадугледжана, што ў 1956 г. ураджай збожжавых культураў у Беларусі павінен быць ня ніжэй за 9 цэнтнараў з гэктару ў сярэднім. Аднак вышэй прыведзеныя факты сьведчаць, што плянавае заданьне было далёка ад выкананьня. Валавы збор збожжа ў 1940 г. быў 2 726,9 тысяч тон, а ў 1956 - толькі 1 757,1 тысяч тон; сярэдні ўраджай з гэктару ў 1940 г. быў 6,9 цэнтнараў, а ў 1956 г. - толькі 5,5 цэнтнары¹⁰. Гэтыя лічбовыя дадзеныя выразна сьведчаць аб упадку збожжавае гаспадаркі ў Беларусі.

У 1957 г. прадугледжана давесці прадукцыю збожжа ў калгасах да 2,39 міліёнаў тонаў і, такім чынам, у параўнаньні з 1956 г. павольшыць на 58%. Саўгасам запланавана выпрадукаваць 115,9 тысяч тонаў збожжа, г.зн. на 48% больш, чымся было сабрана ў 1956 г.¹¹.

У сувязі зь пераплянаваньнем вызначана новае заданьне вытворчасці збожжа; гэтая вытворчасць у 1960 годзе мае дасягнуць 3,7 міліёнаў тонаў, г.зн. у параўнаньні з 1955 г. збольшыцца на больш за 2,1 разы¹².

Гэтае заданьне нявыканальнае, тым больш, калі ўзяць на ўвагу, што няма асаблівых перспэктываў на пашырэнне пасеўных плошчаў для збожжавых культураў. Такім чынам разьлікі збольшаньня вытворчасці збожжа пабудаваныя пераважна на збольшаньні ўраджайнасьці. Беларускія калгасы цяпер пераладаваныя тэхнічнымі

культурамі /лён, цукровыя буракі, бульба, махорка/. Пасеўныя плошчы пад гэтыя культуры ў далейшым будуць збольшвацца, асабліва пад бульбу. Тэхнічныя культуры патрабуюць урадлівых земляў і больш моцнага ўгнаення, чымся збожжавыя пасевы. Таму няма сумлеваў, што пляны на збольшаньне вытворчасьці збожжа ў працягу чатырох гадоў асуджаньня на няудачу.

Кукуруза. Гэтая новая для беларускіх калгасаў культура заўважнымі плошчамі зьявілася ў Беларусі ў 1954 г. Пашыранае ўкарэнваньне пасаваў кукурузы - гэта адно зь "мерапрыемстваў калектыўнага кіраўніцтва пры дапамозе якога павінны быць дасягнутыя значныя ўдачы ў сельскай гаспадарцы". Паводля цьверджаньняў Хрушчова кукуруза павінна выканаць два заданьні: збольшыць вытворчасць збожжа ды стварыць нязвычайнае пажыўнасьці аграмадныя рэсурсы кормаў для жывёлы. Рост пасеўных плошчаў пад кукурузу характарызуецца наступнымі дадзенымі:¹³

Гады	1950	1954	1955	1956
			на сілас	на зерне
Пасеяна кукурузы ў тыс. гэкт.	0,2	3,0	248,7	70,0 344,7

Як відаць з табліцы агульная пасеўная плошча пад кукурузай у 1955 г. была 318 тыс. гэктараў. Паводля паведамленьня былага сакратара ЦК партыі Беларусі Патолічава на зерне было пасеяна 300 тыс. гэктараў. Апрача гэтага прадугледжвалася пасеяць яшчэ на падкормку жывёлы 70-100 тыс. гэктараў¹⁴. Калі восень прайшоў, ураджаю выясьнілася, што кукуруза не дала нават нясьпелых кіяхоў, не атрымалася й зялёнае масы, прыйшлося гэтыя агромны правал скрыць. Кукуруза-ж падпадае пад асаблівую апеку Хрушчова. Дзеля гэтага давялося хвальшаваць дадзеныя ў статыстычным зборніку. З агульнае плошчы ўсіх пасаваў кукурузы 248 тысяч гэктараў у статыстычным зборніку паказаныя як зялёная падкормка, а рэшта - 70 тысяч гэктараў - залічана ў рубрыку пад зерне¹⁵. Відавочна гэтае хвальшаваньне зроблена для таго, каб не кампрамітаваць цьверджаньняў Хрушчова аб тым, што кукуруза дае ладныя вынікі хоць у якіх геаграфічных умовах Савецкага Саюзу.

Праўда, апошнімі часамі пачалося ацвярэзеньне ад кукуруз-

нага ап'янення. У выступах партыйных і савецкіх кіраўнікоў ужо няма цвёрджанняў, што кукуруза выдатна збольшыць збожжавыя рэсурсы. Для яе цяпер вызначаецца больш скромная роля - даць толькі высокакасны корм для жывёлы. Двухгадовае дасветчаньне масавага севу кукурузы ў Беларусі паказала, што гэтая паўдзённая культура мала дае навет зялёнай масы на сілас. На 1956 г. было запланавана атрымаць 200 цэнтнараў зялёнай масы з гэктару кукурузы. Разьлікі не апраўдаліся. З агульнае колькасьці 319,7 тысяч гэктараў засеяных у калгасах кукурузай, толькі 170 тысяч гэктараў выкарыстана на сілас. У рэспубліцы атрымана зялёнай масы ў сярэднім толькі па 43 цэнтнары з гэктару. У Віцебскай вобласьці гэктар кукурузы даў усяго толькі 27,5 цэнтнары, а ў Маладэчанскай вобласьці - 37 цэнтнараў¹⁶. Аднак, ня гледзячы на яўны прывал хрушчоўскага пляну, ЦК КП Беларусі з папярэдняй упорыстасьцяй патрабуе ад калгасаў далейшага пашыраньня пасеўных плошчаў пад кукурузу. На пленуме ЦК КП Беларусі першы сакратар ЦК Мазураў цвёрдзіў:

"Незалежнай кармовай культурай для Беларусі зьяўляецца кукуруза. Гэтага пераканальна вучыць дасветчаньне нашых перадавых калгасаў. Хопіць малоць языком аб кукурузе. Трэба пазапраўднаму ўзяцца за апрацоўку гэтае культуры".¹⁷

Трэба аднак адцеміць, што навет высокі аякун кукурузы Хрушчоў, у выніку відавочных фактаў, на нарадзе працаўнікоў сельскае гаспадаркі нечарназёмных вобласьцяў у Маскве быў змушаны заявіць:

"Значыць - выхад такі: кукуруза павінна даваць ураджай мінімум 200-250 цэнтнараў з гэктару, а калі яна не дае такога ўраджаю, тады ня выгодна яе сеяць. Лепш тады спачатку навучыцца вырошчваць яе, а пакуль-што сеяць іншыя кармовыя культуры, добра асвоенныя калгасамі. Кукурузу-ж належыцца сеяць на меншых плошчах, але старанна даглядаць яе й атрымоўваць ураджай 300 цэнтнараў з гэктару".¹⁸

Апрача таго, што кукуруза ў нечарназёмных раёнах дае нізкія ўраджаі, яна мае й іншыя дэфекты. Толькі цяпер спэцыялісты больш сьмела пачалі цвёрдзіць, што кукуруза, як кармовая культура мае вялікую колькасьць вугляводаў, але вельмі бедная бялкамі. Таму адкорм жывёлы толькі кукурузай патрабуе падвойнай нормы кармовых адзінак. Кукурузны сілас будзе эфэктым пры

адкорме толькі тады, калі яго зьмешваць з кормамі, што маюць дастатковую колькасць бялкоў.

Няма сумлеваў, што заява Хрушчова адбілася ўжо ў бягучым годзе на пасеўных плянах кукурузы і ў Беларусі. Калі ў мінулым годзе ў БССР было ёю засеяна 319,7 тыс. гектараў, дык сёлета было запланавана пасеяць толькі 226 тыс. гектараў¹⁹.

Бульба. Пасеўная плошча пад бульбай збольшылася ў 1956 г. на 124 тыс. гектараў. Ёю было засеяна і 105 тысяч гектараў, г. зн. больш за 20% усёй пасеўнай плошчы БССР²⁰. Трэба дапушчаць, што ўраджай бульбы ў 1956 г. быў крыху вышэйшым чымся ў 1955 г. Статыстычная Управа БССР паведаміла, што валавы збор быў вышэйшым на 35% у параўнаньні з 1955 г. Аднак нарыхтоўкі бульбы, паводля афіцыйных вестак, збольшыліся толькі на 11%²¹. На нарадзе перадавікоў сельскае гаспадаркі старшыня савету міністраў БССР цвёрдзіў, што сярэдні ўраджай бульбы ў 1955 годзе быў 90 цэнтнараў з гектару, а ў 1956 годзе - толькі 58 цэнтнараў²².

Гэтыя збытаныя дадзеныя аб ураджайнасці бульбы ў 1956 годзе выясьніліся на пленуме ЦК КП Беларусі. У сваім дакладзе сакратар ЦК Мазураў паведаміў, што валавы збор бульбы ў 1940 годзе быў іі 879,1 тысяч тонаў, а ў 1956 г. - іо 015 тысяч тонаў, значыць на і 864,1 тысяч тонаў менш. У 1940 г. ураджай бульбы быў і06 цэнтнараў з гектару, а ў 1956 г. - толькі 73 цэнтнары. Відаць старшыня Савету міністраў БССР і Статыстычная управа БССР хацелі скрыць мізэрныя вынікі ўраджаю бульбы ў 1956 г.²³.

Выбіраньне бульбы ў мінулым годзе ў калгасах адбывалася вельмі неарганізавана. Ня гледзячы на тое, што да гэтае працы, апрача гарадскога жыхарства, была прыцягнута вялікая колькасць вучняў, яна зацягнулася да марозаў і ладная колькасць бульбы зазімавала на полі.

У звароце перадавікоў сельскае гаспадаркі БССР да калгасаў, саўгасаў і МТС прапанавалася:

"Рэзка збольшыць ураджайнасць і валавыя зборы бульбы й гародніны; гэта стварыць магчымасць даць больш бульбы й гародніны для пастачання жыхарства, сыравіны для харчовай прамысловасці, збольшыць запасы кормаў для патрэбаў жывёлагадоўлі".²⁴

Збольшаньне пасеўных плошчаў у 1956 г. пад бульбай і параўнальна невялікае збольшаньне нарыхтовак бульбы сьветчыць, што

ладная частка ўраджаю засталася ў зямлі. Ёсць аб гэтым весткі і ў савецкай прэсе. Прыкладам, з калгасу "Победитель" /літаральна! / Слонімскага раёну карэспандэнт "Советской Белоруссии" 15 лістапада 1956 г. паведамляў:

"Тут сваечасова не закончаныя нават важнейшыя сельскагаспадарчыя працы. Управа, прыкладам, плянавала закончыць выбіраньне бульбы толькі ў канцы кастрычніка. Але й гэта ня выканана. Засталіся нявыбранымі шматлікія гектары бульбы".

Аб стратах бульбы ў часе выбіраньня гаварыў таксама й сакратар ЦК КП Беларусі:

"Пасеўныя плошчы бульбы ў нас вялікія, а ўраджаі збіраем покуль-што малыя, і дзеля гэтага мала бульбы вызначаем жывёле. Трэба павысіць ураджайнасьць бульбы й выбіраць яе ўсю, а тымчасам мы кожны год трацім да 15% ўраджаю з прычыны таго, што ня перагорваем бульбянішчаў".²⁵

Неабходна таксама адзначыць, што ў 1956 г. значная частка калгасаў Беларусі ўпорыста ўхілялася ад ужываньня бульбакапалак ды іншых машынаў. Такое нязвычайнае дачыненне да тэхнікі, пры значным дэфіцыце працоўнай сілы ў калгасах, можна выясьніць толькі недасканаласьцяй бульбакамбайнаў і малой прадукцыяй. З гэтае прычыны ў пастанове ЦК КП Беларусі было запісана:

"Несваечасовае ўлучэньне ў працу бульбакапальных машынаў разглядаць як дзеянне накіраванае на расьцяжэньне тэрмінаў збору бульбы, і вінаватых у гэтым прыцягваць да строгае адказнасьці".²⁶

На 1957 год запланавана збольшыць валавы збор бульбы на 25%, з тым, каб выканаць заданьне XX зьезду КПСС у вытворчасьці бульбы ў 1,7 разоў. Аднак, мяркуючы па выступе Хрушчоў на нарадзе працаўнікоў сельскае гаспадаркі нечарназёмнае зоны ў Маскве, ня будзе памылковым цвёрджаньне, што Масква запатрабуе ад БССР яшчэ больш значнага збольшаньня пасеваў бульбы, так патрэбнай для Савецкага Саюзу. Гэта відаць і з таго, што ў 1960 г. Беларусь павінна выпрадукаваць 14,2 мільёны тонаў або сабраць з гектара 130 цэнтнараў бульбы²⁷. Значаньне бульбы Хрушчоў акрэсьліў так:

"Трэба як мага збольшваць вытворчасць бульбы... Хочацца выказаць некаторыя меркаваньні аб выкарыстоўваньні бульбы. Калі бульбу цяжка выбраць зь зямлі, дык ці ня можна было-б зрабіць так, каб садзілі й вырошчвалі яе калгасьнікі, а выбіралі сьвінь-

ні. Я гавару аб той частцы бульбы, якая прызначаецца для скормлівання свінням".28

Для пацверджання свае прапановы Хрушчоў паклікаецца на дасветчаньне некаторых калгасаў, якія ўжо цяпер скормліваюць бульбу на полі. Могуць свінні аблегчыць працу беларускага калгасніка ў выбіранні бульбы такім метадам, які рэкамендуе наватар Хрушчоў? Як адзначана вышэй, пад бульбай занята ў БССР 20% усяе пасеўнае плошчы. Для скормлівання бульбы свіннямі Хрушчоў прапануе прызначаць 0,02-0,03 гэктару на кормную свінню. Дапусьцім, што буйны калгас мае 300 свінняў, значыць для гэтага стада павінна быць прызначана каля 6 гэктараў бульбы. Тымчасам бальшыня буйных калгасаў садзіць ня менш за 200 гэктараў бульбы. Ня мае практычнага значаньня й парада Хрушчова выбіраць буйную бульбу - емінную й насенную, а дробную пакідаць свінням. Усе гэтыя хрушчоўскія рэцэпты мала стымулююць збольшваньне пасеўных плошчаў бульбы. Аднак камуністычнае кіраўніцтва ня лічыцца з рэальнымі магчымасьцямі й вызначае нявыканальныя заданьні.

Лён. У 1956 годзе лёнам было засеяна 337 900 гэктараў. У параўнаньні з 1955 годам пасеўная плошча лёну збольшылася на 23%. Савецкі ўрад прымае ўсе магчымыя меры для пашырэння пасеўных плошчаў і падняцця ўраджайнасьці гэтае культуры. Асабліва заўважаецца гэта ў паўночна-ўсходняй Беларусі, дзе родзіць лён вельмі добрае якасьці. Партыйна-савецкія кіраўнікі, пачынаючы з цэнтру й канчаючы мясцовымі, неаслабна прымаюць меры для збольшаньня валавых збораў валакна й сямя.

Аднак апрацоўка лёну й прыводжаньне яго ў ліквідны стан патрабуе вялікай затраты працы. А тымчасам вывазы сельскага жыхарства на лесараспрацоўкі, на будаўніцтвы ды асабліва на цалінныя й аблогавыя землі значэнна скарацілі працоўную сілу ў шматлікіх калгасах. Дзеля гэтага ў калгасах не спраўляюцца з пасевамі лёну, а асабліва ізь зьбіраньнем і апрацоўкай яго. Мала дапамагаюць калгасам і машыны, бо з агульнае пасеўнае плошчы лёнацерабілкамі было сабрана толькі 20,7 тысяч гэктараў, г.зн. каля 6%.

На нарадзе перадавікоў сельскае гаспадаркі старшыня Савету міністраў БССР адцеміў, як пазытыўны факт, пашырэнне пасеўных плошчаў лёну. Відаць сярод калгаснікаў гэтае пашырэнне выклі-

кае незадаваленне. Аб гэтым старшыня Савету міністраў сказаў:

"Некаторыя таварышы лічаць, што трэба адступіць ад дасягнутага ўзроўню ў пашырэнні плошчаў. Наўрад ці гэтыя таварышы маюць слухнасьць. Ад кіраўнікоў калгасаў і МТС, савецкіх і партыйных органаў патрабуецца ўзмацнення, а не аслаблення ўвагі да лёнаводзтва".²⁹

Ня гледзячы на тое, што пасеўныя плошчы збільшыліся на 25%, нарыхтоўкі валакна й сям'я ў 1956 г. праходзілі шмат цяжэй, чымся ў 1955 г. Налічэнні грашовых й натуральных заплатаў за здадзеную прадукцыю на першага сьнежня 1956 г. былі значна ніжэйшыя, чымся да гэтага часу ў 1955 г. У 1955 г. да гэтага тэрміну было налічана калгасам 775 931 тысяч рублёў і 88 107 тонаў пшаніцы, а ў мінулым годзе толькі 447 525 тысяч рублёў і 56 213 тонаў пшаніцы³⁰. Калгасы абвінавачваюцца, што пры зьбіраньні лёну ня выкарыстоўвалі лёнацерабілак і лёнакамбайнаў, у выніку чаго машынамі сабрана лёну ў паўтара раза менш, чымся ў 1955 г.³¹ На пленуме сакратар ЦК партыі абвінавачваў партыйнае кіраўніцтва Магілёўскай вобласці ў тым,

"што наша рэспубліка ў гэтым годзе /1956/ здала валакна на 6 тысяч тон менш, чымся ў мінулым годзе, можа гэтым страціць першае месца й пераходны чырвоны сыцяг ЦК КПСС і Савету міністраў СССР, якое прысуджана нам у 1955 годзе".³²

Трэба адзначыць, што ў мінулым годзе частка пасланага лёну засталася пад сьнегам³³. Відаць прычынай такіх правалаў у зьбіраньні й апрацоўцы лёну - перагрузка калгасаў пасевамі гэтае культуры.

Цукровыя буракі. У параўнаньні з 1955 годам пасевы цукровых буракоў у 1956 г. збільшыліся панад тысячу гэктараў і дасягнулі плошчы 20 330 гэктараў. У 1955 г. сярэдні ўраджай цукровых буракоў быў 40,1 цэнтнараў з гэктару. Ураджай 1956 г. таксама быў нізкім і ў сярэднім з гэктару было атрымана ня больш за 58 цэнтнараў. Плян нарыхтовак быў выкананы ўсяго толькі на 52,8%³⁴. Адзіны ў БССР Сьвідэльскі цукровы завод выканаў плян вытворчасці цукру толькі на 87%, што становіць 72% ягонае вытворчасці ў 1955 г. Наколькі цяжка праводзіліся нарыхтоўкі цукровых буракоў відаць хоць-бы з таго, што на зьездзе перадавікоў сельскае гаспадаркі ў Менску ўжо 7 сьнежня старшыня Савету міністраў Аўхімовіч моцна патрабаваў ад калгасаў "у бліжэйшыя дні закончыць здаваньне буракоў на нарыхтоўчыя пункты".

Перад калгасамі й саўгасамі Беларусі пастаўлена заданьне даць цукровых буракоў у 6,2 разоў больш, чымся ў 1955 годзе, г. зн. давесьці валавы збор іх да ня менш чым паўмільёна тонаў. Адразу-ж адцемім, што, апрача аднаго існуючага Ськідэльскага заводу, ў шостай пяцігодцы запланавана збудаваць яшчэ два заводы: адзін ужо будуюцца пры чыгуначным селішчы Гарадзья, Нясвіскага раёну, а другі запланавана збудаваць у Кобрыні, Берасьцейскай вобласьці. Атрымоўваньня ўраджаі буракоў у Беларусі ставяць пад вялікі сумлеў збудаваньне заводу ў Кобрыні. Відаць што зза недахопу сыравіны гэтае будаўніцтва будзе закансэрвавным. Цяжка ўявіць сабе, што ў 1960 г. валавы збор буракоў будзе збільшаны ў 6,2 разы, тымбольш, што гэтая культура вельмі працаёмкая й патрабуе моцна ўгноеных земляў.

Садаўніцтва. У 1955 г. у БССР налічвалася 57,1 тысяч гэк-тараў садоў³⁶. У 1956 г. зьменшылася іх на 3,5 тысячы гектараў. Якія прычыны былі гэтага зьмяншэньня - няведама. ЦККП Беларусі і Савет міністраў БССР прынялі адмысловую пастанову аб разьвіцьці садаўніцтва ў калгасах. Пастанова прадугледжвае давесьці плошчу садоў да 110 тысяч гектараў, а ягаднікаў да 2,3 тысяч. Аднак іншая рэч прыняць пастанову, а зусім іншая ажыцьцявіць яе пры той неарганізаванасьці, што пануе ў калгаснай сыстэме.

Жывёлагадоўля. Для таго, каб мець уяўленьне аб стане жы-вёлагадоўлі ў Беларусі прывядзем афіцыйныя весткі аб стане па-галоў³⁷ у ва ўсіх сэктарах. Яно характарызуецца наступнымі дадзе-нымі :

Гады	1916	1941	1951	1953	1954	1955	1956
Буйная рагатая жывёла /тыс. га- лоў/	2293	2844	2746	2919	3214	3187	3288
Каровы	1610	1956	1382	1583	1695	1776	1845
Сьвіньні	2444	2520	1623	2824	3500	3601	3486
Авечкі й козы	2050	2578	1409	1958	2210	2062	?
Авечкі	?	2539	1261	1655	1908	1810	1920

Зь лікавых матар'ялаў аб пагалоўі жывёлы відаць, што коль-касьць кароў у параўнаньні з даваеннымі гадамі зьменшылася пры-

блізна на 5,7%. Менш цяпер і авечак на 17,5%; толькі ў 1955 г. зьменшылася іх на 98 тысяч галоў. 1956 год характарызуецца ўпадкам колькасці свіньней : у параўнанні з папярэднім годам колькасць іх зьменшылася на 115 тысяч галоў. Яшчэ больш вымоўныя факты наглядаліся пасля перапіскі жывёлы ў кастрычніку. І так у Менскай вобласці ад першага кастрычніка 1956 г. да першага студзеня 1957 г. у калгасах колькасць кароў зьменшылася на 8,3 тысяч галоў. Гэта амаль 9% усяго пагалоўя ў вобласці. Значнае зьменшаньне адбылося і ў іншых вобласцях³⁸. Апрача буйнае жывёлы калгасы збываюць шмат свіньней, ды асабліва парасят, якіх прадаюць на рынках і на месцы калгаснікам. За мінулы год калгасы БССР прадалі больш за 600 тысяч неадкормленых свіньней, пераважна маладняку. Калгасы Менскае й Магілёўскае вобласцях прадалі да адной трэцяй гадавога прыплоду парасят.

У Савецкім Саюзе існуе пагэктарная сыстэма абкладання пастаўкамі прадуктаў сельскае гаспадаркі. Дзеля гэтага ўдачы ці правалы тае або іншае галіны сельскае гаспадаркі вызначаюцца колькасцям прадукцыі здадзенай ці прададзенай дзяржаве ад 100 гектараў зямельных угодзьдзяў. Яшчэ ў 1953 годзе на верасеньскім пленуме ЦК КПСС Хрушчоў у дакладзе паставіў заданьне мець на 100 гектараў зямлі ня менш 10 кароў із сярэднім удоем 2500-2600 кіляграмаў малака й здаць 260 цэнтнараў малака. Для забяспечаньня насельніцтва мясам і мяснымі прадуктамі, паводля разьлікаў Хрушчова, неабходна здаць із 100 гектараў зямельных угодзьдзяў ня менш за 27 цэнтнараў мяса ды із 100 гектараў ворнае зямлі - ня менш за 30 цэнтнараў свініны. Пры такой прадукцыі малака й мяса, як запэўніваў Хрушчоў, жыхарства будзе поўнасьцю забяспечанае малочнымі й мяснымі прадуктамі³⁹.

Факты, аднак, сьветчаць, на колькі далёка запраўднасьць ад хрушчоўскіх нормаў. У 1956 г. у калгасах Беларусі на 100 гектараў зямлі прыпадала ўсяго толькі 13 галоў рагатае жывёлы, у тым ліку 5 кароў. Надоі малака ад аднае каровы былі ў сярэднім на 1 215 кіляграмаў. Выводзіць мяса паводля плянаў 1956 г. павінна была збольшыцца на 16%, а фактычна збольшылася толькі на 1%; вытворчасць малака заместа 20% збольшылася толькі на 7%, на 100 гектараў было яго здадзена дзяржаве толькі 57,4 цэнтнары. У 1956 г. на 100 гектараў было выпрадукавана толькі 12,7 цэнтна-

раў мяса жывой вагой⁴⁰.

Вынікі першых месяцаў 1957 г. паказваюць зьменшаньне здава-
ньня малака ў шматлікіх калгасах рэспублікі. Такое палажэньне
выясняецца недастатковым забяспечаньнем калгаснае жывёлы кор-
мамі. Узмоцненыя патрабаваньні збольшаньня надояў малака летам
мінулага году змусілі калгаснікаў ня лічыцца з кормамі. Кормы
расходаваліся няэканомна, асабліва канюшына, віка й інш.

Пленум ЦК КП Беларусі вызначыў паказьнікі на 1957 г. Згод-
на гэтых паказьнікаў у 1957 г. патрабуецца, каб калгасы далі
ня менш 25 цэнтнараў мяса на 100 гэктараў сельскагаспадарчых
угодзьдзяў, у тым ліку 20 цэнтнараў сьвініны на 100 гэктараў
ворнае зямлі. Удоі малака з кожнае каровы павінны быць даве-
дзеныя да 1 700 кіляграмаў і атрымана ня менш 110 цэнтнараў
малака на 100 гэктараў сельскагаспадарчых угодзьдзяў.

Машина-трактарныя станцыі. Для ацэны працы машина-трактар-
ных станцыяў маем некалькі крыніцаў. Усе яны, хаця й супярэч-
лівыя, поўнасьцяй сьветчаць, што праца МТС далёка незадаваль-
няючая. У дакладзе старшыні Савету міністраў БССР Аўхімовіча⁴¹
ёсьць наступныя цыфры выкананьня пляну працаў МТС⁴¹.

Плян мэханізацыі працаў сельскае гасп. выкананы на 90%,	
плян саджэньня бульбы	на 51,9%
плян выбіраньня бульбы	на 45,0%,
сеў азімых культураў	на 82,0%,
сеў яравых культураў	на 77,0%,
сенакос	на 36,7%,
іраваньне лёну	на 14,8%
падыманьне зябліва	на 72,0%.

Аднак гэтыя дадзеныя Аўхімовіча аб працы МТС значна пера-
большаныя й не адказваюць іншым дадзеным, ня менш аўтарытэтным.
На пленуме ЦК КП Беларусі сакратар ЦК Мазураў адцёміў, што за
апошнія тры гады на працу ў МТС выслана больш за 8 тысяч спе-
цыялістых.

"Узровень мэханізацыі сельскагаспадарчых працаў у
калгасах усё яшчэ нізкі. Мала змэханізавана най-
больш працаёмкіх культураў, а таксама працу ў жы-
вёлагадоўлі. У 1956 годзе выбіраньне бульбы змэха-
нізавана толькі на 14%, іраваньне лёну-даўгунцу - на
7% і сенакос - на 14%".⁴²

Так ахарактарызаваў Мазураў мэханізацыю сельскагаспадарчых працаў у калгасах. Шматлікія МТС выкарыстоўваюць тэхніку не на поўную магутнасць, часта здараюцца доўгія простой трактараў, перавыдаткаваньне паліва. Прыкладам, у Вялікаборскай МТС Менскай вобласьці простой трактараў дасягнуў больш чымся 16% працоўнага часу, перавыдаткавана 19 тонаў паліва і 56,7 тысяч рублёў на рамонт трактараў. У гэтай МТС сабекошт аднаго цэнтнару натуральнай аплаты збожжа дасягнуў 163 рублі 40 канеек, г.зн. на 25,4% вышэй, чымся прадугледжана плянам. Перавыдаткаваньне на рамонт трактараў ува ўсёй БССР дасягнула за год сумы большай за 10 міліёнаў рублёў⁴³.

Як ніколі дагэтуль, у 1956 г. шматлікія калгасы настойліва ўхіляліся ад выкарыстоўваньня МТС-аўскай тэхнікі на палёвых працах, асабліва пры зборы збожжа, лёну й бульбы. Здавалася-б, што, пры недахопе працоўнае сілы ў калгасах, на гэтыя працаёмкія работы павінны быць поўнасьці выкарыстаны ўсе магчымасьці мэханізацыі. Аднак вытворчасць савецкіх машын, якасьць іх працы, частая простой й паломкі змушаюць калгасы ўсемагчыма адхіляцца ад паслугаў МТС.

Кіраўнікі партыі і ўраду БССР лічаць, што асноўная прычына кепскай працы МТС - гэта нізкая кваліфікацыя мэханізатараў. Савецкія школы й курсы выпускаюць трактарыстых нізкай кваліфікацыі, а апрача гэтага курсантам "ня прышчэпліваецца любоў да тэхнікі, культурныя навукі ў працы з машынамі". Сакратар ЦК Мазураў на партыйным пленуме абвінавачваў Міністэрства сельскае гаспадаркі ды "шматлікіх інжынераў і тэхнікаў МТС" у неактыўнасьці й бязьініцыятыўнасьці.

"Гэтая бязьініцыятыўнасьць і прывяла да таго, што пры агульным, даволі вялікім абсталяваньні машынамі нашы МТС выконваюць невялікае аб'ёмо мэханізаваных працаў у калгасах, галоўным чынам - гараньне, культывацыя палёў і збор збожжа".⁴⁴

Да гэтае характарыстыкі трэба толькі дадаць, што сельскагаспадарчыя машыны савецкае вытворчасьці вельмі ўстарэлыя ды маюць буйныя дэфекты ў канструкцыі.

Саўгасы. Афіцыйльна кіраўнікі партыі і ўраду зь вялікай пахвалай адклікаюцца аб выніках дзейнасьці саўгаснай сыстэмы ў 1956 г. Праўда гэтыя пахвалы адносяцца пераважна да новазаргані-

заваных саўгасаў на цалінных і аблогавых землях. Усе саўгасы СССР здалі дзяржаве 900 міліёнаў пудоў таварнага збожжа. Паўмільярда пудоў збожжа далі саўгасы зарганізаваныя за апошнія два гады ў Сібіры й Казахстане на цаліне. Міністар саўгасаў СССР Бэнэдыктаў у сваім артыкуле, зьмешчаным у тэарэтычным часопісе камуністычнай партыі "Коммунист" /1956, №18/, адзначыў паважную перавагу саўгаснай сыстэмы над калгаснай. Ён цьвердзіў, што саўгасы даюць найбольш таннае збожжа, бо прадуктыўнасьць працы ў саўгасах значна вышэйшая, чымся ў калгасах.

Аднак усе гэтыя пахвалы ня маюць ніякага дачыненьня да саўгасаў Беларусі, паказьнікі дзейнасьці якіх, як і ў мінулыя гады, вельмі дрэнныя. Саўгасы БССР паводля пляну павінны былі даць 73,8 тысяч тонаў збожжа, а вырасьцілі ў 1956 г. толькі 34,9 тысяч тонаў. Плян здачы малака саўгасы выканалі на 77%, а мяса - на 58,4%. Усімі саўгасамі было закладзена толькі 106 тысяч тонаў сіласу, заместа плянаваных 225 тысяч тонаў⁴⁵. Паводля плянавага сабекошту саўгасы за мінулы год не дадалі прадукцыі больш чым на 30 міліёнаў рублёў. Калі ў 1955 г. із 113 саўгасаў БССР было 41 саўгасаў дэфіцытных, то ў 1956 г. колькасьць іх дасягнула 79. Наколькі дрэнная праца некаторых саўгасаў, сьветчыць дзейнасьць саўгасу "Берастоўскі" Горадзенскай вобласьці. Гэты саўгас заместа 70 тысяч рублёў заплянаванага даходу, даў у 1956 годзе 274 тысячы рублёў стратаў⁴⁶.

У БССР у 1955 г. было 113 саўгасаў⁴⁷, якія мелі ў сваім валоданьні 100 тысяч гэктараў зямлі⁴⁸. У 1956 г. зямельная плошча саўгасаў БССР збольшылася коштам калгасных земляў. У сваім дакладзе на 4 сэсіі Вярхоўнага Савету БССР старшыня Плянавай камісіі БССР Малінін абвесьціў:

"У 1956 г. ў рэспубліцы праведзена праца па арганізацыі новых і ўзбуйненьню дробных саўгасаў коштам земляў эканамічна слабых калгасаў, у выніку чаго ўся пасеўная плошча ў саўгасах міністэрства саўгасаў збольшылася амаль у тры разы. Гэта стварае ўмовы для паважнага збольшаньня саўгасамі вытворчасці мяса, малака й іншых прадуктаў. Саўгасы рэспублікі павінны служыць прыкладам для навакольных калгасаў у вядзеньні сельскае гаспадаркі".⁴⁹

Такім чынам у 1956 г. колькасьць саўгасных зямель збольшылася ў тры разы й складае каля 300 тысяч гэктараў. Аднак гэтая апэрацыя ня была часовай. Яшчэ ў шмат большых памерах будзе пра-

водзіцца арганізацыя саўгасаў у бягучым 1957 годзе. Пастановай ЦК КПСС і Савету міністраў СССР з 21 лютага 1957 г. прадугледжана далейшая пралетарызацыя беларускага сялянства.

"Дазволена на базе нявыкарыстоўваных земляў у калгасах і земляў адсталых калгасаў, а таксама на базе абслугоўваючых гэтых калгасы МТС стварыць 43 саўгасы ў сістэме Міністэрства саўгасаў СССР і 14 адкормных саўгасаў у сістэме Міністэрства прамысловасці мясных і малочных прадуктаў, а таксама правесці ўзбуйненне 30 саўгасаў Міністэрства саўгасаў Беларускай ССР за кошт нявыкарыстоўваных земляў эканамічна слабых калгасаў...50

- заявіў Мазураў на пленуме ЦК КП Беларусі.

Калі ў мінулым годзе агульная колькасць калгасаў /4 383/ зменшылася на 430, то арганізацыя новых 57 і ўзбуйненне 30 існуючых саўгасаў у Беларусі значна зменшыць колькасць калгасаў у рэспубліцы. У сувязі зь ліквідацыяй часткі калгасаў прадугледжана скараціць навет некалькі МТС ды абсталяванне іх з машынамі перадаць новым саўгасам.

Праводжаная рэарганізацыя калгасаў у саўгасы не разглядаецца ў савецкай прэсе. Апрача гэтых скупых афіцыйных паведамленняў у прэсе не падаюцца ніякія дадзеныя - якія калгасы й калі рэарганізуюцца ў саўгасы, як на гэтую рэформу рэагуюць калгаснікі. Трэба лічыць, што ліквідацыя калгасаў праводзіцца ня ў пляне дасягненняў у калгаснай сістэме і пераводу калгасаў у вышэйшую форму сацыялістычнага землекарыстання, а ў пошуках выхаду з таго тупіка, у якім апынулася гаспадарская дзейнасць калгасаў Беларусі.

Кадры. На пленуме ЦК КП Беларусі выявіўся сумны стан сельскае гаспадаркі БССР. Шматлікія лікавыя паказнікі, што лічыліся дагэтуль згоднымі з запраўднасцю, аказаліся дэзымутымі. Ня выпадкова на пленуме Мазураў заявіў:

"Трэба проста прызнаць, што нашае кіраўніцтва сельскай гаспадаркай, кіраўніцтва з боку ЦК КПБ, Савету міністраў БССР было некваліфікаваным. У шматлікім вінаватыя кіраўнікі сельскае гаспадаркі БССР".51

Як вядома, пасля верасеньскага пленуму ЦК КПСС у 1953 г. у Беларусі была праведзена шырокая кампанія ў справе ўмацавання калгасаў, саўгасаў і МТС кіруючымі працаўнікамі. Толькі на пасадзі старшыняў калгасаў было паслана 4 тысячы камуністых, пераважна з гарадоў і раённых цэнтраў. Аднак гэтыя "пасланцы" партыі

не стварылі ўстойлівага паложання кіраўнічага складу ў сельскай гаспадарцы. Більшыя камуністых усялякімі магчымасцямі імкнуліся вярнуцца з калгасаў ізноў у горад. У выніку:

"З 4 тысяч працаўнікоў, пасланых за тры гады з гарадоў і раённых цэнтраў на пасады старшыняў калгасаў, да 15 траўня 1957 г. 1 406 не працуе ў калгасах. Толькі ў 1956 г. былі замененыя 793 старшыні калгасаў".⁵²

У БССР працуе ў сельскай гаспадарцы 22 тысячы спецыялістаў. Як выяўляецца, шматлікія із спецыялістаў кепска выкарыстоўваюцца на працы й не знаходзяць сабе месца ў калгаснай вытворчасці. Трэба адзначыць, што яшчэ ў мінулым годзе аграномы й зоотэхнікі былі знятыя з дзяржаўнага ўтрымання, якое яны атрымлівалі ў МТС. Яны былі змушаны ўладжвацца ў калгасах і, як звычайных калгаснікаў, іхнае матар'яльнае палажэнне было звязанае з колькасцям працадзён, выпрацаваных у калгасах. У выніку спецыялісты апынуліся ў поўнай залежнасці ад старшыняў калгасаў.

х

Дырэктывы XX з'езду камуністычнай партыі СССР аб збольшанні ў шостай пяцігодцы ў БССР вытворчасці збожжа ў 2,9 разоў, бульбы - у 1,7 разоў, цукровых буракоў - у 6 разоў, мяса - у 1,8 разоў і малака - ў 2 разы, савецкай прэсай разглядаліся ня толькі як плян, але як ужо ажыццяўленыя факты. Працоўным масам умаўлялася, што да канца пяцігодкі ў краіне будзе поўны дастаток прадуктаў сельскае гаспадаркі. Мабілізавалася й сьведамасць калгаснікаў на няўхільнае выкананне й перавыкананне плянаў вытворчасці ўсімі галінамі сельскае гаспадаркі. Навонкі ўсё было падрыхтавана для ўдачнага выканання плянаў першага году новай пяцігодкі. У некаторых раёнах даваліся абяцанкі й запэўненні, што ў дачыненні вытворчасці мяса, малака й навет збожжавых культураў пяцігодні плян будзе выкананы датэрмінова.

Тымчасам пры падлічэнні вынікаў выканання плянаў першага году шостай пяцігодкі выявілася, што ніводная галіна сельскае гаспадаркі ў БССР плянавага задання ня выканала. Наадварот, у некаторых галінах вытворчасць прадуктаў у 1956 г. была ніжэйшай, чымся ў 1955 г. Ураджай палёвых культураў не дасягнуў навет даваеннага ўзроўню. Грамадзкая калгасная гаспадарка па вытворчасці

ці прадуктаў сельскае гаспадаркі займае нязначнае месца:

"Удзельная вага калгасаў у вытворчасці мяса ў рэспубліцы складае толькі 22%, малака - 24%, бульбы - 36% і гародніны - 26%".⁵³

Такім чынам вытворчасць гэтых прадуктаў у БССР ускладзена на крошчавыя собскія гаспадаркі калгаснікаў. Двары калгаснікаў здаюць дзяржаве вялікую колькасць мяса, малака, бульбы ў парадку выканання плянаў нарыхтовак. Прывядзем наступны факт. У 1956 г. у БССР здадзена дзяржаве 9 561,5 тонаў птушынага мяса. Аднак з гэтае колькасці калгасы здалі толькі 896 тонаў⁵⁴. Выкананьне калгаснікамі прымусовых паставак мяса звязана зь вялікімі цяжкасцямі, так як калгаснікі захоўваюць мяса для свайго харчавання ды імкнуцца выконваць забавязанні птушным мясам.

Высокія ўраджаі палёвых культураў у Беларусі непарыўна звязаныя з добра развітай жывёлагадоўляй. Агromныя пасеўныя плошчы, занятыя пад бульбу, цукровыя буракі, кукурузу, лён, махорку патрабуюць ня толькі ўрадлівае глебы, але й вялікае колькасці арганічнага ўгнаення. Тыя 13 галоў жывёлы, што ў сярэднім у БССР маюць калгасы на 100 гектараў зямлі, ніякім чынам ня могуць забяспечыць угнаеннем калгасныя палі. З гэтае прычыны ўраджаі палёвых культураў у калгасах вельмі нізкія. Гэтым, да пэўнае ступені, тлумачыцца й той факт, што пасля вайны ў рэспубліцы ня выкарыстоўваецца да 1,5 мільёнаў гектараў зямлі, у тым ліку вялікая колькасць сенажацяў, забалочаных, зьдзічэлых і зарослых хмызняком⁵⁵.

Значныя дзяржаўныя нарыхтоўкі збожжа й бульбы, скарачэнне пасеваў канюшыны, вікі, сарадэлі, ячменю й аўса ды празьмернае збольшанне пасеваў кукурузы, якая не апраўдала сябе ў умовах Беларусі, звужалі кармовую базу для жывёлы ў калгасах. К выніку - жывёлагадоўля ў Беларусі мала прадуктыўная.

Аднак асноўная прычына ўпадку ў калгасах сельскае гаспадаркі - гэта недахоп працоўнае сілы, слабая механізацыя працаёмкіх працаў ды пасыўнае, але ўпорыстае адмаўляньне калгаснай сістэмы сялянства. Нізкія ўраджаі палёвых культураў і непасільныя звышплянавыя задачы збожжа й бульбы паводля ўзятых забавязанняў партыйнымі кіраўнікамі ад імя "працаўнікоў зямлі", поўнасьцяй абнізілі аплату працадзяў у калгасах. У шматлікіх калгасах аплата

працадзя выражаецца грамамі збожжа ды капейкамі грашыма.

Пастанова ЦК КПСС і Савету міністраў СССР зь 9 сакавіка 1956 г. "Аб уставе калгасаў і далейшым разьвіцьці ініцыятывы калгасьнікаў у арганізацыі калгаснае вытворчасьці і кіраваньні арцеляй" моцна пагоршыла матар'яльнае палажэньне калгаснае сям'і, а таксама пазбавіла калгасьнікаў і тых вузкіх правоў, што былі прадугледжаны ўставам арцелі да выданьня вышэйназванае пастановы.

Ужо пад канец 1956 г. ЦК партыі быў змушаны правесць у рэспубліцы кантроль "захоўваньня дэмакратычных асноваў кіраваньня калгасамі". Аказалася, што пашыранымі мэтадамі ўздзеяньня на калгасьнікаў былі штрафы, а таксама

"Незаконныя меры матар'яльнага ўздзеяньня на калгасьнікаў: сьпісваньне запрацаваных грошай, прадуктаў, пазбаўленьне права карыстацца калгасным транспартам і г.д. Пад маркай занятасьці калгасьнікаў у калгасах нярэгулярна праводзяцца агульныя сходы, а пытаньні, што належаць да разгляду агульнага сходу, разьвязваюцца на паседжаньнях калгасных управаў".⁵⁶

Некаторыя старшыні наагул ня лічаць за патрэбнае склікаць управу калгасу, а ўсе пытаньні разьвязваюць самі. Паводля паведзеньня Міністэрства юстыцыі БССР у некаторых калгасах ёсьць факты няпраўнага выключэньня з калгасаў, пазбаўленьня прысялібных дзялянак работнікаў, службоўцаў і старых калгасьнікаў. У выступе на пленуме ЦК партыі першы сакратар Мазураў сказаў:

"Шматлікія райвыканкомы фармальна аднесьліся да рэгістрацыі ўставаў сельгасарцеляў, не заўважылі, што ў уставах некаторых калгасаў, складзеных ужо ў 1956 годзе ёсьць пункты, якія ўзаконьваюць аджылую ўжо практыку ў калгасным будаўніцтве".⁵⁷

Для ілюстрацыі прыводзіцца факт з калгасу "17 верасьня" Маладэчанскай вобласьці, у якім на адным паседжаньні намаганьнем старшыні калгасу за нявыхад на працу было пакарана 86 калгасьнікаў.

Пасьля выяўленых "фактаў парушэньня асноваў калгаснай дэмакратыі" прайшло менш за чатыры месяцы. 10 красавіка г.г. пленум ЦК КПБ ізноў абмяркоўваў пытаньні сельскае гаспадаркі ў БССР. На гэтым пленуме яшчэ ў большых памерах было задэманстраванае заняўбаньне асабістых інтарэсаў калгасьнікаў. Прыкладам, сакратар Менскага абласнога камітэту партыі Шаура прапанаваў садзіць

кукурузу на прысялібных дзялянках калгаснікаў. Ён казаў:

"Дасветчаньне мінулага году паказала, што гэта можна і выгадна рабіць. Узамену за гэта калгасы выдзяляюць калгаснікам у полі роўную плошчу пад бульбу. Калі засеяць кукурузай ува ўсіх калгасах трэцюю частку прысялібных земляў, то калгасы будуць мець пад кукурузай да 30 тысяч гэктараў ураджайнай, добра ўгноенай зямлі ды атрымаюць высокі ўраджай".⁵⁸

Сакратар Магілёўскага абкому Сікорскі прапануе выкарыстаць частку навозу ад прыватнае жывёлы калгаснікаў на ўгнаенне грамадзкіх земляў⁵⁹. Прапановы Шауры й Сікорскага ня сустрэлі запырэчання ні з боку кіраўніцтва партыі, ні з боку ўдзельнікаў пленуму.

Перад беларускім калгасным сялянствам, пачынаючы зь бягучага году, стаяць вялікія змены ў асабістым жыцці. Мазураў на апошнім пленуме заявіў:

У заходніх вобласцях нам трэба развязаць у гэтай пяцігодцы вялікае палітычнае заданьне - перасяленьне хутарскіх гаспадарак у калгасныя цэнтры".⁶⁰

Трэба адцеміць, што ў Заходняй Беларусі польскім уладам была праведзеная значная хутарызацыя. Цяпер для "развязання гэтага палітычнага заданьня" 180 тысяч калгасных сем'яў прыму-сова павінны будуць пакінуць у гэтым годзе абжытыя і ўпарадкаў-вання дзесяцігодзьдзямі свае сялібы⁶¹. На разбураных хутарох трэба будзе пакінуць сады й агароды. Перасяленьне ў калгасныя цэнтры патрабуе агромнае затраты працы й сяродкаў. Яно право-дзіцца за кошт самых перасяленцаў. У найлепшым выпадку дзяржа-ва абяцае крэдыт.

У 1940 г. паводля афіцыйных крыніцаў у БССР налічвалася 9,2 мільёнаў жыхарства, а ў 1956 г. - толькі 8 мільёнаў⁶². Значнае зьмяншаньне колькасці жыхарства тлумачыцца спусташальнай вайной. Аднак і пасля вайны зь Беларусі сыстэматычна вывозіцца жыхарства на цалінныя землі, на шахты й буйныя будаўніцтвы, на лесараспрацоўкі Карэліі і г.д.

Недахоп працоўнае сілы ў калгасах Беларусі, нізкая аплата працадзён, скарачэнне прыватнае гаспадаркі, абмежаваньне пра-воў і ігнараваньне інтарэсаў калгаснікаў, - усё гэта прычыны ўпадку грамадзкае гаспадаркі ў калгасах БССР. Арганізацыя новых саўгасаў коштам ліквідацыі калгасаў - мерапрыемства нязвычайнае й няпраўнае. Землі еалгасам перададзеныя адмысловымі дзяржаўны-

мііактамі. Аб замацаваньні за калгасамі зямлі ў 8-ым артыкуле канстытуцыі СССР запісана:

"Зямля, занятая калгасамі, замацоўваецца за імі ў бясплатнае й бястэрміновае карыстаньне, г.зн. на вечна".63

Ліквідацыя калгасу ды перадаваньне зямлі й грамадзкае гаспадаркі ў саўгас мяняе праўнае палажэньне калгаснікаў. Яны аўтаматычна пераходзяць на палажэньне работнікаў саўгасаў і трацяць усялякую сувязь зь месцам свайго сталага жыхарства. Былыя калгасьнікі будуць перададзеныя да дыспазыцыі саўгаснага кіраўніцтва. Пры камплектаваньні новазарганізаваных саўгасаў гэты новы даплыў працоўнае сілы можа пераводзіцца хоць у якія саўгасы Савецкага Саюзу, у тым ліку й на цалінныя й аблогавыя землі. Такім чынам, відаць, што гэтая акцыя мае свае пэўныя мэты. Ліквідуячы г.зв. адсталыя калгасы савецкі ўрад, апрача зямельных угодзьдзяў, канфіскуе ў карысьць саўгасаў грамадзкую гаспадарку калгасаў і непадзельныя грашовыя фонды. На базе гэтага ўрад хоча збольшыць вытворчасць сельскагаспадарскай прадукцыі. Ліквідуячы калгасы, дзяржава атрымоўвае да свае дыспазыцыі значную колькасць працоўнае сілы, якой зможа бесьперашкодна манэўраваць. Урэшце, ліквідацыя калгасаў - гэта акцыя застрашваньня. Ствараецца "кругавая парука" ўсіх сяброў арцелі за стан грамадзкае гаспадаркі ў калгасе, бо адставаньне калгасу прыводзіць да ліквідацыі яго.

Бібліяграфічныя зацёмкі

1. "Советская Белоруссия", 19.2.1957.
2. Статистический сборник. Народное хозяйство СССР. Москва, 1956, б. II2, а таксама "Советская Белоруссия", 19.2.1956.
3. Директивы XX съезда КПСС шестому пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР на 1956-1960, Москва, 1956, б. 677.
4. "Советская Белоруссия", 9.12.1956.
5. Тамсама.

6. "Советская Белоруссия", 27.9.1956.
7. Тамсама, 9.12.1956.
8. "Известия", 17.1.1957.
9. "Советская Белоруссия", 8.12.1956.
10. Тамсама, 11.4.1957.
11. Тамсама.
12. Тамсама.
13. Статистический сборник. Народное хозяйство СССР. Москва, 1956, б. 114 і "Советская Белоруссия", 11.5.1955.
14. "Советская Белоруссия", 11.5.1955.
15. Статистический сборник. Народное хозяйство СССР, б. 114.
16. "Советская Белоруссия", 9.12.1956.
17. Тамсама, 8.12.1956.
18. Прамова Хрущова, Радіё Москва, 1.4.1957.
19. "Советская Белоруссия", 11.4.1957.
20. Статистический сборник. Народное хозяйство СССР, б. 115; "Советская Белоруссия", 19.2.1957.
21. "Советская Белоруссия", 19.2.1957.
22. Тамсама, 9.12.1956.
23. Тамсама, 11.4.1957.
24. Тамсама, 12.12.1956.
25. Тамсама, 8.12.1956.
26. Тамсама, 27.9.1956.
27. Тамсама, 11.4.1956.
28. Тамсама, 2.4.1957.
29. Тамсама, 9.12.1956.
30. Тамсама, 9.12.1956.
31. Тамсама.
32. Тамсама, 11.4.1957.
33. Тамсама, 9.12.1956.
34. Тамсама, 11.4.1957.
35. Тамсама, 11.4.1957.
36. Тамсама, 9.12.1956.
37. Статистический сборник. Народное хозяйство СССР, б. 123, 127.
38. "Советская Белоруссия", 18.1.1957.
39. "Правда", 15.9.1953.

40. "Советская Белоруссия", 11.4.1957.
 41. Тамсама, 9.12.1956.
 42. Тамсама, 11.4.1957.
 43. Тамсама, 14.3.1957.
 44. Тамсама, 11.4.1957.
 45. Тамсама, 9.12.1956.
 46. Тамсама, 14.3.1956.
 47. Статистический сборник. Народное хозяйство СССР, 6.137.
 48. Тамсама, 6. 105.
 49. "Советская Белоруссия", 13.3.1957.
 50. Тамсама, 11.4.1957.
 51. Тамсама.
 52. Тамсама.
 53. Тамсама.
 54. Тамсама.
 55. Тамсама.
 56. Тамсама, 8.12.1956.
 57. Тамсама.
 58. Тамсама, 12.4.1957.
 59. Тамсама.
 60. Тамсама, 11.4.1957.
 61. "Літаратура і Мастацтва", 27.3.1957.
 62. Статистический сборник. Народное хозяйство СССР, 6.18.
 63. Конституция /основной закон/ СССР, Москва, 1951, 6.6.
-

РЭЦЭНЗІІ І СПРАВАЗДАЧЫ

НЕКАТОРЫЯ НОВЫЯ ЗЬМЕНЫ БЕЛАРУСКАЕ НОРМАТЫЎНАЕ ГРАМАТЫКІ

І ПРАВАПІСУ Ў БЕЛАРУСКАЙ ССР

У воргане ЦК камуністычнай партыі БССР "Камуніст Беларусі" /№5 за 1957 г./ і ў менскім часопісе "Літаратура і Мастацтва" /№42 з 25 мая сёлета/ надрукавана паведамленьне пра "удакладненні і частковыя змены існуючага беларускага правапісу" і надрукаваныя самыя "удакладненні" і "зьмены". Праект рэформы прыгатаваў Інстытут мававеды Акадэміі Навук БССР. Зьмены зацьверджаныя ўжо Радаю Міністраў БССР.

Як ведама, дагэтуль у БССР існуе праведзеная камуністычнай Масквою, 26-га жніўня 1933 г., русыфікацыйная "рэформа" беларускае практычнае граматыкі і правапісу. Гэтая "рэформа" ўведзеная пад прынукаю і ўрадова ўсіх там абавязуе.^I

Перапісаньне зьменаў Рада міністраў папярэдзіла ўступам, у каторым галаслоўна заяўляе, што "Існуючы беларускі правапіс у сваёй аснове правільна адлюстроўвае асаблівасьці і заканамернасьці і заканамернасьці беларускай мовы". Але, відавочна, самі аўтары ўважаюць гэтую заяву за непераконуючую, бо тут-жа дадаюць акалічнасьць, што быццам "яго засвоілі шырокія кругі грамадскасці, замацавалі шматлікія выданні кніг і школьных дапаможнікаў". Што да кнігаў, дык іх шмат дзеля русыфікацыі Беларусі выдаюць у БССР парасейску, а кнігі беларускія выдаюць там так рэдка, што яны нат у малой меры ня могуць здавсліць патрэбаў народу ў сваім друкаваным слове. І ў беларускіх выданьнях зрусыфікаваны слоўнік, зрусыфікаваная граматыка і правапіс служаць таксама

русыфікацыі і паказуюць Беларусам зьдзек над іхнай моваю і імі самымі. Дзеля таго, як усялякае русыфікацыі, так і асабліва русыфікацыі мовы беларуская грамадзкасьць жадае пазбыцца.

Пераходжу да разгляду зьменаў. У першым разьдзеле кажацца, як перадаваць на пісьме ненацісьненьня о, э /е па зацьвярдзелых сугуках/, е /е па мяккіх сугуках/, найма: "Ненаціскное о перадаваць праз а незалежна ад паходжаньня слова: гара, нага, савет, бальшавік, камуніст, пралетарыят,... Шапэн..."

Вынятак із аканьня /на пісьме ці і ў вымове?/ што да о робіцца толькі, калі о стаіць на канцы слова па самагуку: "адажыо... трыо... Мао... Цындао...Токіо, але радыё". Ведама, што ўсе такія словы чужыя і ў народнай мове, з выняткам "радыё", блізу ня ўжываюцца.

Што да э, е, дык чытаем, што "У імёнах, прозьвішчах і геаграфічных назвах са славянскай лексічнай асновай, а таксама даўно запазычаных з неславянскіх моў ненаціскное э перадаваць праз а, а ненаціскное е ў першым складзе перад націскам - праз я: Дзяніс...Аляксандр, Дзяржынскі, Някрасаў, Чарнышэўскі, Шаўчэнка... Нява..."

"Імёны, прозьвішчы і геаграфічныя назвы, якія не падыходзяць пад гэтае правіла, пісаць паводле правапісу іншамоўных слоў: ...Герцэн, Шэкспір, Егіпет /але! - Я.С./, Эстонія, Эльбрус..."

Хоць мова тут пра імёны, прозьвішчы й геаграфічныя назвы, але, відавочна, гэта датыкаецца і да спакменьнікаў агульных. Зн. ненацісьненае э ў неславянскіх словах, нядаўна перанятых, подле рэформы, ня можна перадаваць пераз а. Што да ненацісьненага э, е ў словах даўно перанятых ізь неславянскіх моваў, дык яго дазволіла Беларусам перадаваць на пісьме пераз а, я і расейская русыфікацыйная "рэформа" 1933 г., кажучы ў пункце ІО-ым: "У даўно запазычаных словах е/э/ перадаваць праз а,я /гандаль, характар, літаратура, сакратар/". Зн., тут няма ніякае розьніцы паміж дзвюма рэформамі. Наадварот, абедзьве "рэформы": і першая 1933 г. расейская, і цяперашняя, другая, нельга сказаць, каб беларуская, згодна сьцьвярджаюць тое, што перад імі было даўно сьцьверджана, найма, што о,э ў даўно перанятых неславянскіх словах аднолькава вымаўляюцца, як а. Яны мусілі-б таксама сьцьвердзіць, што тая самая згода ёсьцека і што да неславянскіх словаў,

перанятых нядаўна. Ёсць гэта таксама ў усіх сваіх словах беларускае мовы, што ўсімі прызнана й перадаецца на пісьме як фанэтычная й правапісная норма. У мове беларускай магчыма адно з двух: ненацісьнення о,э перадаваць на пісьме пераз а ў словах неславянскіх толькі даўно перанятых або, накш кажучы, агульнапашыраных у беларускай мове народнай, ці гэтыя гукі ў палажэньню не пад націскам перадаваць на пісьме пераз а таксама ў словах неславянскіх, нядаўна перанятых. Але новая рэформа ніводнага з гэтых двух спосабаў ня прыняла, а выбрала спосаб трэйці, адрозьняючы о ад э ў палажэньню ненацісьненым, спосаб адбываючы фанэтычную рысу расейскую. У расейскай літаратурнай мове і ў маскоўскай гаворцы народнае расейскае мовы ненацісьненае о і ненацісьненае э вымаўляюцца розна: ненацісьненае о ў першым складзе перад націскам вымаўляецца як а /нага/, а ненацісьненае э ў тым-жа палажэньні вымаўляецца як ы, прыкладам цена вымаўляецца як цына². Гэтым правілам дэкрэтуецца расейская рыса, не абнятая "рэформаю" 1933 г., але пасьлей пад расейскай прынукаю ўводжаная ў беларускую літаратурную мову.

Другой зьменаю ў гэтым разьдзеле ёсьцека тое, што цяпер загадуець пісаць пабеларуску словы "рэвалюцыйныя", а таксама свае й чужыя собскія-асобавыя й геаграфічныя - назовы, што адно й другое было забаронена "рэформаю" 1933 г. Гэта зьмена на лепшае, але дыскрымінацыя застаецца што да беларускіх словаў /замест, прыкладам, беларускага слова "рада", далей мусіць быць рас. "савет"/ а, другое, гэтая зьмена драбязьлівая, а першая, русыфікацыйная, вельмі шырокая.

У разьдзеле II праведзена некаторая зьмена што да чужых неславянскіх цьвярдых або палумяккіх д,т перад і,е. Як ведама, яны ў мове беларускай вымаўляюцца толькі цьвёрда і нат русыфікацыйная рэформа 1933 г. гэтую вымову пакінула. Новая рэформа, адылі, робе тут вылам. У пункце першым гэтага разьдзелу чытаем: "У словах іншамоўнага паходжаньня д, т вымаўляюцца мякка³ і на пісьме перадаюцца праз дз, ц перад наступнымі суфіксамі і влучэньнямі суфіксальнага характару: -ін, -ір, -ёр, -еец, -ейскі, а таксама перад памяншальным суфіксам -ік: каранцін, плаціна, лацінскі, камандзір, камандзіроўка, мундзір, білецёр, акцёр, манцёр, гвардзеец, індзеец, гвардзейскі, індзейскі, білецік, эпізо-

дзік, але латынь". Што гэта значыцца? Ці чужыя неславянскія цвярдыя й палумяккія д,т перад е,і перасталі ў мове беларускай вымаўляцца цвё́рда? Не! Дык гэтым пытаньне й разьвязана. Калі-ж здаецца, што некаторыя словы не падыходзяць пад гэтае правіла, дык трэба знайсці гэтага прычыну, а не тварыць штучных правілаў.

Ведама, калі да чужога слова дадаць беларускі суфікс, дык, паколькі вымова залежа ад яго, будзем мець дачыненьне зь беларускім суфіксам, а ня з чужым словам, і перад і такога суфіксу д,т прайдуць у дз,ц /білецiк, эпізодзiк/. Рэформа бярэць расейскія хормы чужых словаў і падле іх твора правіла беларускае фанетыкі. Няма ў мове беларускай такіх хормаў, як каранцін, плаціна, білецёр, акцёр, манцёр і далшых прыведзеных, але ёсьць карантына /з фр. *quarantaine* /, плятына /з гішп. *platina*-срэбрыца/, як і шкарлятына, тарпатына і інш. пад., ёсьць білетнік або бялетнік, актар /з лац. *actor*/, монтаж /з фр. *monteur*/; прыпомню, што чужыя суфіксы -ор,-эр, калі ў мове беларускай ня маюць на сабе націску, дык пад уплывам такіх беларускіх словаў, як "гаспадар", "чытар", перахсдзяць у -ар /аўтар з лац. *auctor*, доктар і інш./. Ёсьць у мове беларускай гвардыя /з італ. *guardia*/, Індыя, як і партыя і інш., гвардзец, гвардыйскі, Індыянін /спачатны жыхар Амэрыкі/, Індус /жыхар усходняе Індыі/. Але ёсьць вынятак лаціна /не латынь/ з чаго лацінскі, узьніклі з прычыны сярэднявечнае трансьлітарацыі *latina* на латина. "Камандзір" і "мундзір" пераняттыя з расейскае мовы германізмы. Слова "камандзіроўка" зь яго характарыстычным рас. суфіксам -ка дзеючае асобы сусім няма.

У другім пункце гэтага разьдзелу маем гэткае: "У імёнах, прозьвішчах і геаграфічных назвах дз,ц, або д,т пішуцца ў залежнасьці ад беларускага літаратурнага вымаўленьня", а якая ёсьць літаратурная вымова, ня сказана. Тут ізноў ясная рыса зацямняецца. Замест адсылаць да літаратурнае вымовы, вaley было сказаць, што ў усіх словах, перанятых пераз царкоўна-славянскую мову і ў усіх словах славянскіх д,т зьмякчаюцца перад і,е ў дз,ц, а ў засталых чужых словах д,т у гэтым палажэньню цвярдыя. Такім парадкам ёсьць: Ціхон, Цімох, Зьмітра /ізь Дзьмітры/ і інш., але: Тэкля, Тахвіль, Гарыбальды, Тальяты, Тыбр, Гаіты і

інш., а не Гарыбальдзі, Тальяці, Цібр, Гаіці, як пададзена ў прыкладах у гэксце гэтага разьдзелу. Дзеля таго, што хорма за- лежа ад таго, скуль або якой дарогаю слова прышло, дык у імёнах часта бывае, што тое самае слова мае дваякую хорму - Хрысьціна, Крыстына.

Трэйці разьдзел падаець "Правапіс раздзяляльных апострафа і мяккага знака". Тут у пункце I-ым маем русыфікацыю прыростка- вага з перад ётаванымі самагукамі. Рэформа вымагае пісаць: раз'- юшаны, з'ёлкнуць і пад., зн. зь цьвярдym з, як вымаўляецца па- расейску, а не із зь мяккім - разьюшаны, зьёлкнуць, зьезд, зья- віцца і г.д., як вымаўляюць усе Беларусы. Гэта выклікана імк- неньнем зацерці мяккую вымову з у прыймёнах і прыростках /прыс- таўках/ перад ётаванымі самагукамі і мяккімі сугукамі, гэтую ха- рактарыстычную рысу беларускай фанэтыкі. У гэтым пункце, як пры- клад вымовы, паданы В'етнам, каторага Беларусь гэтак вымавіць ня можа, бо В'етнам адбівае вымову Вьетнам із сугуковым й, а перад кожным сугукам в пераходзе ў у або ў, што добра паказана ў пун- кце другім разьдзелу апошняга. Дык можа быць Уетнам або Ветнам. Другое чытару будзе зразумельшае.

У пункце другім загадуець пісаць парасейску мадзьяр, замест Мадзяр або Мадзьдзяр, як вымагае беларускае фанэтычнае права.

Але найхарактарыстычнейшы пункт трэйці гэтага разьдзелу. У ім кажацца: "У імёнах па бацьку, прозьвішчах і геаграфічных наз- вах ад імён на -іў/-ый/, пасья зычных д,н,с,ц,дз,з перад су- фіксам -еў пішацца мяккі знак, а пасья губных і зацьвярдзелых - апостраф: Васільеў, Васільевіч, Васільеўскі... Арсеньеў, Ар- сеневіч, Афанасьеў, Афанасевіч, Кандрацеў, Кандрацевіч, Ар- кадзьеў, Аркадзевіч, Грыгор'еў, Юр'еў, Юр'евіч, Парфір'еў, Пар- фір'евіч, Пракоф'еў, Пракоф'евіч;

"пасья г,к,х і зьбегу зычных, акрамя нц, перад суфіксам -еў пішацца і/ы/: Яўціхіеў, Яўціхіевіч... Яўлампіевіч...Дзьміт- рыеў, Дзьмітрыевіч, але: Лаўрэнцьеў, Лаўрэнцевіч, Кліменцьеў, Кліменцевіч і інш."

Рэформа ня толькі кажа, што ставіць па менаваных сугуках перад суфіксам -еў, але й падаець расейскія хормы асобавых на- зоваў, ды, каб убіць іх у галаву Беларусу, у вялікай колькасьці.

Імёнаў на -іў/-ый/ у мове беларускай няма. Беларuskія імё-

ны мужчынскія канчаюцца на цвёрды або мяккі сугук. Прыкладам: Васіль, Базыль, Арсень, Апанас або Панас, Кандрат, Аркадзь, Грыгор або Рыгор, Пархір, Пракоп, Яўціх, Яўлам /а ўперад Яўламп/, Зьмітра, Лаўрын, Клім.

Ветлых зьвярненьняў па бацьку ў мове беларускай ня было й няма, але былі і ёсьць назовы ад бацькавага імені. Цяпер такія назовы маюць найчасцей хорму на -онак /-ёнак/, -анок/-янок/, -анак/-янак/, -ык: Рыгаронак, Барысёнак, Клімянок, Іваноўшчанак, Іваноўшчык і пад. Даўней былі таксама назовы ад бацькавага імені на -іч/Ільлініч/, -овіч/Пятровіч/, -евіч/Базылевіч/. Яны за-касцьцякелі ў такіх прозьвішчах, як Васілевіч, Апанасовіч, або Панасовіч, Кандратовіч, Грыгаровіч, Юрэвіч /ад імені Юр/, Пархіровіч, Пракаповіч, Яўламповіч, Зьмітровіч, Лаўрыновіч, Клімовіч. Але ня было такіх назоваў ад бацькавага імені, як Васільевіч і пад., каторыя падаець рэформа, і не паўсталі такія прозьвішчы.

Таксама ад імёнаў як бацькавых, так і сыньніх былі і ёсьць прыналежныя прыметнікі - найчасцей на -оў/-еў/. Прыкл.: Пётра, конь Васілёў, Арсенеў, Кандратоў, Клімоў і г.д. Ёсьць прыналежныя прыметнікі і на -оўскі, -еўскі: Зь іх і такія прозьвішчы, як Васілеўскі, Міхалоўскі, Міхайлоўскі. Але няма такіх, якія падаець рэформа, зн. Васільеў, Кліменцьеў, Васільеўскі і пад. Як вынятак, ёсьць Юр'еў, але гэта толькі ў дачыненню да сьв.Юр'і, дык, відавочна, уплыў царкоўна-славянскі. Паданьня рэформаю хормы - усе расейскія.

Але папытаюцца ў нас, - як-жа вымаве й напіша Беларусь, калі сустрэнецца з гэнымі хормамі расейскімі? Тут будзе дваяка: моўна-адпарнейшыя проста заменяць іх на хормы беларускія, меней адпорныя ў мове прытарнуюць іх да беларускае вымовы, замяняючы сугук із наступным ётавым е на падвойны сугук і е /Васільлеў, Васільлевіч/, а калі перад ётавым е стаяць два сугукі, дык толькі замяняючы ётаванае е на е Лаўрэнцевіч, Кліменцевіч /пр. сьмяцьцё, але: хусьце, порце і пад./, таксама -іо- замене на е /Яўціхевіч, Яўлампевіч/. Але калі перад ётаваным е стаіць р або вус-навы сугук, дык хорма расейская так і застанецца /Парфір'евіч, Пракоф'евіч/, бо р і вуснавыя ня могуць здвойцца.

Разьдзел ІV - "Праваніс падоўжаных зычных" - робе нічым не

апраўданае вылучэнне зь беларускага здваення сугукаў, загадуючы ўжываць: "Ілья, Ільчоўка, Ільін, Ільінскі, Ульянаўск, Ульянаў, Ульяна, Касьян, а таксама вытворныя ад слова ліць: лье, льецца, налью, разалью", прымеж таго прыведзеныя собскія назовы вымаўляюцца з двума або адным сугукам /ды кажацца Вульляна або Вуляна і пад. -з в/, і ад дзеяслова ліць ёсць хормы ільле, ільленца, нальлю, разальлю і інш.

У разьдзеле У - "Праваніс складаных словаў" - у пункце першым кажацца, што "складаныя словы з націскам на першым складзе другой часткі пішуцца як простыя /зн. з адным націскам - Я.С./: чарнавокі... саракаградусны... Навазыбкаў..."

Гэта ня выклікае засьцярогі. Але ўзьнікаюць спаважныя сумлены што да пункту другога. Прыводжу яго:

"Калі ў другой частцы складанага слова націск падае не на першы склад, тады ў першай частцы пра-яўляецца пабочны націск і пад ім аднаўляецца этымалагічнае о: торфабрыкет, сортаабмен, домакіраўніцтва, водаразмеркаванне, кормаздабыванне, боекамплект, протанародны, жывёлагадоўчы, многастаночнік, тонкасуконны, Новарасійск, Горназаводск, шырокадаступны, сваеасаблівы, высокаідэйны".

Перш-наперш трэба прызнаць, што ўсе прыведзеныя словы - штучныя, робленыя. Калі мы з двух або колькіх простых словаў ствараем адно слова складанае, тады нясьведама сыхінаемся ставіць у ім націскі словаў яго складаючых. Другое, з выняткам трох апошніх, усе іншыя няўдала пераробленыя з расейскіх або проста расейскія. Замест іх, мелі-б быць гэткія словы: тарповая цэгла, /або: цэгла з торпу/, мена гатункамі, сартамі, сартамена, дамаверства /дамавер - домоправитель/, разьдзел вады, вадаразьдзел, здабываньне корму, а калі гэта пра птушкі, а хіба й пра жывёлу наагул, дык жыраваньне, баявы камплект, простага народу, ценкага сукна. "Многастаночнік" хіба той, што робе на "многих станках", пабеларуску - варотатах, дык будзе шматварстатнік. У "жывёлагадоўчы", "шыракадаступны", "высаідэйны" /ёсць а ў канцы першае часьці, а другі націск на -шы, -вы/ першая часьць паказуе адценьне часьці другое і мелі-б гэтыя словы пісацца пераз злучок: жывёла-гадавальны, шырака-даступны, высака-ідэйны. "Сваеасаблівы" ня выклікае ўпікаў, але я чую, што мае знаёмыя Беларусы вымаўляюць "сваяасаблівы", а пры бэрздай гаворцы - "сваясаблівы".

Нельга надзівіцца, што рэформа опэруе такім матар'ялам, зь яго нельга вывесці беларускага правіла. Каб такое правіла вывесці, трэба звярнуцца да мовы народнае. І тут маем: гаспадар /дзье часьці: гас і падар/, пакацігарошак, круцігалоўка /зь яе разьвіваецца жаба, накш завецца "палонік"/, асьмідзсят /націск толькі на -сят, паўстала з асмдзясят, ёсьць і ў Аль Кітабе/, чартапалох, вадапалох. Такія прыклады сьветчаць, што калі слова складзенае з двух простых словаў і ў другой ягонай часьці націск не на першым складзе, дык усёроўна ў ім толькі адзін націск, а прынамся станаўко прырэчаць уводжанаму рэформаму правілу.

Адлі пад тым-жа пунктам чытаем: "У першай частцы некаторых слоў можа выразна праяўляцца пабочны націск і тады, калі асноўны націск падае на першы склад другою часткі. У такім выпадку этымалагічнае о на пісьме аднаўляецца: азотнакіслы, горнарудны, збожжаздача, збожжаўборка, дробнатвары, дробнаўласьніцкі, усходазнаўства, попелаўлоўнік і некаторыя іншыя". І гэтыя прыклады не пераконваючыя, бо штучныя. Замест некаторых іх, мелі-б быць гэтакія словы: горнае руды, зданьне збожжа, жніво, збор збожжа /збожжаўборка - чысты русізм сваёй другой часьцяй/, драбнасобсьніцкі, усхадаведа. "Дробнатвары" - таксама робленае; маем народныя даўгавіды, круглавіды, дык было-б і драбнавіды.

У пункце трэйцім гэтага разьдзелу ёсьць: "Калі складаныя словы маюць у сваім саставе /! - Я.С./ больш за дзье часткі, то кожная з гэтых частак пішацца як асобна ўзятае слова: парававагонабудаўнічы і інш. Тут ужо - германізм. Хай нас Бог крые ад такіх тварэньняў. Ці ня ляней сказаць: будаўнічы паравозаў і вагонаў?

Адлі ў тым-жа разьдзеле маем: "Ненаціскае э ў першай часьці складаных слоў захоўваецца без змены: мэтазгодны, рэдказубы, шэравокі". Што гэта за загадка? Тут ня кажацца, што э гэтых словаў ёсьць пад націскам. А калі э /е па зацьвярдзелых сугуках/ ненацісьненае, дык яно мусіць перайсьці ў а. Значыцца, супроці прыроды беларускага аканьня, тут ізноў маем вымаганьне адрозьніваць у ім о ад э згодна з асаблівасьцяй мовы расейскае. Мы мелі-б ужо наступную ступень гэтага вымаганьня, бо ўжо йдзець пра словы свае, беларускія, а ня толькі пра чужыя, перанятія. Народная мова сьветча, што э ў першай часьці складанага слова ў а перахо-

дзе. Прыкл.: Грахаводнік, грахаводніца, радабодзь - радкое палатно, радабодзьдзе - радкое палатно, радкое збожжа /складзенае з радкі, але бяз суфіксу к, і пункт/, шасьніт - палатно тканое ў 6 нітаў. Вымаўляецца й шаравокі, таксама шасьцьдзясят і інш. А калі-б мэтазгодна, рэдказубы вымаўляліся з э, дык адно дзеля таго, што гэтыя словы штучна створаныя і іхная штучная вымова падзьдзержуецца штучным напісаньнем.

Таксама е не захоўуецца, а пераходзе ў я, і або гук нявыразьлівы ў першай часьці складанага слова, хоць я пішацца толькі ў першым складзе перад націскам, і ў другім, калі ў першым няма а/я/. Прыкладам: дзяньгуб, дзяньгубка, дзяньгубны, дзяньгубіць /усё ёсьць і ў слоўніку Насовічавым, б. 129/, лягуз /там-жа, бач. 738/; ня пішацца, але вымаўляецца я /або і, залежна ад дыялекту/ у такіх словах, як дзевясіл /зь дзевяць сіл/, сенажаць, Беларусь і мноства іншых.

У разьдзеле УІ кажацца:

"Назоўнікі мужчынскага роду, якія абазначаюць хімічныя элементы і злучэньні, у родным склоне пішаць, як і назоўны ўсіх рэчываў, з канчаткам -у, -ю: кіслароду, азоту, цынку, фасфарыту, алюмінію, амонію, барыю, і інш."

Значыцца і такія, як попел, солад, расол, цукер, сок, гной, паташ, пясок, тытун, скарб і г.д. Гэта запраўдная папраўка шкоды, зробленай адным з пунктаў "рэформы" 1933 г. Гэты-ж канчатак маюць такія зборныя, як сад, лес, гарод, народ, натоўп, карагод і пад., а таксама абстрактныя - смак, плач, голас, крык, гоман, піск, рык, рассудак і г.д., але пра адныя й другія рэформа маўчыць.

Разьдзел VII вызначае гэтакія дзеясловыя нормы:

"Дзеясловы абвеснага ладу цяперашняга часу першага спражэньня ў першай асобе множнага ліку ў адпаведнасьці з літаратурнай нормай пішаць пад націскам з канчаткамі -ом, -ём, а не пад націскам - з канчаткамі -ам, -ем: бяром, сьцеражом, ідзём, рэжам, чытаем..."

"У другой асобе множнага ліку, калі націск падае на апошні склад, - з канчаткамі -аце, -яце: бераце, сьцеражыце, ідзяце..., а не пад націскам -аце, -еце: рэжаце, пішаце, будуеце..."

Тут зацёмкі вымагае першая асоба мн. ліку з націскам на канцы, каторая ў беларускай мове народнай мае канчаткі дваякія

-ом, -ём і шмат болей пашырання -эм, ем. Гэтыя другія канчаткі - характарыстычна-беларускія, бо звязаныя з вымовай беларускай тых-жа дзеясловаў у другой і трэцяй асобе адз.ліку /бярэш, нясеш; бярэць, нясець або бярэ, нясе - зн. ёсьць -э, -е/, пад каторых уплывам і паўсталі канчаткі -эм, -ем I-ае асобы мн. ліку. Дзеля менаванага гэтай хорме трэ' было аддаць пяршынство. Выбрана, адылі, хорма другая. Відавочна, пераважыла тое, што такая-ж хорма ў мове расейскай.

Што да другое асобы мн. ліку, дык таксама абедзье приведзеныя хормы - беларускія, але хормы на -аце, -яце /з а, я і націскам на канцы/ яшчэ меней пашыраныя, чымся хормы -ом, -ём I-ае асобы мн. ліку, наагул яны пашыраныя на малой прасторы; замест іх вельмі пашыраныя хормы на -ыце, -іце /бярыце, сыцеражыце, ідзіце/, паўсталыя пад уплывам хормаў дзеясловаў із асноваю на -і /-ы/ або т.зв. 2-га спражэння /крычыце, сядзіце/. Дзеля таго гэтым другім хормам /бярыце, ідзіце/ і належыла аддаць пяршынство.

У разьдзеле перадапошнім маем дачыненне із склановымі хормамі некаторых лічнікаў. Тут узноўленыя хормы залежных склонаў лічнікаў дзе, абедзе, выкасаваныя расейскай "рэформаю" 1933г.

Але ў скланеньню лічнікаў ад 5-20 і 30, замест хормаў беларускіх, прыкладам: I - сем, дзевяць, 2 - сямёх, дзевяцёх, 3 - сямём, дзевяцём, 4 - як першы або другі, 5 - сяма, дзесяцьма, 6 - сямёх, дзесяцёх, уведзеныя хормы расейскія: I - восем, дзевяць, 2-3-6 - васьмі, дзевяці, 5 - васьмю, дзевятццю.

Як ведама, калі колькасныя лічнікі складаюцца ня толькі з адзінак, але яшчэ зь дзесяткоў або й сотняў і г.д., дык у мове беларускай скланяюцца толькі адзінкі - шасьцьсот семдзясят дзевяць, шасьцьсот семдзясят дзевяцёх і г.д. Рэформа-ж уводзе скланеньне кажнага слова, як гэта ёсьць у мове расейскай - шэсьцьсот семдзясят дзевяць, шасцісот сямідзяці дзевяці і г.д. З гэтага відаць, што "рэформа" уводзе таксама скланеньне лікаў 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900, каторыя ў мове беларускай не змяняюцца.

У разьдзеле апошнім "рэформа" пастанаўляе, што "часціны б /бы/ ж/жа/ пішуцца без злучка...", чаго шкадаваць ня трэба, бо няма прычыны пісаць гэтыя часткі із злучком.

Як бачым, гэтая "рэформа", побач ізь некаторымі папраўкамі, колькі разоў болей праводзе дальшай русыфікацыі беларускай граматыкі й правапісу. Шчодрая на перасьледаваньні, уціск, псаваньні Масква вельмі скупая на паправы. І "папраўляючы" болей псуець, як правіць. Сыцеражэцеся Данайцаў і дар нясучых!⁴

Зацемкі

1. Гл. Я.Станкевіч: Моўная палітыка бальшавікоў у Беларускай ССР, бач. 81-96 /Беларускі Зборнік, выдаваны Інстытутам Вывучэньня СССР, кн.2, у Мюнхэне 1955 г./

2. Гл. П.Черных: Историческая грамматика русского языка, у Маскве, 1952 г., бач. 120-121.

3. Што за рэдакцыя! Д, т у мове беларускай ня могуць мякка вымаўляцца, бо зьмякчаючыся яны пераходзяць у дз, ц а не ў д, т мяккія.

4. Мова пастановы Рады Міністраў і тэксту рэформы вельмі нягодная. Тут маем такія красачкі, як "будзе ўведзен", зам. "будзе ўведзены", "рашыў увесці" замест "пастанавіў увесці", "саламарэзка" зам. "сячкарыя", "састаў" зам. "склад", Еўропа і інш.

Я.Станкевіч

"РУССКО-БЕЛОРУССКИЙ СЛОВАРЬ"

Москва, 1953

Інстытут моваведы Акадэміі Навук Беларускай ССР выдаў у 1953 годзе "Руска-беларускі слоўнік". Укладзены ён "пад рэдакцыяй правадзейных сяброў Акадэміі Навук БССР Я. Коласа, К. Крапівы і сябры-карэспандэнта АН БССР П. Глебкі". Слоўнік зьмяшчае "каля 86.000 слоў" на 787 бачынах.

У прадмове да слоўніка чытаем, што ён "ставіць сваёй мэтай заспакоіць патрэбы моўнае практыкі беларускага народу" і што "асабліва ў сваёй часьці беларускай ставіць сабе й заданьні нарматыўнага характару" /б.5/. Тут-жа даведваемся, што ў часе нямецкае акупацыі зьгінула "картатэка двутомнага руска-беларускага слоўніка". Зьгінулая картатэка ня была заступленая картатэкаю новай, і ў канцы прадмовы Інстытут моваведы жаліцца на цяжкасьці з гэтае прычыны, і дзеля таго "рэдакцыйная калегія слоўніка сьвядомая, што ў ім магчымыя асобныя абмылкі й заганы" /б.5./. Запраўды нельга надзівіцца, каб слоўнік, ды першы беларускі ў XX стг. такое вялічын^Iі, быў апрацаваны без картатэкі.

Цяжкасьці былі ня толькі дзеля нябыцця картатэкі: "нябыццё картатэкі, лексыкаграфічнае літаратуры і дазнаных кадраў лінгвістых, у васобнасьці лексыкаграфу, стварала надзвычайныя цяжкасьці ў працы" /б.5/. Напэўна! З гэтага-ж даведваемся таксама, што "навуковыя супрацоўнікі Інстытуту моваведы Акадэміі Навук БССР Е. Броўка, Н. Вайтовіч, Н. Лобан, Ю. Мацкевіч, М. Суднік і Я. Язьвінская", якія бралі ўдзел у ўкладаньні слоўніка, ня ёсьць беларускія моваведы і ня маюць лексыкаграфічных працаў зь беларускае мовы. Тое самае трэба сказаць і пра рэдакцыйную калегію. Адныя й другія бязь літаратуры і бязь собскага дасьледваньня беларус-

кае мовы зь беларускага слоўнага багацця маглі помніць толькі часьць таго, што атрымалі ад сваіх бацькоў і ад найбліжшых старшых знаёмых.

Але ўсё менаванае яшчэ толькі часьць, ды меншая, бяды. Най-большая бяда - урадовы русыфікацыйны націск на ўсё чыста, што належыць да беларускае мовы, у тым ліку і асабліва на слоўнік. Русыфікацыйная "рэформа" беларускае практычнае граматыкі й правапісу, зробленая бальшавікамі у 1933 г.², у поўнай меры праведзеная ў разгляданым слоўніку. Нямаш сумлеву, што пад гэтым-жа націскам у беларускай часьці слоўніка ўведзена ня меней 2/3 словаў расейскіх, адно перапісаных беларускім ды часта запсаваным менаванай "рэформаю" правапісам. Прыкладам, ня перакладзеныя, але толькі пераданыя беларускімі гукамі гэтакія расейскія словы /у дужках падаю тыя беларускія словы, якімі павінны былі-б быць перакладзеныя словы расейскія, але гэтага ў слоўніку ня зроблена/: блізарукі /нізкі на вочы, нізкавокі/, варэньне /смажэньне, зн. смажаныя ягады/, венгерац /Вугорац/, высакосны год /пераступны год/, вадабаязьнь /вадапалох/, вадаправод /вадавод/, урач /лекар/, сан-урач /санлекар/, выйгрыш /выгранка/, пройгрыш /прагранка/, розыгрыш /разыгранка/, дзевяноста /дзевяцьдзесят/, заліў /затока/, кіслата /кісьля/, карэнны зуб /кутні зуб/, красьціся /цікацца/, лётчык /лятун/, лінь, зоол. /лін/, ліняць /лінаць/, начлежка /начулішча/, адстаць ад каго /астацца ад каго/, адступное /адчэпнае/, падатлівы, -а, -асьць /падаўкі, -о, -осьць/, палуда /паліва/, панос /ганячка/, паручыцель /паручнік/, прачка /мыцьцёха/, пуцёўка /дарожны ліст/, п'янстваваць /п'янчыцца/, селязёнка /каса/ сьмелычак /адважнік/, страказа /стрэлка/, суткі /пара/, ціхоня /ціхман/, вугал, мат. /кут/, трохвугольнік /трыкутнік/, умывальнік /мыцельнік/, усыпляць /усоніваць/, чамадан /сутнік/, чысьцільчык /чышчэньнік/, член /сябра/, язычаскі /паганскі/. І мноства, мноства іншых.

Бывае, што расейскае слова ў беларускай часьці слоўніка крыху зьменена або беларускае слова мае іншае значэньне, або яно ўжытае ня ў чыста беларускай хорме. Колькі прыкладаў: багатеі - багацей, зам. багатыр, але богач - багатыр, багацей; барыш - барыш, замест заробтак /у гандлю/, карысьць; пабеларуску "барыш" значыць "пачостка пасьяля куплі-продажы"; варево -

варыва, зам. вараная яда, а пабеларуску "варыва" зн. "гародні-на"; зыбь - зыб, зыбаньне, зам. дрыгва, калыханьне; печник - пячнік, муляр, першае расейскае, а муляр не заўсёды ставіць пачы, мае быць "пячкур"; "сквозняк" перароблена на "скразьняк", зам. цяга; сочить - сачыць, зам. тачыць /прыкл. піва з бочкі/; положительно, -ый перакладзена добра цераз дадатна, -ы, але блга цераз станоўча, -ы, бо станаўкі, станаўко /станоўча, -ы - палянiзм/, значыць катэгорический, решительный, -о. Ё шмат iн-шых падобных.

Навет калі пераклад якога слова добры, то ў iншым месцы ў прыкладах, замест яго, знаходзім русыцызм. Прыкл.: новостъ - навіна, але на бач. 70 "ворох новостей" перакладзена цераз "ку-ча навасыцей".

Надта часта ў беларускай часьці слоўніка побач із словам беларускім стаіць слова расейскае. Колькі прыкладаў: агнец - ягня, агнец; алтын - шастак, алтын; беженец - бежанец, уцякач; большак - гасыцінец, бальшак; будущее - будучыня, будучае; вальдшнеп, зоол. - слонка, вальдшнеп; выколоситься - выкаласаваць, выплыць; домашние - дамашнія, хатнія; зыбать - зыбаць, калыхаць; конюшня - стайня, канюшня; лодырь - лодыр, гультай; проситель - прасіцель, просьбіт /апрача просьбіт пабеларуску ёсьць і пра-шэньнік/; ремень /у зн. пояса/ - рэмень, папруга, дзяга; станок - станок, варстат; ткачиха - ткачыха, ткаля, і г.д. Гэткія прыклады побач із аднымі расейскімі словамі ў беларускай часьці слоўніка ёсьць вельмі для яго характарыстычныя.

Неславянскія суфіксы ў словах, перанятых Расейцамі зь iншых моваў, застаюцца і ў беларускай часьці слоўніка. Прыкл.: абсорбировать - абсарбіраваць, замест абсарбаваць; бомбардировать - бамбардзіраваць, замест бамбардаваць.

Моўна-беларуская няпрыгатаванасьць аўтараў адбілася ў тым, што й тыя нячысленыя пераклады, дзе няма русыцызмаў, вельмі часта зробленыя блга. Прыклады: алтынник /вельмі скупы чалавек/ перакладзена польскім словам "скнара", замест жмінда; аттестат зрелости - атэстат сталасьці, замест атэстат сыпеласьці; бельё - бялізна /полёнiзм/, замест хусьце, хусты, порце; беспокоить - турбаваць, непакоіць /пал./, /у знач. - тревожить/ - трывожыць, /у зн. волновать/ - хваляваць, а мае быць, зам. І-ых - парушаць,

зам. З-яга - узрушаць; благородный - високародны, а ў значэнню "аристократический, дворянский" - шляхетны, прымеж таго ў вабодвых прыпадках ёсць "дабрародны"; денежный ящик - грашовая скрынка, што ёсць этымалягічным перакладам расейскага тэрміну, зам. белар. "скарбонка", "скарбёнка"; застенчивый - сарамлівы, зам. дзіклівы; зашитник - абаронца /пал./ зам. абароньнік, але "зашитница" добра перакладзена праз "абароньніца"; неприкосновенность, -ый - нятыкальнасць, -ы /пал./, зам. незачэпнасць, незачэпны; престол - трон /пал./, а царк. прастол, зам. у вабодвых прыпадках пасад.

Некаторыя скарачэнні ў беларускай часьці слоўніка перадавання парасейску. Прыкладам: военрук /военный руководитель/ - ваенрук, зам. ваенны кіраўнік; ЧК - ЧК.

Расейскія ідыёмы й прыказкі перакладзеныя найчасьцей даслоўна, замест таго, каб іх перакласьці беларускімі ідыёмамі й прыказкамі. Прыклады: набить руку - набіць руку, зам. навытырыцца; расейскія прыказкі - Первый блин комом; Своя рука владыка; Слово не воробей, вылетит - не поймаешь; Снявши голову, по волосам не плачут; Соловья баснями не кормят - перакладзеныя даслоўна, а мелі-б яны быць перакладзенымі беларускімі прыказкамі: Першы блін сабаку; Свая рука ня ліхадзей; Слова, як птушка - вяляціць, ня зловіш; Чорт па тэй траве, калі барану па галаве /або: Дзе прапала кароўка, там няхай і вяроўка/; Што па тэй чэсьці, калі няма чаго есьці.

У расейскай часьці слоўніка зьмешчаныя й некаторыя беларускія словы з абруселай беларускай прасторы: брехать, брехня, брехун /пазначаныя яны як народныя/; хата і некаторыя іншыя. Відаць гэта зроблена дзеля таго, каб паказаць "блізіну" паміж абедзьвюма мовамі.

Шмат якіх патрэбных словаў у слоўніку не стае. Прыкладам, няма /падаю словы расейскія зь іх беларускім перакладам/: дровосек - сякач; зрячок - зрэнка; накануне - наконадні; одгадчивый - адгадлівы, ручка /да пярэ/ - асадка; ткацкий станок - кросны. Хто ня знае беларускага прыслоўя "ніколі"? Напэўна знаюць яго і аўтары слоўніка, але яны не пазналі, што "нігды" - палянізм, пра што сьветчыць ягонае выбуховае "г". "Нігды" пэўне прыпадам лучыла камусь з укладальнікаў слоўніка.

Русыфікацыя беларускае лексыкі сьцьвярджаецца і ў прадмове да слоўніка. Каб апраўдаць праводжаны гвалт над беларускай моваю, яе штучную няперабіраючай ніякіх сяродкаў русыфікацыю, у прадмове маем хвальшывае сьцьверджаньне, што

"яна /беларуская мова/ разьвівалася пад дабрадзейным уплывам вялікае расейскае мовы і пры падтрыманьні яе з боку перадавых расейскіх пісьменьнікаў і грамадзкіх дзеячоў" /б.б./.

У прадмове далей хвальшыва цьвердзіцца, што беларуская мова "значна папоўніла лексычнае багацьце словамі роднае ёй расейскае мовы" /б.б./, і што

"Беларускія буржуазныя нацыяналістыя імкнуліся засьмяціць беларускую мову штучнымі словамі, архаізмамі, каб адарваць беларускі народ ад вялікага расейскага народу. Але беларускі народ, верны прыяьні народаў, сьцярог чысьціню свае мовы, папаўняючы яе зь нявычарпаных жаролаў расейскае мовы" /б.б./.

І выдавецтва /Інстытут моваведы/ заяўляе ў прадмове:

"У беларускай часьці гэтага слоўніка і ставілася заданьне - найпаўней выкарыстаць гэтыя памншжання /расейскаю моваю - Я.С./ багацьці беларускае мовы" /б.б./.

Як праводзілася русыфікацыя разгляданага слоўніка, можна судзіць із спосабу русыфікацыі менаванае ў прадмове загінулае картатэкі. Вось сьветчаньні пра гэта вочнікаў⁴.

У 20-ых гадох Інстытут моваведы Беларускае Акадэміі Навук арганізаваў зьбіраньне словаў жывое беларускае мовы. Зыбрана была вялікая картатэка. Зь перасьледваньнем Беларусаў і ўсяго беларускага, што асабліва ўзьнялося ў 1930 годзе, праца гэтая была перарваная. І толькі ў 1933 годзе да 1935 году над слоўнікам ізноў працавалі; працавала брыгада пры Інстытуце моваведы Беларускай Акадэміі Навук у складзе Аляксандры Гурлы, Міколы Целеша, Гардзея, прафэсара беларускае мовы ў Беларускім пэдагагічным інстытуце, Бараноўскай і Базылёнка. Камісія /"брыгада"/ папоўніла картатэку словамі, выпісанымі з твораў беларускіх савецкіх пісьменьнікаў, але ёй забаронена было выпісваць словы з твораў пісьменьнікаў, пакараных савецкай уладаю, зн., не маглі выпісваць із бальшыні беларускае літаратуры. Апрача таго, камісіі загадана было выкінуць з картатэкі ўсе "архаізмы", да каторых русыфікатары залічалі ледзь ня ўсе словы, розныя ад расейскіх, хоць-бы яны былі найноўшыя.

У 1935 годзе рукапіс слоўніка быў гатовы; але баючыся кары за ягонь, хоць і вельмі ўжо аслаблены, беларускі характар, рэдакцыя баялася яго падаваць на зацверджаньне да друку. Дзеля таго рукапіс слоўніка пераходзіў ад рэдакцыі да рэдакцыі, што трывала да вайны 1941 году. Увесь гэты час, ад 1933 г., слоўнікавы матарыял кантралявала камісія, утвораная зь ініцыятывы партыйнае арганізацыі Акадэміі Навук. Заданьнем іх было сачыць, каб кантрабандаю ня былі ў слоўнік уведзеныя "архаізмы" і словы, выпісаныя з твораў засланых пісьменьнікаў. За знойдзеную картачку з такім словам укладальніку яе пагражала засланьне.

Можна быць пэўным, што й русыфікацыя разгляданага слоўніка была праведзеная падобным спосабам і што ад ягонага спачатнага складу мала што засталася. Аўтары й рэдактар або рэдакцыйная калегія – гэта ў савецкіх умовах толькі дзеля людзкога вока, у даным прыпадку каб паказаць, што працавалі над слоўнікамі Беларусы, у тым ліку й беларускія пісьменьнікі.

Разгляданы слоўнік русыфікуе ня толькі беларускую лексыку, але й беларускую фанэтыку, звыш таго, што зрусыфікавала большавіцкая "рэформа" 1933 г., і словатворства, уводзячы расейскія асаблівасьці разам із расейскімі словамі або русыфікуючы словы беларускія. Гэтак, прыкладам, у слоўніку маем: цэмент, замест цымэнт, рваць, зам. ірваць, трэці, востры, зам. трэйці, войстры, тыгр, зубр, зам. тыгра, зубра, майстар, зам. майстра і г.д. Слова "кровосос" перакладзенае добра праз "крывасмок" /з крыву першым складзе/, але тут-жа маем "кравацёк", зам. "крываток", "кровахарканьне" і інш. падобныя з кров- або крав-, зам. криву першай часьці складанага слова. З русыфікацыі фанэтыкі ў вадзіночных словах словах адцемлю: алтар, зам. аўтар; Аргенціна, зам. Аргентына; брація, зам. брацьця.

Часта пастаўлены расейскі націск замест беларускага. Прыклады: аптэкар, аптэкарскі, зам. аптакар, аптакарскі; археограф, археолог, астролог і пад, зам. націску на канцы ў гэтых словах – археалёг і г.д.; бесклапотна /паводля рас. беззаботно/, зам. бясклопатна; марскі, начны, зам. морскі, ночны; сокал, зам. сакол; чырвонец, зам. чырванец; чорт, чорта, чорту, зам. чорт, чарта, чарту і г.д. У спакменьніках на -янін /-анін/ націск пастаўлены не на апошнім складзе, як вымагаецца ў беларускай мове,

але на складах іншых, як ёсьць у мове расейскай, прыкл.: ассіры-
янін /націск на -ры-/, хутаранін / націск на -ра-/, зам. націс-
ку на -ін.

Вельмі часта маем у словах расейскія суфіксы, замест бела-
рускіх. У складаных словах із каранём "нос" у другой часьці ў
слоўніку праведзеная расейская хорма з -носец, зам. беларускае
з -ноша: авіяносец, мечаносец і інш., зам. авіяноша, мечаноша.

У спакменьніках, азначаючых дзеянне, у слоўніку ёсьць ра-
сейскі суфікс -ка, зам. беларускага -ньне або ўжыцця іншага бе-
ларускага спакменьніка, прыкл.: гукамаскіроўка, бінтоўка, пера-
сыпка, возка, адвозка і інш., замест: гукамаскаваньне, бінта-
ваньне, перасыпаньне, вазьненьне, адвоз і г.д.

Таксама ў спакменьніках, азначаючых дзеючую асобу, ужива-
ецца расейскі суфікс -чык, зам. беларускага -нік, прыкл.: бесед-
чик - гутаршчык, плательдзік - плацельшчык, рассказчик - расказ-
чык, замест: гутарнік, плачэньнік, расказьнік.

Ёсьць тут такія расейскія словатворныя хормы, як "прыём",
зам. белар. "прыймо".

Парасейску ёсьць "летосчисление", бо ў расейскай мове ёсьць
"считать" /із с/, але ў беларускай ёсьць "лічыць" /бяз з/, дык
было-б "леталічэньне", прымеж таго слоўнік падае "летазьлічэнь-
не" згодна з хормою расейскай.

Найвышшая ступень приметнікаў у слоўніку творыцца расейскім
спосабам пры помачы "самм", прыкл., самы сумленны, зам. найсум-
ляннейшы.

У сынтakse таксама шмат русыцызмаў, прыкл.: "стереть ногу
во время ходьбы" пераведзена праз "намуляць нагу ў час хады",
зам. "... у часе хадні".

Наагул аўтары слоўніка сьлепа дзяржацца расейшчыны.

У прадмове да слоўніка паданая літаратура, выкарыстаная для
яго ў расейскай часьці, але нічагусенькі ня сказана, якой літа-
ратурай аўтары карысталіся для часьці беларускае слоўніка. З
прыраўнаньня разгляданага слоўніка да ранейшых беларускіх слоў-
нікаў відаць, што аўтары імі не карысталіся, нат такім багатым
і наагул вельмі добрым слоўнікам, як Насовічаў.

Зь дзьвюх беларускіх хормаў назоваў маладое жывёлы - стар-
шай на -ня /птушаня/ і нрўшай на -нё /птушанё/ ў слоўніку ўсюды

прыведзеная першая, хоць другая пашыраная ў сяроднім беларускім дыялекце, што пакладзены ў васнову беларускае літаратурнае мовы, і дзеля таго ёй трэба было аддаць пяршынство.

З гледзішча тэхнічнага слоўнік ня выклікае зацемкаў.

Маючы наўвеце запраўдныя беларускія словы ў разгледжаным слоўніку, трэба сказаць, што ён не вялікі і шмат меншы за слоўнік Насовічаў. Разгледжаны слоўнік нельга назваць беларускім, бо ў ягонай часьці фармальна беларускай шмат болей расейшчыны чымся беларушчыны.

Зацемкі

1. У XIX стг. /1870 г./ быў выданы вялікі беларуска-расейскі слоўнік І.Насовіча.

2. Гл. Я.Станкевіч: Моўная палітыка бальшавікоў у Беларускай ССР. "Беларускі Зборнік" Інстытуту для Вывучэння СССР, кн. 2, Мюнхэн, 1955, бб.81-96.

3. Гл. тамсама, б.51-81.

4. Зь ведамых прычынаў прозьвішчаў сьветак не падаю.

Я.Станкевіч

З Ь М Е С Т

Бачына

1. Алесь Беразьеяк: Убітым шляхам сацыялістычнага рэалізму /Агляд часопісу "Полымя" за 1956 год/..... 5
2. Павал Урбан: Сучасныя палітычныя тэндэнцыі ў савецкай гістарычнай навуцы..... 40
3. Мікола Куліковіч: Выкарыстаньне мастацтва для падняцця прадуктыўнасці калгаснае працы..... 64
4. Ян Станкевіч: Нашаніўства й бальшавізм /Да 50-ых угодкаў выхаду "Нашае Нівы"/..... 80
5. А. Конаш: Тэхнічнае навучаньне на чыгунках Беларусі.... 113
6. С. Кабыш: Сельская гаспадарка Беларусі ў першым годзе новае пяцігодкі..... 130

РЭЦЭНЗІІ Й СПРАВАЗДАЧЫ:

1. "Некаторыя новыя зьмены беларускае нарматыўнае граматыкі й правапісу ў Беларускай ССР" - Я.Станкевіч..... 153
2. "Русско-Белорусский Словарь", Масква, 1953 - Я. Станкевіч..... 164

